

MAGYAR HADIFOGLYOK ÉLETE OROSZ=OLASZ FÖLDÖN

ÍRTA:

BARABÁS BÉLA

BUDAPEST
DICK MANÓ KIADÁSA
VII., ERZSÉBET KÖRÚT 12.

Nap nyomda részvénytársaság. Budapest.

A foglyokról és a fogságról

Ha majd megírják ennek a világháborúnak a történetét, akkor külön fejezetet fognak szentelni annak, hogy egykor oroszok szántottak és vetettek a Tisza vidékén és viszont a derék magyar fiúk a sziberiai telek zordságában búslakodtak és innen szállt sóhajuk az elhagyott ház, a megműveletlenül hagyott föld és az apa nélkül maradt gyermekek után ...

Abba a világba kívánja bevezetni ez a könyv az olvasót, amelyben a hadifogságba esett magyar katonák élnek. Mintha igen-igen sok szülő, feleség és gyermek szívének összedobbanása: ezer és ezer feltett kérdés sorakozna katonásan elénk:

— Vájjon mit csinálnak? Nagyon-nagyon szomorú-e az életük? Bizonyára lerongyolódott róluk a ruha és talán éheznek is? Milyen olt az idő, milyen a föld, milyen az ég, a föld, a víz, a nap, az emberek? Hol laknak, van-e álmuk, pihenésük?

És a sok feltett kérdésre felel ez a könyv. Hadi-fogságból kiszabadult rokkantak elbeszélései, a fogságban levő magyar katonáktól érkezett levelezőlapok és levelek ezrei fekszenek előttem és ezekből próbálom

összeállítani az orosz mezőkön támadt kis magyar szigetek: a hadifoglyok koncentrációs táborainak az életét. És ebben a munkában legfőbb segítségemre *Az Est*-hez érkezett írásbeli közlések és a lap számára elmondott beszélgetések voltak. Az *Est* szerkesztősege, amelynek kötelékében a nagyon is kiterjedt hadifoglyokról való tudósítás munkáját a háború kitörése óta végezem, lekötelező szívességgel engedte meg, hogy ezeket az adatokat felhasználhassam. Könyvemhez mint anyagot használtam fel a különböző napi és szaklapokban megjelent egynéhány tudósítást is.

Ne várja tehát az olvasó, hogy ebben a könyvben arra is kiterjeszkedjem, vájjon katonáinkkal fogságukban úgy bánlak-e az ellenséges államokban, amint azt a nemzetközi jog tételes törvényei előírják, vagy az évszázados nemzetközi szokásjog szentesített. A könyv célja csak a tényeket leszögezni és azokat úgy rendszerbe foglalni, hogy helyes képet nyerjen az olvasó a foglyok életéről. Helyes és objektív szemléletre annál is inkább szükségünk van, mert meg kell tisztítanunk a köztudatot az olyan ellenőrizhetetlen hírektől, amelyek a foglyokkal való embertelen bánásmódról szólnak, másrészt pedig le kell tompítanunk azt a minden, esetre kényelmesebb, de túlságosan optimisztikus elgondolást, amely a hadifogságot, mint valami kényelmes „államfogházat” rajzolja ki magának. Mert míg egyrészt meg lehet nyugtatni mindenkit afelől, hogy hozzátartozójával az ellenség már csak ézszerűségből — tekintettel a saját fogoly katonáira — sem bánik embertelenül, másrésztől sajnos, meg kell állapíta-

mink, hogy a fogság kenyere: bizony keservesen szomorú kenyér. A hadifogság minden szigorával inkább a börtönhöz hasonlít, mint ahhoz az intézményhez, amelyért készült, hogy az ellenséges állam fegyveres katonáit a háború végéig ártalmatlanná tegye.

És éppen itten találkozunk azokkal a nagy, általános emberi érzésekkel, amelyeket még a világháború véres forrataga sem tudott elnyomni. Semmi sem fáj a hadifoglyoknak annyira, mint az, hogy szabad mozgásukban megakadályozzák őket. Mindent eltérnek: éhséget, hideget, tisztátlanságot, csak azt nem, hogy mozgási területüket a legszűkebb határok közé szorítják. A nagy emberi érzések és indulatok: a honi rög után való vágyódás, az elfojtott vágyak, a legfontosabb szükségletek kielégítetlenül maradása, az élet mindmennyi kis örömeinek és apró izgalmainak a hiánya, mind ennek a szűk mozgási területnek: a minimális szabadságnak a korlátait akarják áttörni. És ez a nyomasztó, zsibbasztó, az életerőknek és idegeknek vitalitását megőrlő, tétlenségre való kárhozta tás buskomorrá, olykor pedig súlyos idegbeteggé teszi a foglyot olyannyira, hogy cselekvéseinek rugóiról nem tud számot adni. Gondolat láncolatában olyan aberrációk történnek, amelyek szabad elhatározási képességében erősen akadályozzák. Az elnyomott vágyak, az elfojtott élet- és idegerők rettenetes földrengése ez az emberi szervezetben ... Az orosz fogoly, aki például még csak az előző napon jelelhette ki a gazdája, egy nógrádmegyei földbirtokos előtt, hogy állandóan nálunk akar

maradni, másnap megszökik és amikor elfogják és a gazdája elé viszik, így beszél:

— Panye (az orosz becéző néven így hívja a gazdáját), én belátom, hogy te jó vagy hozzám. Enni, inni van bőven. De panye, nem tudom, az éjjel szédülés fogott el, a torkom és a szájam tele lelt sós vízzel . . . Mintha fojtogattak volna és az én Manyácskámra gondoltam, meg a kis házamra. Menni, menni; ezt éreztem ... Azután elmentem és megfogtak a csendőrök. Panye, bocsáss meg, örült voltam.

És a mi katonáink közül is, akik megszöktek orosz fogságból és hosszú bolyongás után kerültek haza, talán mindegyiküket ugyanaz az érzés hajtotta, üzte el a fogságból, mert a nőre és a házára gondolt... a szabadságra, a mindenére ... Nagyon meghatódottan olvastam el azt a levelet, amelyet egy fogoly tisztünk írt a kínai határ közelében levő Atchinkszkból. A levélben arról panaszkodik, hogy a tiszteknek legszörnyűbb az, hogy hónapok óta elzárták őket a világtól, hiányzik az élet mozgása, az asszony. Idegesek, betegek. És csodálatosan láthatjuk, hogy az ember így kiszakítva társadalmi kereteiből, még ebben a legprimitívebb állapotban is azoknak a vágyaknak és szükségleteknek a kielégítését keresi, amelyeknek főfeltétele: a szabadság, az ösztönök kibontakozhalásának lehetősége, a mozgási képesség.

. . . Könnyes szemekkel kell majd olvasnunk azokat a megható sorokat, amelyeket a cári birodalomban levő hadifoglyaink küldöttek hozzánk. Ezekből a szép, szomorú sorokból, hogy kicseng az élet minden dal-

lama, hogy kibontakozik a két kar minden reszketésc a nagy szerető: a honi rög felé. Mennyi sírás, remény, tűrés és várakozás ez ... Így lelnek el a foglyok napjai, hetei és hónapjai, olykor türelmes, olykor pedig epedő várakozásban, hogy a transzbajkai vasúti vonalon egyszer mégis csak megindul az első vonat a fogolyszállítványokkal a rég nem látott honi föld felé, a gúlába rakott fegyverek, a kihűlt harcok és a vérözön-áztatta mezők végtelenjén.

Hadifogságba esett katonáink nagyrésze Oroszországban, illetve Szibériában van. Meg kell ugyanis jegeznem, hogy kétféle orosz táborot kell megkülönböztetni: az európai és az ázsiai foglyotáborokat. *Az európai Oroszországban a legutóbbi kimutatás szerint 850, az ázsiai Oroszországban pedig körülbelül 600 helyen helyeztek el foglyokat.* Hogy Szibériában is ilyen hatalmas arányokban történik a fogolyszállítás, annak az a magyarázata, hogy a gorlicei nagy áttörés után az oroszok tudvalevőleg már Pétervár részleges kiürítését is előkészítették és a menekülők olyan hatalmas számban lepték el Pétervárt, Kievet, Moszkvát és az európai orosz birodalom nagy góconjait, hogy a környékükön lévő foglyotáborokat is evakuálták, mert a menekültek százezeinek az elhelyezése és étellemezése is nagy gondokat okozott az orosz kormánynak. Hiteles adataink vannak arról, hogy az oroszok a menekülő lakosságot ezekben az evakuált foglyotáborokban helyezték el. Amikor az oroszok Przemyslbe bevonultak, az ott foglyul ejtett katonáink legnagyobb részét az európai foglyotáborokba vitték. De amikor megkezdődött a menekü-

lés, megkezdődött a foglyok végnélküli processziója is Szibéria felé. A przemysli hősök is legnagyobb részben Szibériába kerültek. Szibériába, a rejtélyes világba, amelytől oly távollevőnek érezzük magunkat. Az ismeretlen földet csak Turgenyev, Tolstoj, Potapenko és Gorkij írásain keresztül ismerjük, a bilincsek, a kancsuka, a végtelen hómezők és az ólombányák hamis képzelein keresztül. Milyen másnak látjuk az európai oroszok életét. Milyen más lehet — gondoljuk — az európai Oroszországban levő hadifoglyaink életsora. Moszkva, Pétervár, a Néva, a vidám, ezüstcsengésű trojkák, amint mintegy álom suhannak végig a Newski Prospekt sima testén: a bőség, a gazdagság. Itt talán csak nem nélkülöznek fiaink, apáink, férjünk, — gondolja az ezer aggódó szülő, gyermek, feleség. De Szibéria, a hideg, a rettenetes Szibéria, milyen borzalmas lehet. Hamis képzet. A szibériai borzalmak csak a verista orosz írók tollán és a mi képzeletünkön keresztül azok. A valóságban *a Szibériában levő hadifoglyaink élete semmivel sem rosszabb és semmivel sem jobb, mint az európai Oroszországban levőké.* A tény az, hogy vannak ázsiai és szibériai koncentrációs táborok, ahol emberségesen bánnak katonáinkkal és vannak európai fogolytelepek, ahol bizony szomorú állapotok uralkodnak. Mindenesetre az orosz rendszer évszázados gyökeréből fakad az, hogy *a bánásmód a különböző fogolytelepeken a legkülönbözőbb.* Ahol a fogolytáborok felett magasabb rangú orosz tisztek parancsnokolnak, ott a helyzet tűrhető. De viszont, — mint például Dauriában, ahol hosszú időn keresztül

egy kozák altiszt volt a fogolytábor parancsnoka, el lehet képzelni, hogy egy ilyen primitív, kultúrálatlan ember, ha ősi vad ösztöneit egyszer szabadjára engedi, nem igen fogja tekintetbe venni azokat a nemzetközi megállapodásokat, amelyek a hadifoglyokkal való emberséges bánásmódot intézményesen biztosítják.

A háború első hónapjában mindenesetre sokkal szomorúbb volt a hadifogságba esett magyar katonák helyzete, mint például most. A foglyok ellátásának az ügye kezdetben nem volt központilag szervezve. Hiányoztak a nagy koncentrációs barakkok. Ennek a világháborúnak az óriási méretei minden képzeletet felülmúltak. A szervezetlen orosz adminisztrációval ezt a nagy feladatot megoldani nem lehetett.

A háború első tíz hónapjában bizony szomorú sorok jöttek véreinktől orosz fogságból, hogy rosszul bánnak velük; koplalnak, nedves, piszkos kalyibákban laknak, zsoldjukat nem fizetik ki és járványok pusztítják soraikat. Nincsen, aki segítsen. Az orvosok lelkiismeretlenek. Oroszországban nagy a gyógyszerhiány, stb., stb. Ki nem látott, vagy nem kapott volna ilyen tartalmú levelezőlapokat, amelyeket az élelmes magyar fiúk, hogy kikerüljék az éber orosz hatóságok figyelmét, így fogalmaztak meg: „Itt van velünk a fogságban dr. Éhezünk és Rosszbánásmód úr is jól érzi magát.“

Míndezek az értesítések, ha egy kissé túlzottak is, — mert a hadifogoly lelkületében, mint valami csodálatos jelenség tűnik fel a fogságokozta pesszimizmus és a dolgoknak a valóságnál még sötétebb színben való meglátása, — de nagyjában-megfelelnek a valóságnak.

Az oroszok, különösen a legénységi állományú katonákat, hónapokon keresztül rosszul élélmeztek és a keserű humoru fogoly katona tréfálkozó kedvében joggal írta le egyszer így a változatos menüt:

— Egyik napon hajdinát (kása) kapunk csájjal (tea), másik nap csájt hajdinával.

És bizony ez a *táperő nélküli élelem egyszer-más-szor a skorbut-járvány előidézője lett*. A barakkok is kezdetben rosszak voltak. Az orosz kormány hevenyészett és átalakított gyártelepeken helyezte el a foglyokat. Darnicában például egy erdőben táboroztak a foglyok egy facsonkokkal körülkerített szabad térségen, amelyre csak később építettek sátrakat. Különösen az úgynevezett foglyátmeneti-állomásokon volt rossz a helyzet, ahol a foglyok ezreit osztották el és csoportosan küldötték a később kijelölt helyekre. Az ilyen átmeneti állomások — a fogságból hazatért rokkantak előadásai szerint — a legszomorúbb képet nyújtották. Olyan kis fedett helyeken, ahová rendes körülmények közt alig fért volna el húsz ember, sokszor 100—150 ember szorongott és éhezett napokig, mert a rossz vasúti közlekedés mellett maguknak az oroszoknak sem volt mit enniük. A legrettentőbb azonban a gyógyszerhiány volt, ami különben általános a háború óta a cári birodalomban. Európának a gyógyszer és egyáltalában a vegyi-ipari terméket Németország szállítja és most Oroszország, — de az összes entente államok is — ugyancsak megsínylik a német export megszűnését. Oroszországban a legfőbb gyógyszerek: a jód, kinin, karból, a kötszerek teljesen hiányoz-

nak, úgyszintén az egészségügyi berendezések is a legkezdetlegesebbek. Beteg katonáink emiatt az orosz hadifogságban igen sokat szenvedtek.

Mіндеzen hiányok és kezdetlegességek azonban idővel javultak, bár az orosz fogolyszétoztó-rendszer mellett most sem orvosolhatták teljesen a bajokat. Javultak a lakásviszonyok. *Szibériában ma már számtalan csinos cs lakályos koncentrációs barakk van.* Az élelmezést is megjavították, a tiszteket külön választották a legénységi állományú katonáktól. Tisztjeinknek a zsoldját (átlag 50 rubel havonként) kiadják. Az egészségügyi berendezéseket is úgy ahogy felszerelték és tisztjeinknek több szabadságot adtak. Vannak fogolytáborok, — amit e könyv egy későbbi fejezetéből láthat az olvasó, — ahol a tiszték sporttelepeket létesítettek és Szibéria jegén vígan áldoznak a korcsolyasportnak. *Csak a legénységi állományú katonáinktól jönnek még mindig panaszok* a rossz élelmezés és a hiányos ruhafelszerelés miatt, sőt tisztjeink is azért szenvednek a legtöbbet, mert Szibéria egyes helyein nem tudnak jó meleg ruhához jutni. Itt a társadalomnak volna a feladata, hogy az eddiginél intenzívebben foglalkozzék ruháknak a közönség körében való gyűjtésével. A szeretetadományok elküldését a magyarországi Vöröskereszt a legnagyobb készséggel teljesíti. A stockholmi úgynevezett „Oesterreich-ungarischer Hilfsverein“ is ebben az ügyben nagy szolgálatoakat tett a hadifoglyoknak.

Remélünk lehel, hogy a hadifoglyokkal való bánásmód ezentúl még emberségesebb lesz. A stockholmi

értekezlet, amelyen a hadviselő államok mind képviselték magukat, egyöntetű eljárásban egyezett meg. És ha eddig foglyaink nehezebben kapták meg a pénz és szeretetadományokat, úgy a jövőben ez megszűnik, mert a stockholmi értekezlet nemzetközi ellenőrző bizottságokat rendelt ki, amelyek minden esetben, amikor valami hiányról vagy panaszról lesz szó, eljárnak.

Külön szomorú fejezet az egész világháború történetében a szerb hadifogságba esett katonáink élete. A megrendítő világtragédia itt a derék magyar fiúk közül igen sok áldozatot követelt. A múlt év tavaszán fellépett járványok nyomán a halálnak víg aratása volt és a sok magyar fogoly katona jeltelen sírja népesíti be a szerb mezőket...

Olaszországban lévő hadifoglyaink száma elenyészően csekély és akik ott vannak, emberséges bánásmódban részesülnek: ezt a tényt le kell szögeznünk.

És tovább kavargó, örvénylik Európa népei között ez a szörnyű tusa. Még mindig sok millió fegyver szegeződik egymásnak. Amit a békés Európa kultúrában és gazdasági érdekekben felhalmozott, azt most a háborús Európa halomra dönti. Milyen alárendelt szerepet játszik a milliók harcában az egy emberi De mégis, ha elgondoljuk, hogy a sok egyedből rekrutálódik a sok millió, kell, hogy minden nemzet minden egyes fiát féltő gonddal őrizze és dédelgesse. Európa vérvesztése a világháború után rettenetes lesz. És mi maroknyi magyar nemzet kétszeres gonddal kell, hogy ápoljuk, szeressük minden egyes testvérünket. Kis család leszünk a készülő pagy európai blokkok körében.

Ki tudja, mit hoz a végzet? Nem jelöl-e ki nekünk az új Európában világhistóriai szerepet a történelmi szükségyszerűség?

... Új perspektívák nyílnak meg a magyar nemzet előtt. Össze kell tartanunk és féltő gonddal kell őriznünk minden magyart... Gondoljunk anyás szívvel az orosz mezőkön lévő sokezer magyarra! Szálljon, repüljön képzeletünk feléjük! Segítsük, támogassuk őket! S kövessük őket gondolatban a nagy orosz mezőkre és mindenhova, ahol csak egy magyar is van!...

OROSZORSZÁG

Omszk-Nisnij-Udinszktól egy pétervári hadikórházig

Meier Graefe, a világhírű néniét műtörténész és műkritikus a háborít kitörése óta azzal foglalkozott, hogy a katonáknak a frontra szeretetadományokat hozott hozzátartozóiktól. Még a múlt évben, február hónapban elfogták az oroszok. Tíz hónapig volt orosz fogságban, ahonnan egy magasrangú orosz személyiségért cserébe hazaengedték. Két nagyon népes fogolytáborban, az *omszki* és a *nisnij-udinszki* telepen volt és tapasztalatait ezekben mondta el:

— Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy ami engem illet, úgynevezett *orosz kegyetlenkedésekről nem mondhatok semmit*. Természetesen sok a kényelmetlenség, sok az igazságtalanság, de minden rossznak többnyire az egyes tisztviselők az okai, mert a roppant távolságok mellett természetesen hihetetlenül rossz minden szervezet. A jóakarát voltaképpen nem hiányzik az oroszokból. Nagyon veszedelmes körülmények között fogtak el engem a kozákok, de annak ellenére, hogy sok volt nálam a pénz és az értéktárgy, nem bántottak engem, sőt a sovány ebédjüket megosztották velem. Más

hadifoglyoktól is hallói lám, hogy azokkal hasonlóképpen bántak.

— Legelőször *Omszkba* vittek, amely alfélé gyűjtő helye a hadifoglyoknak, ahol csoportokba osztják és tovább küldik őket. Itt nem volt jó dolgom, mert minden roppant túltömött volt és beosztásunk nagyon sokáig tartott. Május elején *Nisnij-Udinszkba* érkeztem, amely *nincs messze Irkucktól* és egyike a legnagyobb orosz fogolytáboroknak. Itt nagyon sok tiszt él, közöttük *sok magyar is van és itt jól megy a soruk*. Sajnos, naplójegyzeteimet és a hadifoglyok lajstromát elvették tőlem, mihelyt azonban visszakapom Írásaimat, szívesen rendelkezésére bocsátom azokat a nyilvánosságnak. Itt sok przemysli hadifogoly is van, közöttük három tábornok: Kaltenegger, Klaeber és Weber, akikkel jó barátságban voltam. A lisztek a helyőrség tiszti lakásaiban laknak, hárman, négyen egy szobában, de a tábornokoknak külön szobájuk van. Mindegyiknek van szolgálója, aki főzni is tud. *A magyar és osztrák tisztek most liavonkint 45 rubel fizetést kapnak, a németek kevesebbet, de a magyar és osztrák tisztek lekötelező kedvességgel azonnal kijelentették, hogy mindenüket szívesen megosztják a németekkel, úgy hogy most az ott levő tisztek mind egyformán vannak ellátva.*

— Az élelmiszer rendkívül olcsó. Huszonnyolc rubelért havonta igen jó ételt kaptunk és ami ezen az összegben felül maradt a tiszteknek, azt dohányra és egyéb apróságokra költik. *Nyáron két kávéházban szórakozhattunk, amelyekben magyar cigánybanda játszott. Egy kilométernyi kerületen belül szabadon jár-*

hat kel hét minden hadifogoly. Hadifogoly-táborunkban az egészségügyi helyzet nem volt rossz, annak ellenére, hogy a *higiénikus intézkedések primitívek*, mert például a fertőző betegek barakkjában feküdtek a gyanúsak is. Fájdalom, *egész Oroszországban roppant nagy a gyógyszerhiány is.* Németországból küldöttek ugyan egy nagy hajórakomány gyógyszert Vladirosztokba, de az orosz állam vámot követelt érte és sokáig kellett várni, amíg a pénz Németországból megérkezett.

— Ha valami különös panaszunk volt, akkor Irkuckba kellett Írnunk, amely csak néhány órányira van Nisnij-Udinszktól, de a választ soha sem kaptuk meg tíz hétnél rövidebb idő alatt. *A legénység helyzete Nisnij-Udinszokban, fájdalom, nagyon rossz.* Ezt el kell árulnom. Omszokban kedvezőbb a helyzetük. Ott, ahol én voltam, a legénységi állományban levő katonák kevés és nagyon rossz ételt kaptak enni. *Ruhájuk és a cipőjük hihetetlen rossz állapotban volt.* Tudomásom szerint pénzt egyáltalán nem kapnak és akkor se kapnak fizetést, ha állami munkára használják fel őket.

— Hogy itt ilyen rosszak voltak az állapotok, annak a *fogolytábor parancsnoka volt főképpen az oka, akit végül a mi kérésünkre el is mozdítottak állásába* U E parancsnok uralma alatt például hamisítatlan orosz módra az történt egyszer, hogy amikor megjelent a hadifogoly-táborban egy ellenőrző tábornok, egyszerre valamennyi katona jó cipőt és szalmazsákot kapott. A cipő és a szalmazsák azonban két nap múlva ismét eltűnt. Hiszem, hogy innen hazulról módunkban lesz valamelyest segíteni katonáink helyzetén. Nagyon örül-

mének katonáink, ha hazulról csomagokat kapnának, de mind mostanáig bizonytalan, hogy a nekik küldött csomagokat meg is kapják, *Az éghajlati viszonyok nem rosszak. A nyár ugyan kissé nyirkos, de a száraz tél az 50 fok nagy hideg ellenére is egészséges.* Állandóan szép, tiszta ég kékellett fölöttünk.

— *Az odavaló orosz nép jólelkű,* nagyon jó indulatú és a szibériai nagy közlekedési utak mentén fekvő vidékeken a lakosság, ami csak tőle telhetik, mindent megtesz, hogy a hadifoglyok helyzetét javítsa. Németországot, de különösen Magyarországot gyűlölik, mert azt mondják, hogy a németek és a magyarok verkednek a legjobban. De gyűlöletük sohasem fordul egyes személy ellen.

— Nisnij-Udinszkból Pétervárra kerültem, a *Nikoláj-kórházba,* ahol szintén sok hadifogolytal találkoztam. Az ellátás itt sem volt rossz, de itt is feltűnt nekem, hogy milyen *kevés a gyógyszer.* Nagyon sok jót tesznek a különböző nemzetek vöröskereszt egyesületei. Végeredményében, azt hiszem, nem helytelen a megállapításom, ha azt mondom, hogy az oroszok intenciói nem rosszak, de kivétel dolgában sok kívánnivalót hagynak hátra. A tiszték a háború folytatását kívánják, a nép azonban fáradt est béke után áhítozik.

Tobolszk

A hasonnevű kormányzás székhelye, Ázsiai-Oroszországban, Nyugat-Szibériában. Tobolszkban több ezer magyar hadifogoly katona tartózkodik. Az oroszok hatalmas koncentrációs barakkokat építettek itt és katonáinkat elég jó bánásmódban részesítik.

A svéd Vörös kereszt novemberben több megbízottját kiküldötte Oroszországba, hogy vizsgálják felül az ottani fogolytáborokat és észleleteikről tegyenek neki jelentést. A svéd Vörös kereszt kiküldöttei a tobolszki fogolytáborokat is megtekintették, ahonnan több magyar fin hozzátartozójának leveleket is hoztak el. Az egyik ilyen levélből megtudjuk a tobolszki fogolytáborok életét. Egyik katonánk ezeket írja hozzátartozóinak;

— *A tiszteket elválasztották a legénységtől.* Egy csoport tiszt, körülbelül százan, valami régi szállodában lakik. Még villanyvilágításunk is van. *Egészen jól élünk*, a menázsink kitűnő. Legénységi szakácsok főznek két nagy szobában (el is hízunk valamennyien!). Van jégpályánk az udvarban, ahol unalmas Óráinkban korcsolyázással ütjük el a végnélküli órákat. Olvasunk, nyelveket tanulunk és kártyázunk a nap hátralevő ré-

szében. Bevásárolni hetenkint járhatunk a városba, természetesen orosz katona felügyelete mellett. Egyedül járni-kelni nem szabad, sőt még az udvaron teendő sétánkat is katonai őrizet mellett végezzük el. A *világ-eseményekről tökéletesen tájékozva vagyunk*. Az angol lapok, amelyeket járhatunk, de még az oroszok is, csodálatos nyíltsággal írnak meg mindent. A mi végleges győzelmünkben senki sem kételkedik és ami engem illet, én még a legszomorúbb időben, a vár feladásának pillanatában is (a levélíró Przemysl kapitulációjakor jutott orosz fogságba), túrhetetlenül meg voltam erről győződve. A béke kérdését teljesen elfogulatlanul ítéljük meg és bár tudjuk hogy még hónapokig eltart a háborít és a hosszú távollét hazulról fáj, mégis a legteljesebb bizalommal nézünk a jövő elé. Hiányt semmiben sem szenvedek, csak a szabadságban és az enyéimmel való érintkezésben.

Ami a szibériai hideget illeti, azt részben nem volt még alkalmunk a legrosszabb oldaláról megismerni, mert a legnagyobb hideg eddig 25 fok volt. Gyönyörű szélcsendes idők vannak itt. A szibériai hideg nem olyan rettenetes, mint amilyennek odahaza elképzelik. Mi már megszoktuk, vígan sétálunk és korcsolyázunk mellette... Köpenyemet prémmel béleltettem ki és prémes gallért tettem reá, azonkívül két küldemény téli ruhát kaptam hazulról, annyi van már, hogy néhány darabot a legénységnek ajándékoztam, amelynek igazán szüksége van reá.

Pénzem van. *Havonta 50 rubelt kapunk mi tisztok.* Przemyslből ezer koronával jöttem el (igaz, hogy

340-et el szedtek az oroszok), a legújabb időben pedig a szibériai banktól egy Uffába érkezett száz rubeles bankjegyutalványt kaptam.

Hetenként bárom levelezőlapot és két képes levelezőlapot írhatunk. A posta elég jól működik. Ide közvetlenül három sürgönyt és három lapot kaptam enyéimtől, azonkívül Omszkból is folyton jönnek még az utánam küldött lapok.

A Przemysli hősök karácsonyi éneke

A tobolszki fogolytáborból a svéd expedíció, amely decemberben járt ott, érdekes írásokat, leveleket hozott magával az orosz fogságban lévő tisztjeinktől. *L. J.* százados levelét is a svéd expedíció továbbította hozzátartozóihoz. A levélből, amelyet 1915. december 12-iki keltezéssel adott fel írója, ezeket az érdekes részeket vesszük: i,

— A svéd expedíció járt a napokban a tobolski táborban. Hála Istennek! Lerongyolódott szegény le-génységünknek ruházatot hozott. Már borzalmasan néztek ki. Nem mondom, hogy nekünk tiszteknek különösen rossz dolgunk volna, de lelketlő, hogy nin-csen érintkezésünk a társadalommal és minden lépé-sünknel érezzük mögöttünk a fegyveres őrt.

— Ígéretük ellenére *az oroszok Kazánban elszed-ték a kardjainkat* és ennek indoklásául azt a nevet-séges mesét hozták fel, hogy a németek az orosz fog-lyokkal rosszul bánnak. Tetjusciban és mindenütt ezer koronán felüli pénzeinket elszedték — tőlem 1700 koronát — azzal az indokolással, hogy mi, przemysl-beliek felosztottuk egymás között a hadikincstárt.

Száz koronáért különben csak huszonöt rubelt adnak. Csak az a szerencse, hogy itt. a hús és a liszt olcsó, minden más azonban méregdrága. A dohány és a szivar rossz. Havi ételmezési költségünk 30—35 rubelre rúg. Most jégpályát csináltunk az udvaron, mert az Irtis folyóra (Tobolsk mellett) nem engednek ki. Az élet tulajdonképpen csak télen kezdődik Szibériában. Ilyenkor befagy itten a sok akadályozó folyó, szabad az út és repülnek a szánkók. Nyáron kihaltak tetszett ez a város, most meg veszedelmes az utcán járni a sok szánkótól. Ezrivel jönnek ilyenek naponta a vidékről.

— ... Nagyon várják itt is a békét, őrünk is folyton erről beszélnek. A világban történő dolgokról rabmódra, titkos utakon, de elég jól vagyunk informálva. A nap nagyrészt tanulással töltik a fogoly tisztek. Van itt gyorsírás, német, orosz, francia tanfolyam. Magyarul is tanul néhány osztrák tiszt. Zongorát béreltünk, van flótánk, hegedünk, csellónk. Háromszor hetenként este hangversenyt, háromszor felolvasó és vitaestélyt rendezünk. Van jó szakácsunk, cukrászunk.

— Karácsonykor a legénység javára tombolával egybekötött hangversenyt tartottunk, amelyen P. P. százados elszavalta karácsonyi énekemet, amely oly híven tükrözi vissza akkori hangulatunkat és érzéseinket.

— A przemisly hadifoglyok a nagy szibériai hőmézőkön ezzel az imával szálltak karácsonykor a magyar föld felé:

Árulás, gyalázat, gyávaság és szégyen
Amerre mi jártunk a harctéren régen

A bitófákon száradtak el sorba
A mi fegyverünkön sose esett csorba.

És mintha elfordult vön tőlünk az isten
Mégis mi szenvedtünk a legtöbbet itten.
Idegen világban: Nagy Oroszországnak
Hideg hómezőin. Tobolsk városában.

Nem vagyunk rabláncon, börtönökbe zárva
Még sincs a világon madár se oly árva
Kalitba bezárva, — szárnyait repesve...
A szabadság után jobban epekedve!

Kaliajtó tárul — elszállhat a madár
Csak szárnyát rebbenti s már messze-messze jár
Kitárt ajtónk előtt: északon jégtenger
Még madárszárnyon se jut el óda ember.

Délen? A sivatag, rabló-nomád népek
Jaj a szökevénynek, hogy ha oda érnek.
Keleten, nyugaton? Ég a világdúlás.
Nem lehet, nincs innen sehol szabadulás.

Hidegen hull le a jeges földre a hó.
Hidegen hagy minket, de sok idegen szó.
Ha itt ér szívünknek végső dobbanása.
Nincs aki sírunkat jó szívvel megássa.

Ha lenyugszunk este búval, gonddal, bajjal
Reménynyel keleten nem kel fel a hajnal.
Nyugatra tekint az epekedő lélek
Keleten: sötétség, nyugaton: az élet.

Irtis folyó vize megfázott, beállott.
Jeges hátát vágják, szamojéd halászok.
Partoldalban a komp kiszáradt révésze
Nem viszen el minket karácsony estére,

Jég, *zúzmar*a lóg a csenevész nyírfákon.
 Ilyen ünnep lesz az idén karácsony,
 Őreg szüle, hitves, édes apróságok.
 Sírdogálva nézik a sok jégvirágot.

Nincs öröm a házban, hol úr lett bú, gond, baj.
 Nem zörren az ablak, nem kopog az angyal
 Elrepült zord észak jeges tengerére,
 Ott lesz csak szomorú karácsony estéje.

Baszkir, finn, cseremis, osztyák, tatárfajta
 Fókakor sátorban töprengenek rajta,
 Törik a fejüket azon a talányon:
 Mit keres a magyar e havas tanyákon.

Más itt még a víz is. szél is más jár erre,
 Vadul száguld fel az Északi tengerre.
 Délibábok helyén az égnek peremén
 Komoran ragyog a hideg északi fény.

Kint a nagyvilágban, dalnak irtó harcok.
 Ki fizesse majd meg a vérért a sarcot?
 Vérbe hullt a népek hite, reménysége,
 Vérrózsákból áll a karácsonyfa éke.

Nem vagyunk rabláncon, börtönökbe zárva.
 Még sínes a világon senki olyan árva,
 Ki pusztá szigeten, vitorlákat lesve
 Hazánk! Te utánad jobban epekedne.

Fagyosan, hidegen hull a hó — hull a bő.
 Hidegen zuhan ránk minden szó — orosz szó.
 Ha itt ér szívünknek végső dobbanása,
 Lesz-e ki sírunkat megássa — megássa?

Isten legyen veletek!...

Krasznojarszk

Olyan titokzatosan, furcsán hangzik ez a név, mintha valami mesebeli országán volna, távol az emberektől, távol minden kultúrától. Csak a háború alatt ismerkedtünk meg vele, mert orosz hadifogságba esett katonáinktól igéin sűrűn érkeztek innen levelezőlapok, értesítések.

Krasznojarszk... Túl az Uralon fekvő városka, benn Szibéria mélyében, a transzbajkai vasút vonalában, nem messze a kínai határtól, Tomszk kormányzóság, Toniszk székhelyétől délre Különös keverék népesség lakja, inkább kínai, mint orosz jellegű. Az oroszok itt csak bevándorlottak. Lakosságának zömét — így van ez az egész környéken — különféle kínai törzsek leszármazottai lakják. Az Európán végigduló zivatar kié, sok ezer kilométerre is elsodorta a mi fiainkat. Három kis levélke világítja meg ennek a fogolytábornak a világát, az életét.

M. J. honvéd írja Leitmeritzből, ahova orosz hadifogságból való kiszabadulása után jutott. Mint rokkantat kicserélték és egyik fogolytisztt feleségének megnyugtatóására közli:

— Krasznajarszk jó hely, amilyen kevés van Oroszországban. *A szibériai Krasznajarszk fogolytáborában a tiszteknek jól megy dolguk. Körülbelül 1300 tiszt tartózkodik itt az alezredestől lefelé. Sok szabadságuk van. Összejárnak, beszélgetnek honi dolgokról, sétálnak szabadon,* vagy a táborban, amelyet egy fél nap alatt lehet köríteni járni. A katonák szép tiszta épületekben laknak. A kisebb szobákban 3—4 ember, a nagyobbakban 10—42 ember. Minden 2—3 tisztnek van egy tisztiszolgája aki a szobát takarítja és a házi dolgokat végzi. A táborban külön tiszt étkezde is van. Az ellátás jó. Természetesen még sem az igazi ízes magyar étek. Dacára ennek, az étlapot mindig a tisztek állítják össze és az étkezésért havonként 18—22 rubelt fizetnek. A táborban rendes szabóműhely is van. Tanult katonák készítik itt a tiszteknek a jó téli ruhákat,

A fogság tehát nem olyan felette rossz, mint a minőnek idehaza elképzelik, csak az a fájdalmas, hogy olyan távol vagyunk családi otthonunktól, amelyre nagyon sokszor könyezve gondolunk.

II.

M. János rokkant honvéd szintén a krasznajarszki fogolytáborból szabadult ki és hasonlóképpen kedvező színben tünteti fel az ottani hadifoglyok helyzetét:

— Krasznajarszkban — mondja — a tiszt urak elég jó épületekben laknak, négyen-hatan egy szobában és minden 2—3 tisztnek van egy legénye, aki takarít. Havonként rangjuk szerint zsoldot kapnak. Eből fizetik az étkezési pénzt, a ruhamosást és a kisebb

dolgokat. A táborban tisztai étkezdét állítottak, ahonnan 18 rubelért kapnak havonként elég jó menázsit, amit a mi katonáink készítenek el,

A krasznojárszki fogolytábor egy hatalmas falu, amelynek környékén szabadon járnak-kelnek a foglyok. Maga a város mintegy hat kilométernyire fekszik a tábortól, ahova katonáink csakis orosz katonák kíséretében mehetnék be fontosabb ügyekben, így pl. bevásárlás végett.

A katonákra köszöntött már a szibériai hideg tél, de ezzel szemben a tisztek fűtést is kapnak és azonkívül mindegyikük számított az ottani hidegre. Még az ősszel a legtöbben beszerezték maguknak a meleg ruhát és bundákat, amit szabóink készítenek el nekik. A meleg szőrméket bevarrták köpenyeikbe.

A hideg és az idő zordsága nem bántja foglyainkat, csak a honvágy és az, hogy nem igen kapnak hírt hazulról. Ők maguk csak hetenként egy levelezőlapot írhatnak hozzátartozóiknak, amelyről tudják, hogy igen sokszor nem is kerül haza.

A honvágy az, ami beteggé teszi a lelkeket és a bizonytalanság. Valósággal megváltásként jött, hogy nemrégén újabb foglyok érkeztek Krasznojarszkba, akik a világtól elzárt kis magyar sziget lakóinak a végtelen nagy orosz pusztákon megnyugtató híreket hoztak: hogy jól vannak odahaza, hogy a magyar nép bízik a győzelemben, hogy a harctereken kitűnően állunk. Nagy az öröm ilyenkor mindig, új erőt és reményt önt a csüggedt erekbe és idegekbe. Várjuk a bekövetkező békét és a boldog szabadulás óráját. A boldog időket,

amikor repülhetünk a sok ezer kilométerről haza . . .
háza ... a mi magyar, hazánkba, amely boldog időt
adjon meg a jó Isten mentői hamarább ... mentől
hamarább ...

III.

A krasznnojarszki fogolytáborba vitték dr. *R. J.* tisztünket is, akit még a nagy orosz offenzíva idején fogtak el. Dr. *R. J.* is meg van elégedve sorsával és azt írja szüleinek, hogy egy másik tisztársával külön szobában lakik és hét más magyar tiszttel külön konyhát is vezetnek.

Megemlékezik arról, hogy a fogságban is áldozhat szenvedélyének: a festésnek és a szobrászatnak. Gyönyörű szép képeket festett a szibériai végtelen mezőkről, — ezt írja — amelyeken az ég, a nap és a hó ugyanolyan mint. minálunk és mégis milyen távol van a magyar ég, a magyar nap és a magyar hótól, amely kékebb, sugarasabb, tüzesebb és fehérebb, mint amottan. A művész — írja levéléiben — feltalálja magát mindenütt, ahol formák* vonalak és színek vannak, de valójában annak a talajnak a formái, vonalai és színei a szebbek, tökéletesebbek, emberiebbek a művész szemében, amelyből ő maga fakadt. A művész és a természet egy és mégis a fogoly művész alkotásaiban a fogsági napok szomorú borongása nyilvánul meg . . . a honvágy.

IV.

Cs. B. 29. honvéd gyalogezredbeli zászlós Krasznnojarszokban töltött fogsági napjairól és fogságbajutásáról

1915 augusztus 6-án ebben az értékes levélben számol be édesanyjának:

Elfoglak április 6-án Voldszata mellett egy 1035 méteres hegyen. A főcsapatnak a hátul lévő kitűnő állásokba kellett visszavonulni és ott bevárni a németeket. Nekünk a visszavonulást kellett fedezni. „Uraim, ott csak vaskeresztet lehet kapni!” mondta a német dandárparancsnok, „azért hoztuk önöket ide, színmagyar ezred legjobb zászlóalját“. Felmutatott a hóval fedett hegytetőre, amelyet iszonyúan lőtt az orosz tüzérség.

„És fakeresztet“ — tettük hozzá mi. „Kitartani az utolsó emberig.“ Ez volt a parancsunk. Felértünk éjjel. Hozzáfogtunk a megerősítéshez. Nagyon lassan ment. Fagyott, sziklás volt a talaj. Reggelig csak egy soros drótkerítést tudtunk magunk elé húzni. Szép reggel volt. Első szép, meleg, napsütéses nap. Előveszem a távcsövet, lenézek a völgybe. Irtózáttal bökkenek vissza. Lent, mint a hangyák, sűrűn egymás mellett hat-nyolcszoros rajvonásban nyüzsögnek a muszkák. Jönnek az oroszok. Reggel hét órától dél előtt tizenegy óráig tartott a felvonulás. Mintha mindannyian idejöttek volna Przemysl alól. Közben a tüzérség folyton lőtt. Már a zászlóalj fele elpusztult. Nekünk itt csak két ágyunk volt, de nagyszerűen írnködtek. Az oroszok egy része előttünk vagy 100—150 lépésre ásta be magát, a többi pedig bal szárnyunkban, ahol nem volt semmi csapatunk. A mi századunk volt a bajszárnyon, közvetlen tőlünk vagy száz lépésre az oroszok. Most megkezdődött az egyenetlen harc, amely-

nek kimenetelét minden baka előre tudta. Kitartani az utolsó emberig! Ilyen állásban a tízszerte nagyobb ellenséggel szemben! Még géppuskánk sem volt. Nekik volt vagy tíz. Este hét órakor rohamoztak ránk, mi addig lőttük őket. amíg öt-hat lépésre értek hozzánk. Azután ellenrohamot csináltunk. Örület! Hatvanan ezrek ellen! De megtettük. Sajnos, nem csináhattam végig. Egy kézigránát, amely közvetlen előttem robbant fel, arcomba csapta a sarat és a kőtörmelékét. Talán ez volt a megmentőm. Elvágódtam. Pár perc múlva tértem csak magamhoz. Nem látok semmit, szemeimet nem tudom kinyitni, arcom fáj. Balszememből sikerült kidörzsölni a sarat. Pislogva láttam vele. Felugrom. Ekkor már csak halottakat, egy pár bakát, akiket a muszkák tereltek össze és rajtuk keresztül-rohanó oroszokat látok. Szökni akarok. Késő. Reám rohannak. Lefognak. Visznek.

Az orosz dandárparancsnok szerint, aki ellenünk a támadást vezette, hat zászlóaljuk volt. Mi szerintünk legalább is tíz. És századunknak mégis sikerült megmenekülni.

Itt Krasznójarszkban nincsen rossz dolgunk, de unalmasan telnek napjaink. Most szeretnék én ott lenni! Most, amikor eb módjára hajtják maguk előtt vitéz csapataink ezt a népet.

Itt, a fogolytáborban van két sportterünk. Tenisz, football, minden, ami csak kell. De mit ér ez, ha nem lehetek ott! Én nem csinálok semmit, csak sakkozom — ez az egyedüli szórakozásom. Próbáltam tanulni. Nem megy. Mi van az olasz harctéren? Mikor lesz béke?

Mi van Romániával és Bulgáriával? Az oroszok csak az ő győzelmeiket írják. Most adják be a népnek, hogy Varsót fel fogják adni. Már fel is adták biztosan.

Eleinte bárom hónapig nem kaptunk pénzt. Mikor elfogtak. 30 koronám volt. Most már kapunk havi ötven rubelt. Ez teljesen elég, A koszt csak 18 rubel egy hónapra; benne van az ebéd, vacsora. Magyar konyhát vezetünk. A fizetésünkből sokat levonnak a kórház és a legénység részére. Újságunk is van már több. Egyik a *Szibéria*, a másik *Magyar Telegramm* és a *Sport* című hetilap. Ezek orosz újságoknak a fordításai és itt a fogolytáborban előforduló eseményeket írják le. Az orosz újság jelég őszinte, csak tudni kell olvasni. Világosan nem ír meg semmit, de következtetni lehet, ha az ember a térképét is tanulmányozza. Csodálatos ugyanis, hogy ők folyton győznek és mégis mindig hátrább vannak. Ezt írják például: „Az utóbbi napokban érkezett szentpétervári jelentések fölérté fontos adatokat tartalmaznak a nyugati fronton várható legközelebbi eseményekről. Az orosz katonakörök véleménye megegyezik abban, hogy a szövetségesek hadseregeivel szemben a döntést későbbi, alkalmasabb időpontra kell kitolni, amikor majd az oroszok lesznek túlsúly bán ágyúban és munícióban. A két hete húzódó döntő harcnak mostani stádiumában is kívánatosnak kell tartani, hogy a végleges döntést a fenti módon későbbre halasszuk és az ütközetet egyelőre félbeszakítsuk. Csapatainknak a harcból való kivonása azt a következményt vonja maga után, hogy a Visztula középvonalát fel kell adnunk és Varsót ki

kell üríteniük. Egy másik jelentés: Csapataink Ivangorod pozíciójából a Visztula balpartján lévő pozíciókba vonultak vissza“. Félnék az emberek egy újabb Szedántól. *Vagy már be is* következett ez? Így adják be a kedvezőtlen híreket a népek.

Az itteni lakosság is oroszellenes. Nagyobb részét deportált. Érdekes városok vannak itt. A végtelen síkságokon egy-egy faházcsoport, — ez a város. Fenyő és nyírfa, ez az egész növényzet. Az időjárás is nagyon változó, nyáron 40—45 C. meleg és télen ugyanilyen fok hideg. Reggelenként hűvös idők járnak. Ősz és tavasz nincsen, ellenben annyi muslica és olyan por, hogy sokszor nem lehel látni a napot. Mintha felhős, borús Idő lenné. Háza csak három lapot lehet egy héten feladni és azért ne aggódjanak az otthoniak, ha ritkán kapnak tőlünk értesítést.

Szolgálatot is tartunk, be vágyunk osztva századokba. Szóval mindent mi csinálunk. Külön postánk is van. Vannak itt magyar, német, török és osztrák foglyok. A tisztek pavilonokban, a legénység nagy kőbarakkokban van elhelyezve. Ezek a körülöttük lévő boltokkal és vendéglőkkel (lafkák) képezik az úgynevezett „gorodokat“, egész neve Növi-Görodok, nyolctízezer lakossal. Az egész körül van véve orosz katonákkal. A városba naponként két tiszt mehet be. Maga Krasznojarszk város két kilométerre van innen.

Egy festőművész barátom olajjal lefestett. Az életnagyságú mellkép nagyon jól sikerült. Talán haza tudom vinni. Nekem erős a meggyőződésem, hogy legkésőbb karácsonyra otthon leszünk. Bár úgy lenne.

A szomorú dauriai napokból

A Kelet-Szibériában lévő dauriai foglytáborból amely közel a kínai határhoz fekszik, *Sz. T.* a polgári életben hírlapíró, *S. I.* invalidus fogoly társa útján üzenetet küldött hozzánk. Megható sorokban ecseteli foglyaink helyzetét. Dauriában — nem úgy, mint a többi szibériai foglytáborban, — rosszul bánnak embereinkkel. Itt közöljük teljes terjedelmében az üzenetet

Dauria, 1915. október 1.

Szibériában sínylődő magyar hadifoglyok üzenetét szeretném eljuttatni haza. *S. L.* invalidus foglytársam béna lábbal, de túlradó boldogságai és örömmel indulóban van hazafelé! Reabízom e sorokat és bár hosszú az út és kiszámíthatatlanul sok-sok az eshetőség, valamikor talán hazajut velem. Kívánom is neki, hogy mennél előbb elérhesse a magyar földet, amelyről idegen földön oly sok vágyódással álmodik most ezernyi ezer magyar.

Bennünket Dauriába sodort el a végzet; Mandzsúria határára, a kelet-szibériai sivár, kietlen pusztaság legeslegszéleire. Fű, fa, madár, virág ismeretlen fogalmak

erre. Csak dermesztő hideg szelek járnak itt látogatóba hozzánk, ezeknek sűrítése ébreszt és altat el napról napra. Most még aránylag enyhe napok járnak, de már leesett az első hó és jégvirágok díszítik az ablakokat . . . Egy-két hét múlva már itt lesz a fél a szi-bériai telek minden zordságával, 42—45 fokos hideg-jével.

De nehogy azt higgye valaki, hogy, panaszkodni akarok a természet ellen, amely oly kegyetlenül bánik Dauria sokezer hadifoglyával. Sietek jóelőre kijelenteni, hogy az orosz foglyotáborok között, amelyekben szerencsém volt megismerkedni a viszonyokkal, még a dauriai állapotok a legtűrhetőbbek.

Talán legjobb lesz, ha elmondom mindjárt, milyen dolguk van itt a hadifoglyoknak és azután könnyebben elképzelhetik ebből, hogy hogyan élnek másutt a foglyok.

Dauriába több ezer foglyot összpontosított a magas orosz hadügyi kormányzat: magyar, osztrák, német és török foglyokat vegyesen. (A törököket néhány héttel ezelőtt mind elszállították.) Kaszárnyákban és hevenyészett épületekben vannak elhelyezve a foglyok. Reggelire teát, ebédre levest, vacsorára levest, kását vagy teát kapunk. Ötször hetenként hús is van, két-két dekagramm jut minden embernek. A leves rossz, erőtlen, a kása, az úgynevezett „hajdina“, ízetlen, élvezhetetlen. Kenyérből 70—75 deka jut naponként egy-egy embernek, annyit kap minden hadifogoly (kivéve a tisztet, akik havonként 50 rubelt kapnak az orosz államtól.) A zsoldot a katonáknak, amire pedig a genfi

egyezmény kötelezi az államokat, nem adják meg. Pusztá deszkán kell aludniok, szalmát sem kapnak hozzá. Nem látja meg senki, hogy a ruha lerongyolódik az emberek testéről, a cipőjük elkopik és olykor mezítelen lábbal hajtják ki őket sárba-fagyva dolgozni. Soknak a testét élősdiék borítják, mert egyetlen pár fehérneműjüket nincs mivel felcserélni, mert a front mögött, az elosztó állomásokon, vagy kórházakban mindent elszedtek tőlük, igen soknak még a köpenyét, blúzát és a sapkáját is. A dauriai tábor is jórészt ilyen kifosztott, kirabolt kórházi, rekonvaleszcens transzportokból verődött össze s bizony nincsen siralmasabb látvány, mint a sok béna harcos, akik tépett, rongyos katonaruhájukkal be sem fődhetik testüket és nincs még egy rongyos köpenyük sem, amivel az éjszakák hidegje elől védekezhetnének.

— A mi katonáinkat se tudjuk ellátni, — ezt a választ adják az orosz parancsnokságokon mindenütt, ahol csak a foglyok ruhát, cipőt vagy fehérneműt merettek kérni.

A sok-sok nélkülözés és hihetetlenül nagy szenvedések idézik elő aztán azt, hogy a foglyok nagy százaléka legyöngülve kórházba kerül és olykor-olykor a járvány is felüli fejtét. És az a legnagyobb baj, hogy *Oroszországban a gyógyszerhiány igen nagy. A kórházakban az egész gyógyfelszerelés nem áll másból, mint néhány csomag vattából, tapasztból, jódból és ricinusból. Néha-néha azonban dover-port is lehet kapni, ezt csak igen ritka esetben. Még csak aszpirinjük és kininjük sincs. Minden bajt jóddal vagy ricinussal kezel-*

nek, de ezt is csak azért, mert nagy szükség van rá, Egy ezredorvosunknak ez a kijelentése jellemzi legjobban a helyzetet:

— Szóljanak a betegeknek, — mondta a szakaszparancsnokoknak, — hogy ne jöjjenek maródi vizitre, mert úgy sem adhatunk nekik semmit. Én megtartom ugyan a viziteket, de csak azért, mert fizetnek érte, segíteni azonban nem tudok rajtuk. És ez így van több szibériai fogolytáborban (ámbar elismerem, hogy a bánásmód nem mindenütt ilyen). A rossz kutak, a tisztaság hiánya és a tökéletes gyógyszerhiány a járványok terjesztője. Taskendben, Turkesztánban és Számarkandban a nyáron nagy epidémiák voltak.

Júliusban mi is a turkesztáni kormányzóságba voltunk irányítva, a permi kormányzóságból. Ázsia határán, Orenburgban azonban mindnyájunkat kiszállítottak a vonatból és néhány napi itt időzés után vissza vittek a permi kormányzóság szomszédságába. Szarapulba, a wiatkai kormányzóságba, így bolyongtunk öt hónapon keresztül szerte Oroszországban, amíg a front mögül végre eljutottunk ide, de még itt sem vagyunk teljes biztonságban. Minden percben megtörténhetik, hogy az orosz felpakol apró állatkákkal bélelt teherkocsijaiba és visz tovább egész a Szachalinszigetekig.

Köteteket lehetne írni mindazokról a jogtalanságokról, amelyeket több táborban az oroszok elkövetnek a hadifoglyokkal szemben és ez azért van, mert felelőtlen embereknek rettenetes hatalmat adnak a kezükbe. Orenburgban a Minowoj Dworban, amikor én

ott voltam, egy kozák szakaszvezető volt a fogoly parancsnok. Ez a becstelen, minden emberiségből kivetkőzött állatember legfőbb szórakozását abban találta, hogy 40 fokos hőségben és 40 fokos hidegben egyaránt hatalmas kőrakásokat egyik helyről a másik helyre vitetett a foglyokkal, hogy azután másnap, ugyanoda visszarakattassa velük!

Természetesen a ravaszság és a pénz, a rubelesengetés megteszi a maga hatását. Tizennégy magyar hadapród úgy szabadult meg a legénység közül, hogy 20 rubellel megvesztegették a muszka szakaszvezetőt, aki azután betette őket a tiszték közé.

Bauriában a tiszték közül 82 tiszt lakik egy kis házban, az úgynevezett „Dom Libedew“-ben, ahonnan Csak felügyelet mellett tehetnek csak egy lépést is. Az ellátás nem jó. Tevehúst és füstölthalat, valamint kását adnak nekik. Július óta egész Oroszországban beszüntették a foglyoknak a teát és cukrot, úgy látszik, *nagy a cukorhiány*. Barmában sem kaptak néhány hónapig a foglyok reggelire semmit, de az orvosok ajánlatára, egészségi szempontokból, újra adtak teát és cukrot, de helyette redukálták a kenyér- és húsadagot...

Ezeket a szomorú sorokat bizony nagy megdöbbenéssel kell fogadnunk, de meg kell nyugtatnunk mindenkit, hogy a dauriai eset csak sporadikus jelenség az orosz fogolytáborokban, ámbár nem tudjuk eléggé hangsúlyozni, hogy különösen a fogolytáborokban lévő közkatonáink helyzete sok kívánni valót hagy maga után. A legnagyobb szükségét ruhában és gyógyszerekben szenvedik. A stockholmi értekezlet óta bi-

zonyára megváltozott a helyzet, mert a nemzetközi ellenőrző bizottságok nem haladhattak el szó nélkül ezen ajdulások mellett. A dauriai fogolytáborból hozzánk hallatszó ajkiáltás is bizonyára már ,a midié és csak egy kis történeti dokumentum, egy kis históriai megállapítás a nagy világháború történetének adataihoz.

A stockholmi hadifogoly tanácskozás.

1915 november 19-ike történelmi dátum lesz bizonyára a világháború históriájában. Másféléves vér es ellenségeskedés után először történt, hogy a hadviselő államok hivatalos küldöttei tárgyalásra jöttek össze a semleges Svédország fővárosában, Stockhohnban. Németország, Ausztria-Magyarország és Oroszország delegáltjai üllek össze, hogy közös elvj megállapodásokat létesítsenek a hadifogolyokkal való kölcsönös ember-séges bánásmód alapelveire. A stockholmi értekezlet; már ezért is nagyjelentőségű, de távolabbról nézve, az első lépés, hogy a hadviselő felek a diplomáciai szakítás óta hivatalos kiküldöttek útján tárgyaltak egymással a vörös keresztet megbízottjai. útján. A stockholmi Vörös kereszt-konferencián, amely november 19-i kélői december elsejéig tartott, az érdekelt államokat a következők képviselték: Németországot *Miksa badeni herceg* és *Koerner*. Ausztriát *Spiegelfeld* tiroli helytartó, *gróf Stadnicky* Szaniszló és *Eppstein*, a magyar vörös keresztet *gróf Apponyi* Albert és *Farkas* László iidvari tanácsos, Oroszország részéről pedig *Arbusov* szenátor és *Karkosov* voltak.

Gróf Apponyi Albert a stockholmi tanácskozás határozatairól így nyilatkozott:

— A tárgyalásokat *Károly* herceg, a király fivére vezette. *Károly* herceg a svéd Vöröskereszt Egyesület elnöke, aki ezt az állást nem valami díszelnökségnek tekinti, hanem rendszeresen dolgozik és működik a svéd Vöröskereszt élén és az összes együttes üléseken, kettőt kivéve, ő elnökölt. Ezen a két ülésen *Lagersheim* volt svéd külügyminiszter vezette az együttes ülés tanácskozásait, aki rendkívül finom, eszes diplomata és a tanácskozásokat kifogástalan tapintattal vezette.

— A tárgyalások során mindkét fél részéről teljes tárgyilagossággal, de igen behatóan előadattak azok a panaszok, amelyek a hadifoglyok levelezése alapján megállapíthatók. És bár azok között, amiket az oroszok előadtak, prima facie hihetetlen dolgok voltak, mégis kölcsönösen vállaltuk a kötelezettséget, hogy a panaszok valódiságáról meggyőződést szerzünk és a tapasztalt bajok orvoslását a legnagyobb erélyvel megsürgetjük.

— Nemcsak a tárgyalásból, hanem a magánjellegről érintkezésből szigorúan *ki volt zárva minden kérdés érintése, amely nem szorosan a hadifoglyok ügyéhez tartozik.* Ez hallgatag kölcsönös megállapodás volt kezdettől fogva. Az Orosz delegátusoknak e tekintetben nagyon szigorú utasításaik voltak és azoknak a civil internáltaknak a sorsáról, akiket Galíciából, a saját orosz területükről és Kelet Poroszországból ezrével az orosz birodalom belsejébe vittek, abszolúte nem akar-

tak tanácskozni, ami bennünket igen fájdalmasan érintett.

... A tárgyalási nyelv francia volt, a jegyzőkönyveket is ezen a nyelven írták. Minthogy azonban a svédek jobban értettek németül és a két orosz delegátus is perfekt beszélt németül, gyakran folyt a tanácskozás németül — a svédek kedvéért.

— A tanácskozáson Németország részéről négyen voltak, Magyarország részéről ketten, Ausztria részéről ketten és az orosz birodalom részéről ketten, Arbusov szenátor és Markosoff, a дума tagja. Ezen kívül a németekkel együtt jelen volt a tanácskozásokon Miksa herceg; a bádeni nagyherceg unokaöcscse, akinek igen sokat köszönhetünk, mert kiváló tapintattal foly be a tanácskozásokba.

— Az anyagi rendelkezéseknél talán nagyobb jelentőségűek azok a megállapodások, amelyeket szintén egyhangúlag hoztunk meg és amelyek szerint, különösen az orosz birodalom területén, bizonyos gócpontokon *helyi ellenőrző bizottságok* alakulnak a semlegesek bevonásával. Ilyen bizottságot egyelőre *ötöt kívántunk megalakítani, Moszkvától egész Vladivosztokig*, de az érdekelt állam kívánságára ezek a bizottságok szaporíthatók. Természetesen mi is vállaltunk kötelezettségei hasonló bizottság létesítésére, ámbár az oroszok elismerték, hogy nálunk, ahol például Budapestről Magyarország minden fogolytáborát egy, legfeljebb két napi utazással meg lehet tekinteni ilyenekre csak kis mértékben lesz szükség.

Körner svéd delegátus indítványára elhatároz-

tuk egy nemzetközi ellenőrző bizottság megalakítását. Ez a nemzetközi bizottság, melyben egy svéd, egy dán és egy svájci képviselőn kívül Németország, Magyarország, Ausztria egy-egy taggal lesz képviselve és amelybe az orosz birodalom három delegátust küldhet, a maga egészében a következő hónapok alatt mindegyik hadviselő fél területén megnézhet annyi fogolytábor, amennyit jónak lát az összehasonlítás eszközlése végett.

— A tárgyalások formája a legkifogástalanabb udvariasság és előzékenység jegyében állott. De a tárgyaláson kívüli érintkezést az oroszok, nyilván utasítás folytán, a lehető legszűkebbre szorították. Így például nem fogadták el a svéd Vöröskereszt igazgatójának egy meghívását az együttes villásreggelire és csak a királynak sikerült minket a fehér asztalnál összehozni, amennyiben ő együtt hívta meg lunchre az összes kiküldötteket.

— Különben minden hivatalos fogadás, ebéd stb. mind-mind külön-külön történt; egyfelől a német, magyar, osztrák, másfelől az orosz csoport részére. Ami érthető is, mert az illető országok követői ilyenkor mind jelen voltak, ezek pedig együttesen még sem hívhatók meg. A király által adott villásreggelin a követek nem voltak jelen.

— Behatóan foglalkoztunk a postai küldemények, külön a pénzküldemény és a csomag szállításának nagyobb biztosításával. Ennek megalapozásaképpen szükségesnek tartottuk a hadifogoly-listák pontosabb megállapítását — a reciprocitás alapján. Ez a postulátum

inkább csak az oroszokkal szemben volt szükséges, mert nálunk teljesen precízek a hadifogoly-listák.

— Foglalkoztunk a hadikórházak, természetesen a hadifogoly-táborok kórházainak ügyével. Ezenkívül a fogolytáborok közegészségügyi intézkedéseivel és be rendezéseivel. A hadifoglyok élelmezésének és ruházatának kérdésével. Részletesen szóváltattuk a hadifoglyok szállításának kérdését is.

— Ha a megállapodások keresztül is vitetnek, nagyon lényegesen fognak javítani a hadifoglyok helyzetén. Természetesen akkor, ha az orosz kormánynál meglesz a készség és az orosz birodalom és az orosz adminisztráció laza szerkezete nem lesz a végrehajtásnál akadály.

— Ámbár alig van ok ebben kételkedni, mert az orosz delegátus urak a dolgokat a legkomolyabban és a legőszintébben vették és hiszem, hogy az orosz kormánynak lesz erélye a határozatoknak a perifériákon is érvényt szerezni. Mindent egybevéve, azt hiszem, hogy nem veszett kárba ez a tanácskozás, mely a bábonik történetében teljes nóvumot jelent és amelynek néhány hónap múlva, a nemzetközi ellenőrző bizottság munkája nyomán, az eredményeit is remélhetőleg látni fogjuk.

Novo-Nikolajevszkben

Még a háború kitörését köveid szeptemberben került az oroszok hadifogságába G. J., a miskolci 17. tüzérezred tartalékos hadnagya. Nyolc hónapot töltött orosz hadifogságban, ahonnan múlt év április 24-én megszökött. Élményeiről és kalandos szökéséről ezekben számol be:

— A háború kitörésekor önként vonultam be ezredemhez. Augusztus 28-án kerültem több tisztársammal együtt orosz fogságba.

— Ötször 24 órás állandó éjjeli masszázst követően be-waggoníroztak és Minszken, Szmolenszkon, Moszkván keresztül elvittek bennünket a nyugatsibériai *Omszk városába*, ahova szeptember 19-én érkeztünk meg. Bronhitiszszel és 40 fokos lázzal feküdtem le az ottani katonai kórházba. Ebben a kórházban V. E. 65 gyalogezredbeli kapitánnyal együtt, mi ketten voltunk az első beteg hadifogoly tiszt. Utazásunk alatt 75 kopek napi koszt pénzt kaptunk, kivéve a gyalogtransznortálás első öt napját, amikor a magunk pénzén vásárolt kenyéren, tojáson és szalonnán éltünk. A 75 kopek arra volt elég, hogy naponta egyszer meleg ételt ehessünk.

Az orosz tiszték útközben titkolták, hogy hová kerülünk, de felháborodva tiltakoztak annak a feltevése ellen is, hogy Szibériába visznek bennünket.

Omszkból szeptember 28-án *Kainszkba* (Nyugat-Szibéria, Tomszk kormányzóság) vittek. Itt tízen voltunk fogoly tiszték, azonkívül volt még két katonarvos és egy romai katolikus lelkész, internálva. Hosszú utánjárás után megengedték, hogy mind a tizenhármán közösen lakást bérelhessünk. A hálunk maradt néhány, még hazulról hozott koronából közös háztartást rendeztünk be. A lakás bútortalan volt, gondoskodnunk kellett tehát ágyakról. Ezeket kölcsön kaptuk. Ágy-neműt is vettünk, beszereztük továbbá a legszükségesebb fehérneműt.

E békés együttélést megzavarta a katonai főparancsnokságnak az az intézkedése, hogy *a szláv, román és olasz nemzetiségű hadifoglyok a magyaroktól, németektől, törököktől és a zsidóktól haladéktalanul elkülönítendőek és utóbbiak a legszigorúbb fedezet mellett Kelet-Szibéria különböző elhagyatott helyeire szállítandók.* E parancs értelméből a két katonarvos és egy cseh származású tiszt kivételével, november 10-én mind anyyiunknak el kellett volna hagynunk Kainszk városát, hogy egy körülbelül 11—12 napig tartó utazás után az orosz-mandsuriai Dauria nevű falu mellett, az orosz határ védelmére épített kaszárnya-városban, mint új rendeltetési helyünkre érkezzünk.

Minthogy a fogságot elviselhetetlennek tartottam és a szökés gondolata bennem ekkor már megérett, minthogy továbbá tudtam, hogy a szökés ilyen erős

fedezet mellett lehetetlen lesz a transzport elindulása előtt betegséget színlelnem, minek folytán egyelőre Kainszkban maradtam. Az egyik odavaló ötletes tisztviselő akként vétett véget ottmaradásomnak, hogy január 2-án táviratilag elrendelte, hogy küldjenek engem, akinek betegsége súlyosnak látszik, *a 288 versztnyire fekvő Novo-Nikolajevszk-be*, mint a legközelebbi katonai kórházállomásra.

E városban a szláv, román és olasz nemzetiségű tiszték és legénység, a várostól mintegy *két versztnyi távolságban épült hatalmas katonai városban* pedig német, magyar, török és zsidó hadifogoly tiszték voltak elhelyezve. Jóllehet a Kainszkból hozott kísérő iratból világosan kitűnt, hogy kórházba való és hogy magyar vagyok, mégis az idő folyamán szerzett tanulságok alapján és a viszonyok teljes felismerése folytán, igyekeztem, hogy ne kerüljek se kórházba, sem pedig a katonai városba, hanem a Novo-Nikolajevszkhea helyezett szláv származású tiszték közé. Ezt azzal sikerült elérnem, hogy „szlovák“ (tót) nemzetiségűnek adtam ki magamat.

A hadifoglyokat november eleje óta két csoportra választják: az egyikhez tartoznak a szláv nemzetiségűek (lengyelek, csehek, ruthének, tótok, szlovének, ki »oroszok, szerbek, horvátok és bulgárok), továbbá a románok és olaszok. A másik csoportba tartoznak a német nemzetiségűek, magyarok, törökök és zsidók. Az elsőket orosz falvakba (egy faluba 150—250 szláv nemzetiségű foglyot osztrák és magyar tiszt vezénylete alatt) kvártélyozzák be; ötöt-hatot tesznek be egy

parasztházba, részint pedig európai Oroszország és Nyugat-Szibéria városainak nyilvános épületeiben, vagy e célra bérelt magán házakban helyezik el őket. Az e csoportba tartozók *teljes szabadságot élveznek*. Az iparosok nappal szabadon járhatnak a műhelyekben és fizetésért dolgozhatnak. Fizetésükből 20%-ot az orosz kincstárnak tartoznak leadni Munkaadójuknál esetleg állandóan lakhatnak is.

Az ezen csoporthoz tartozó tiszteknek régebben este 9 óráig, újabban csak nyolcig vált szabad kimaradniok, a városban szabadon járhattak-kelhettek, kávéházakba és vendéglőkbe járhattak.

Ezek a tiszték az e célra bérelt parasztházakban laknak. Fekvőhelyül a katonai hatóság fából készült priccseket bocsájt a rendelkezésükre. Amikor a fogoly tiszték dotációját megállapították, havi 50 rubelt engedélyezett az orosz katonai főparancsnokság az alacsonyabb rangú tiszteknek, (századosig bezárólag) és 6 rubel 23 kopek lakáspénzt. A havi gázsit általában pontosan fizették ki. Mivel azonban az orosz rendszer szerint a havi fizetést mindig a hónap 20-án folyósítják, mivel továbbá az időszámításuk a mienkkel szemben 13 napot késik, végül mivel a fogoly tiszték szibériai rendeltetési helyükön való megérkezésükig fizetést nem kapnak, első fizetésüket majdnem kivétel nélkül csak két hónappal a fogságba-jutásuk után kapták meg. A lakáspénz kifizetése nem történt azzal a pontossággal, mint a gázsié.

A Novo-Nikolajevszkben lakó fogoly tiszték elosztását a fogolyparancsnok egy közlegényre bízta, aki

egyenruhát sem viselt s korlátlan hatalommal rendelkezett fölöttünk. Ennek a közlegénynek a kegyeit kellett keresnünk, amikor arról volt szó, hogy ideiglenes lakóhelyeinkről, ahol a tisztek (többek között egy alezredes is) egymás fölött elhelyezett deszkákból alkotott stelázsyszerű fekvőhelyeken akadtak — 15 nap múlva átköltözködünk a paraszt-házakba.

A másik-csoporthoz tartozó hadifogolytiszteket és legénységet kivétel nélkül Kelet-Szibériába vitték és ott katonavárosokban, kaszányákban és földbarokokban helyezték el. Ezek teljesen el vannak zárva, mintha csak rabok volnának. A tisztek és a közlegények kozákfedezet mellett csak egyszer mehetnek naponta egy órát sétálni egy igen kicsiny, elkülönített helyen s legfeljebb egyszer mehetnek hetenként a legközelebb fekvő városba fürdés vagy bevásárlás céljából, megint csak a legszigorúbb kozákfedezet mellett. Ezeknek a tiszteknek leveleiből és közléseiből, amelyek néha kerülő utakon hozzánk érkeztek, világosan kitűnt, hogy az e csoport-hoz tartozóknak igen rossz a sorsuk.

Novo-Nikolajevszkben a második csoport-hoz tartozó hadifogoly legénység is megmarad átmenetileg 3—4 hétig, amíg tovább viszik őket Kelet-Szibériába. Ezalatt az idő alatt *mélyen a földbe ásott, sötét, nedvességtől csepegő, rosszpárájú földbarakokban helyezik el a legénységet.* Fekvőhelyeik itt is egymás fölött elhelyezett stelázsyszerű alkotmányok. A szellőztetés teljes hiánya folytán oly rossz ott a levegő, hogy a legénységi foglyok a felszállóit rossz gőzöktől elká-

bulva, többízben ájultan, vagy holtan zuhan fák le a felső fekhelyekről. Ezekben a leírhatatlan sötét és bűzös vermekben, ahol mindenfajta rovar kínozza a legénységet, még január folyamán, dacára a 40—45 Reaumur fokok hidegnek, kiütéses tífusz- és hastífusz-járvány tört ki, amelyet semmiképen sem sikerült leküzdeni.

A második kategóriához tartozó, különösen birodalmi német legénység a *legsúlyosabb munkákat kénytelen elvégezni teljesen ingyen*. Állandó kérdőzködéseim és kutatásaim alapján állíthatom, hogy csaknem mindig kirabolják az elfogó orosz katonák az elfogottakat. A pénzt és értéktárgyakat az orosz katonák, néha tiszték is, egyszerűen elveszik tőlük. Novo-Nikolajevszkben maga a fogolytábor parancsnoka vásároltatja össze a legénységtől egy osztrák-cseh altiszt által az egyes ruhadarabokat, köpönyegeiket, kulacsokat, takarókat evőcsészéket, csákókat stb. állítólag a városi tanács megbízásából a novonikolajevszki múzeum számára. A kievi állomáson szolgálatot teljesítő egyik magasabb rangú tiszt pedig hónapokon keresztül kutatott fogoly tiszték zsebei-ben, kiszedve onnan a családtól a harctérre küldött utolsó leveleket, tábori látcsöveket, magán- és kincstári pénzeket anélkül, hogy az utóbbiakról elismervényt adott volna.

Október közepén arra kényszerítették a tiszteket és a legénységet, hogy gallérjaikról a csillagokat, sapkájukról a rózsákat, egyenruhájukról a fém gombokat vegyék le, hogy semmi sem árulja el rangviszonyukat

és semmi se emlékeztessen a magyar és osztrák hadsereghez való tartozásukra. Ezt a rendszabályt azonban körülbelül négy héttel később ismét visszavonták. *Kadétjainkat nem ismerik el az oroszok tiszteknek*, ezek tehát nem kapják meg a havi 50 rubelt és csak legénységi kosztra van igényük. Szláv nemzetiségű kadétek mindamellet is egyes kivételes esetekben különös kegyelemből tiszteknek járó bánásmódban részesülnek...

Szökésemet április 24-én reggel hajtottam végre. Szökésem részleteiről keveset szabad csak elmondanom. Szabályszerű orosz útlevéllal elutaztam 24-én Novo-Nikolájevskből a transzszibériai vasúttal, amelynek Novo-Nikolajevszk fontos gócpontja volt. Japán-Mandsuriátt keresztül május 4-én elérkeztem Pekingjé. CivibruMban utaztam, amelyet Novo-Nikolajevszkben különböző' helyeken egyenkint és titokban szereztem be,

Míg orosz területen menekültem, vasúton kelet felé, teliat április 24-től május 1-ig, egyetlen egy, a határ felé menő katonavonatot sem láttam. Láttam azonban többször nyitott kocsikba rakott, sárgára festett ágyúkat, amelyeknek szállító kocsijai a felragasztott vasúti cédulák szerint Vladivosztokban indultak útnak.

Pekingben május 4-én, a magyar és osztrák tengerészeti különítménynél jelentkeztem, ahol ugyancsak orosz fogságból megmenekült magyar és osztrák tisztet találtam és pedig K. főhadnagyot a 29. gyalogezredből (megszökött Verchne-Udinszkból), december 6-á óta él a Marine-Detachmentnál, dr.

B. Pétert az 51. gyalogezredből, leugrott Chartin közelében a robogó fogolyszállító vonatról, március óta van Pekingben, két főhadnagyot a repülőezredből (megszökött Tschitából), május 1-e óta él Pekingben. Előttem két katonarvosunk és egy F. nevű tartalékos kadét utazott el ugyanazon az úton, mint én. Pekingből Amerikán át és az Atlanti-óceánon át haza. Még japán területen megtudtam, hogy a japánok Csang-Csung városban bárom orosz fogságból megszökött, Kínába igyekvő tisztünket fogták el.

Pekingből május 6-án indultam el és 8-án megérkeztem Shanghaiba. Itt 9-én szálltam a Mongólia nevű amerikai bajóra, amelyen Nagasaki, Köbe és Yokahama japán kikötőket, valamint Honolulu tropikus szigetét érintve, június 1-én érkeztem San-Franciscóba, innen június 3-án reggel indulva, 7-én New-Yorkba érkeztem: Utam azután az Atlanti-óceánon át Norvégiába vitt. Norvégiából Dánián keresztül a német határra utaztam, ahol orosz papírjaim és hiányos magyar papírjaim miatt német katonai fogságba kerültem. Rövid katonai igazolás után Berlingen keresztül érkeztem haza.

Rokkant katona a délibáb=utcai hadikórházban

A délibáb-utcai hadikórházban vagyok. Jóságos Arcú fehér fejkötős ápolónénikék sűrögnek-förögnek a betegek körül. Száz sebesült katona fekszik a kórházban. A nagy terem sarkában egy iztriai katona, aki a doberdói fensíkon a lábát veszítette el, beszéli azokat a véres harcokat, amelyeket a lavaronnei fensíkon vívtak meg. A szoba másik sarkában, egy német sebesült katona számol be nagy bőbeszédűséggel az argonnei harcokról. Egy külön kis csoport a terem közepén: egy kis magyar sziget. Magyar katonák beszélgetnek a nagy galíciai hadjáratról és a kárpáti csatákról. Ez az ő háborújuk volt. Ahogy, ottan feküsznek, sebesült testtel, megroggyantan, levágott karral vagy lábbal, mindegyik egy-egy szomorú, de mégis oly dicsőséges visszaemlékezés . . .

A kedves testvér egy katonához vezet, aki nemrégén tért vissza orosz fogságból. Erős, napbarnította zömök fiú, valahonnan a Tisza végről. A földjein dolgozott akkor, amikor jött a mozgósítási parancs és a kapáját, ásóját letéve, már néhány óra múlva Mannlichert szorongatott a kezében.

Érdekes élményeiből ezeket vesszük:

1914. október 23-án sebesültem meg Stary-Sambor előtt. Szanitéceink kötöztek be még a rajvonalbán. Este volt. Oly váratlanul lepett meg bennünket az ellenség, hogy a sebesült vivőknek nem volt elég idejük mindenkiről gondoskodni. Azt mondták, hogy ott hagynak reggelig, amikor tovább visznek. A szanitécek helyett az oroszok jöttek előbb, akik felszedtek és elvittek Novi-Samborba. Két napig voltam itt, ahol nagyobb sebesült transzporttal együtt útnak indítottak Oroszországba.

Cserkasziban

Cserkasziba szállítottak engemet és több társamat, ahol egy kisebb hadikórházban helyeztek el. Itt feküdtem három hónapig. Helyzetem elég tűrhető volt. Négyen feküdtünk egy szobában. A legénységen kívül nyolc tisztet is találtam a mieink közül. Két orvos és egy főorvos vezette a kórházi ügyeket. Meglehetősen bántak velünk, csak *az élelmezés nem volt kielégítő*. Ebédre kását, káposztát és levest adtak, vacsorára ugyanezt. Súlyosabb betegek tejet is kaptak. Az ápolónők leginkább hivatásos ápolónők voltak, — közöttük egy török származású nő, — akik igen *emberségesen bántak velünk*. *A gyógyszerhiány már ekkor feltűnő volt*, az oroszok a legfukarabban gazdálkodtak velem és mégsem jutott még a legszükségesebb esetekben sem.

Életünk és napjaink egyhangúan folytak le. Hírt a külvilágból nem igen kaphattunk, csak akkor, ha

egy-két németül, tudó orosz katona elmondott egyet-mást nagy titokban a harctér eseményeiről.

A tiszteknek jobb dolguk volt; külön szobákban feküdtek és a betegeknek járó kis adag marhahús helyett vágott fasírhúst kaptak. A csájban (így hívják az oroszok a teát) a tiszteknek épp úgy, mint a legénységnek, nem volt hiányuk. A tisztek még ezen kívül ötven rubel havi fizetést is kaptak.

A cár a kievi kórházban

Három hónap után 1915. január 26-án Cserkaszióból Kieve vittek bennünket. A vasúti állomásokon az oroszok nagy érdeklődéssel fogadtak, mert akkor még újság volt a fogoly magyar és osztrák katona. Némi vasúti állomáson hatalmas nép tömeg verődött össze. Köztük öreg parasztoszonnyok, akiknek a szíve megesett rajtunk és cigarettával, gyümölcscsel, tejjel kínáltak meg bennünket, úgy látszik talán a saját fogoly fiaikra gondoltak... Kieve érve, a vasúti állomáson levő váróterembe szállítottak bennünket, ahol megtörtént az osztályozás. Az osztályozás alatt érte azt, hogy a kevésbé súlyos betegeket tovább szállították Moszkva felé, akiknek azonban sürgős kórházi ápolásra volt szükségük, azokat bevitték a kievi kórházba. Kieve nagyon rosszul éreztem magamat. A marhaszállítókoszikon való utazgatás nagyon kimerített, a megsebesült lábam is fájt, nagyon kétségbeestem.

Két nap után az elosztó helyiségből egyik kievi helyőrségi kórházba szállítottak. Egy szobába ötvenen

kerültünk. Éjszaka vittek bennünket be a városba. Az úton végig nem igen sokat láthattam a városból. A mi foglyaink közül amint értesültem körülbelül ezren feküdtek ebben a kórházban. És míg az orvosi kezelés Cserkasziban kielégítő volt, addig itt sok okunk volt panaszra. Az orvosok nem értettek sem magyarul, sem németül és a szegény magyar katona ugyancsak panaszkodhatott, nem értették meg a szavát. Az étkezés a rendes kórházi kosztból, kásából és káposztából állott. Minthogy ez a kórház átmeneti jellegű volt, sokszor, amikor nagyobb transzportok jöttek, úgy megtelt betegekkel, hogy *a foglyok közül sokan a földre kerültek. Ketten-hárman feküdtünk egy szalmazsákon.* Különösen a főorvos viselkedett ellenséges érzéssel irántunk és amikor felénk jött, nem azt kérdezte meg, hogy mi a beteg baja, hanem hogy milyen nemzetiségű. Ha hallotta, hogy magyar, vagy német, legyintett egyet a kezével és továbbment. A szláv nemzetiségű foglyokkal szemben határozottan barátságos volt. Szóba elegyedett velük, kikérdezte őket és kedvezett nekik.

A kórház felszerelése elég jó volt. Nem volt hiány gyógyszerekben és élelemben. Az orosz ápolónők nagyon jóságosak és kedvesek voltak hozzánk. Nagy titokban belopózkodtak a szobáinkba és üres kézzel sohasem jöttek. Mindig hoztak cigarettát, bort, gyümölcsöt. Egyik fiatal ápolónő egy bécsi közlegényt, szép, barna fiú, amikor otthagya a kórházat, sírva köszöntött el.

— A svesztricska szíve is lángra lobbant, — mon-

dogattuk, — Olyan ez, mint a magyar lány, nem veti meg a legényt...

A harctéri eseményekről itt is csak az újonnan érkező foglyoktól tudtunk meg mindig valamik ezek magyarul el nekünk, hogy és hol állunk. Hol nyomulnak előre az oroszok ... mert ekkor még Przemysl az oroszok kezében volt.

Egy reggel nagy mozgolódásra ébredtünk fel, az épület jobbszárnyában, ahol az oroszok feküdtek (mi a balszárnyban feküdtünk), tisztogattak, intézkedtek. Megkérdeztük az ápolónőklől, hogy mi az oka a lázas készülődésnek, amire azt a választ kaptuk, hogy jön az orosz cár, meglátogatja a hadikórház sebesültjeit. Másnap volt a nagy nap. A hajnali órákban nagy trombitálás riasztott fel bennünket. Orosz zenekar állt ki az udvarra, amelyet virágokkal és galyakkal díszítettek föl. Az orosz katonákra ünnepi ruhát húztak és az orosz tisztek is lakkcsizmásan, peckesen sétálgattak a kórház udvarán. Minket valósággal lezártak. Még az ablakokat is kicserélték tejüvegekkel, hogy ne láthassuk a cárt. Reggel kilenc óra lehetett, hatalmas ágyúzás, zene, a tisztek rekedten kiáltozták a vezényszavakat, tudtuk, hogy itt a cár. Egy-két óráig volt a kórházban az orosz sebesülteknél, mi reánk természetesen nem volt kíváncsi.

Moszkvában

Február végéig voltam a kievi kórházban, innen felsőbb rendeletre Moszkvába vittek. A vasúti állomásról villanyoson szállítottak be a városba több társam-

mal együtt. Az útestet megtisztították a közönségtől, senkinek sem volt szabad még a villanyos közelébe sem menni. Erre a villamos kocsik mellett haladé szuronyos őrk vigyáztak. Amikor a kórház épülete elölt- leraktak, mégis *több orosz anno odafurakodott hozzánk és öt-tíz kopeket nyomott a markunkba.* Így kerültem be a moszkvai ötös számú kórházba, ahol május 1-ig voltam. Itt még rosszabb volt a helyzetünk, mint Kiebben és ezt azzal magyarázhattuk meg, mert ebben az időben vesztették el az-oroszok Przemyslt, Ekkor vertük ki onnan a muszkat. A moszkvai ötös számú helyőrségi kórház még a békés időkben tulajdonképpen gyárhelyiség volt, hevenyészve alakították át kórházi helyiséggé. Körülbelül négyszázan voltunk ebben a kórházban. Az én fekvőhelyem az egyes jelzésű szobában volt Két és fél hónap alatt három alkalomnál többször nem láttam orvost, bár nagyon kinzott a sebem. Az utazás Kievtől Moszkváig — három éjszaka és két nappal — nagyon leverőleg hatott reánk Bizony nem is volt valami kellemes utazás, sebesülten; marhaszállító kocsikon menni. És ebben a kórházban már nem éreztük az olykor-olykor mégis csak megnyilatkozó jóságot. *Przemysl bevétele után elmaradtak a svesztricskák jó borai, cigarettái, az úrinők kopekjei.* a titokban elmondott újságok. Attól fogva nem kaptunk sem jóságot, sem hírt és nem láttunk mást, mint lehorgasztott orral járó oroszokat. Érdekes is volt. Mindjárt az arcukról le tudtuk olvasni a híreket. Ha jó híreket kaptak, majd kiugrottak a bőrből, nevetgéltek, tán-

tottak örömben. Ha valami rossz hír érkezett, mint a leforrázott ebek járkáltak körülöttünk.

— Már megint baj van a kréta körül, — szoltunk oda egymásnak. Az orosz medvének vérzik az orra...

Ribinszkben

Meg lettem volna már sorsommal elégedve, csak megkíméltek volna az ide-oda szállítgatástól. Ez az óhajom azonban csak hiú ábránd volt Május elsején felpakkoltak és kijelentették, hogy megyünk Ribinszkbe. A 22. számú helyőrségi kórházba utaltak. Moszkvából május 3-án értem Ribinszkbe, ahol a 22. számú kórházba vittek. Itt akadtam rá egy kitűnő orvosra, akinek *Germán* volt a neve, de a származása orosz. Derék, jóra való ember volt, megérdemli, liogv szeretettel gondoljunk reá. Igen sok súlyos beteget mentett meg a haláltól. Május 3-án reggel értem oda és mindjárt délelőtt bevitetett a kötözőbe, ahol alaposan megvizsgált és kikérdezett.

— Hol volt? — kérdezte tőlem.

— Moszkvában, — Válaszoltam, — az ötös számú helyőrségi kórházban.

— Miért nem hagyták ott néhány hétig, legalább szépen meghalt volna, — válaszolt a orvos — és elszörnyűködve rázta a fejét, amikor sebemet vizsgálta.

— Megoperálták? — kérdezte.

— Nem tettek semmit.

Az orosz orvos erre szitkozódni kezdett, miután néhány szót már megtanultam oroszul, — meg-

értettem. hogy a kievi és moszkvai orvosokat szidta, akik így elhanyagolták bajomat.

— Nahát magával valamit csinálnom kell, — folytatta.

Levitetett erre a röntgenezőbe, megvizsgálta a lábamat és megállapította, hogy csontszilánkok vannak benne. Május 16-án megoperált, kivette a csontszilánkokat és ettől kezdve állapotom állandóan javult. Ekkor a 22-es kórházból a 23-as számú kórházba helyeztek át. Ez azért történt, mert a 22-es számú kórházban csak azokat a betegeket tartották, akik súlyos betegek voltak. Azoknak, kiknek állapota javult, a többi kórházakba kellett átmenni. Az áthelyezési hír ismét nagyon elszomorított. Kérve-kértem az orvost, hogy tartson még magánál, de dr. Germán sok részvétellel így szólt:

— Édes fiam, megtenném, de nincsen módomban. Szigorú parancsom van arra, hogy csak a nehéz betegeket tartsam magamnál. De beszélek új orvosával és megkérem arra, hogy lelkiismeretesen kezelje.

Amitől féltem, tényleg meg is történt. A 23-as kórházban ismét elhanyagollak, úgy, hogy sebrózsát kaptam. Vissza vittek Germán orvoshoz. Itt voltam néhány napig, azután a 21-es, majd ismét a 23-as kórházba dobtak.

Újabb sebesültszállítmány jött, köztük sok magyar. Ezek elmondották nekünk, hogy Bulgária mi mellettünk avatkozott be a háborúba. Az oroszok nagyon csüggedtek és szomorúak voltak. Hálátlansággal vádolták a bolgárokat és azt hajtogatták, hogy 1912-ben,

a balkániháború idején, ők segítenék meg a bolgárokat a törökök ellen. De majd jönnek az angolok és franciák és segítségei nyújtanak a szerb testvéreknek.

— De hát miért nem segítetek meg ti a szerbeket — mondtuk az orosz katonáknak.

Az oroszok nagyon dühösek lettek, majdnem verekedésre került közöttünk a dolog.

November 4-én egy bizottság jött ki a kórházba, amely megvizsgált bennünket, hogy ki a harcképtelen és kiválogattak közülünk többet, akik előtt kijelentették, hogy már néhány nap múlva hazamehetnek, orosz rokkantakkal cserélik ki őket.

November 15-én indítottak írtnak bennünket Ribinszkből, november. 17-én értünk Moszkvába és innen tovább Szentpétervárra. Szentpéterváron az állomáson erős kordont vontak, mert a tömeg az oroszországi csúfos vereségek hatására már tüntetést akart rendezni ellenünk.

— Svába, svába... kiáltozták, de a rendőrök visszaszorították a tömeget. Ma jd villanyoson a másik állomásra vittek bennünket és mielőtt vonatra szálltunk, átmotoztak. Elszedték az írásainkat, kifejtették a köpenyünk bélését, sőt még a bakancsbélést is, mert többször a foglyok — mondták — levelet vittek magukkal. Egyik kecskeméti önkéntesnél kétszáz eigarettahüvelyben tényleg találtak rokkantaktól hazaküldött levelet. Ezeket természetesen elvették.

Péterváron és Stockholmon keresztül azután hazakerkeztem.

Natasa

És hogy a nagy emberi irgalom, a vér rettenetes folyásban, és a legszörnyűbb tragédiában, amely valaha az emberiséget érte, sem vészelt el a szívekből és hogy a közös emberi érzések, a lélek lágy dallamai is néha tompán felbúgnak az acél és a vas pusztító muzsikája mellett — erre példa S. Natasa esete. Így kezdte elbeszélését barátom, egy rokkant kadét, aki a galíciai harcokban sebesült meg. Orosz fogságban, a cserkaszi-i hadikórházban amputálták a balkarját és mint rokkant cserefogyót az oroszok hazabocsátották.

S. Natasa — így hívták. — Egy vladivosztoki ezredes leánya. A háború kitörése Poltavában érte. Önkéntes ápolónőnek jelentkezett és a cserkaszi-i hadikórházba osztották be. Itt ismerkedtem meg vele. Én is egyik ápolója voltam. Lágy, szelíd arca, melyet vékony ívelésű szája és enyhe metszésű orra még légiesebbé tettek, két tiszta kék szemének becsületes, nyílt sugárzása, az ápolónői fejkötő alól kibuggyanó szőke hajhullámok . . . kedves, légies mozgása . . . teremő istenem, a vér és mindig a vér, az emberi

harag és gyűlölködés szakadatlan hónapjai után, valami szelíd, imádságos hangulattal töltötte be a szegényes, szomorú kórházi szobát. És Natásának olyan puha, finomak voltak az ujjal. Ha a sebről a régi kötési lefejtette, ha ujjal cserélte fel, nem fáj, így csak egy anya, egy szerető, egy asszony tud sajgó, vérző sebei gyógyítani, egy asszony, aki lelkének felsikoltani akaró jaját, asszonyságát, részvétét, mind, mind abba a kézmozdulatba akarja kifejezni, amellyel a szegény sebesült, az ellenség, a megsebesült ember sebére tapaszt, a kötést ráilleszti, végigsimítja . . . És az emberi szeretetben való hitem, amelyet már tettem, újra visszatért ...

— A kórház mellett nagy park terült el Renyhén sárgult a park növényzete. Beköszöntött az orosz Ősz. Mint a kis gyermeket szokás, úgy tanított járni engemet is Natasa a hosszas betegség után. Karját a karomba fűzte és órákon keresztül járkáltunk a százas fák között

— Beszéljen magáról valamit, svesztricska Natasa, — hallgatom.

— És Natasa szemei, mintha láthatatlan országok, ködös, elérhetetlen szigetek felé révedeztek volna ...

— Kadét, beszéljen valamit maga a hazájáról — válaszolt különös hangsúlyozású német nyelven. Mindig németül beszélt velem.

— A hazámról, svestricska Natasa? . . . Hát hol is kezdjem. Mondjam el, hogy milyen távol van, mondjam el, hogy most ott is ősz van, hogy otthon

várnak reá. Nem ért úgy sem engemet, nem érti a nyelvemet, nem ismeri a gazdag magyar földét.

Majd hirtelen ezzel fordult hozzám:

— Hát akkor énekeljen valamit!

— Csendesen zizegtek és mint szeretője érintésétől megrázkodó női test, borzongták meg a park fáinak levelei . . .

— Jól van, énekelek, hallgasson reám.

— Belekezdttem egy bús magyar dalba. Natasának könnyes lett a szeme.

— Kadét, énekeljen talán valami vígabbat!

— Vígat? Most? A levágott karomat meg akartam mozdítani . . . Istenem . . . nincsen karom . . . Miért is feledkeztem meg erről? . . . Sokszor úgy érzem, mintha az elvesztett ujjaimat is mozgatni tudnám ... Ez az utánézés.

— Vígat vengerski kadét — ismételte Natasa.

— Olyan kábult volt a fejem, a magyar ének! Oly rég nem nótáztam és a visszaemlékezések távollevő dolgokra ... ez a Natasa itt, a balkaromba szórított karja és hogy a jobb karomat levágták ... Natasa könnyei . . . amint teste súrolta a testemet... sírtam ...

— Vengerski kadét, te sírsz — ne sírj kadét!

És könnyek perdültek végig a leány arcán is.

— Nem tudom, hogy, hogyan, miért, a Rákóczi-indulóba kezdtem. Hirtelen felderült a leány arca, tapsolni kezdett és hibás kiejtéssel ismételni próbálta:

— Csatedidóra . . . csatedidóra . . . Ez a két szó roppant tetszett neki.

— Egy napon azzal a kéréssel jött hozzám, hogy meg akar tanúim magyarul. Szorgalmasan. tanítgátul is kezdtem, de a leckéket hamarosan félbe kellett szakítani, mert parancs jött, hogy engemet több társammal együtt Kievgbe visznek. Natasa velem utazott egészen Kievg, áthelyeztette magát egy másik kórházba.

Amikor a vonat Kiev felé közeledett, Natasa testvér megfogta a kezemet:

— Most hát elmegy?

— Elmegyek,

— Háza megy és nem jön többé soha vissza?

Várják otthon?

— Várnak otthon.

Egy kis csendes budai ház képe rajzolódott elém. Igen, várnak otthon teám, a csendes budai ház csendes lakója. Hogy is feledkezhettem meg ennyire róla. Hónapok óta most jutott először eszembe.

Most valami különös dolog történt velem. Mintha két lelkem támadt volna. *Mintha egyszerre kétfelé beszélgettem volna:* Natasával és a csendes budai ház váró leányával.

Natasa: Mindjárt megérkezünk,

Én: *Megérkezünk* (lélekben a budai ház asszonyával imígyen beszélgettem: Bocsáss meg, hogy ennyire elfeledtelek. De hát van-e jogom hozzád? Hiszen már nem tudlak úgy a két karommal ölelni, .mint azelőtt, valamikor).

Natasa: Írni fogsz nekem?

Én: *Írni fogok* (nem, ne hidd; az orosz leányra

csak azzal a szeretettel gondolok, amit a hála követel...

Natasa: Kadét, úgy-e van egy vengerska leány?

Én: *A menyasszonyom* (a puha hús hajad .. . az ujjaid puhák és selymesek ... ilyenek voltak az orosz leány ujjai is... A kék szemed, az ő szemei is kékek voltak... Az orosz ég is kék volt de a magyar ég, a budai ég és a te szemed kéksége.. . más...

Roggyant szuszogással bukott be a vonat a vasúti állomásra:

Kiev, Kiev.

A vonat megállott. Natasa lehelletét éreztem az ajkam körül. Sírva szepegte:

— Isten veled! Viszontlátásra, mert még kell ígéred, hogy még egyszer visszajössz és meglátogatsz.

Én: ígérem Natasa, mert olyan jó voltál hozzám, olyan emberien jó és oly asszonyian szerettél. Natasa, az ég áldjon meg...

És most mintha a budai leány és az orosz svesztricska két személye egy személybe olvadt volna: megcsókoltam a kezét...

Tizenhathónapos fogság a turkesztáni fogolytáborban

Kőfhadnagy tizenhat hónap után kiszabadult az orosz hadifogságból» Fogsága alatt több orosz fogolytáborban megfordult. Foglyaink sorsáról és élményeiről ezeket a sorokat írta:

— 1914. október havában fogtak el az oroszok a bukovinai harcokban. Nemsokára vonatra tettek bennünket és 19 napon és 19 éjszakán át zakatolt velünk a vonat messze keleti tartományok felé. Nem tudtuk biztosan, hogy Szibériába vagy Turkesztánba visznek-e bennünket. Mind a két név borzalmas volt előttünk, mert mi csak az Európában elterjedt és éppen nem megbízható ismertetések alapján tudtunk egyet-mást erről a két országról. Csak utazásunk hatodik napján tudtuk meg, hogy *Taskendbe*, onnan pedig egy *turkesztáni* fogolytáborba visznek bennünket. Eközben igen kellemes csalódásban volt részünk. Meglepetéssel állapítottuk meg, hogy a távoli Kelet felé vivő nagyszerű vasúti vonal összes állomásain egyáltalában nem ázsiai állapotok uralkodnak, mindenütt

gondos tisztaságot, kifogástalan higiénikus berendezést háttunk.

Taskend

Kevésbé kellemesek voltak az orosz katonai hatóságokról szerzett tapasztalataink. Taskendben egy magasrangú orosz tábornok fogadott bennünket vezérkarával. Mindjárt kiszállásunk után, hosszú erkölcsi prédikációt tartott és *félelmes fenyegetésekkel intett bennünket engedelmségre*. Hogy szavainak kellő súlyt biztosítson, mindjárt ki is keresett magának egy áldozatot sorainkból, egy bécsi tábori lelkészt. Maga elé szólította és miután a pap vigyázzállása nem nyerte meg tetszését, dühösen *nekirohant, mellenragadza és úgy megrázta*, hogy majd elállt szegénynek a lélegzete. Taskendben ideiglenesen igen primitív fabarakokban szállásoltak el bennünket.

Utunk azonban itt még nem ért véget. Szláv nenizetésü. baj társainkat visszatartották, *őket az úgynevezett elit-fogolytáborban helyezték el*, mi pedig tovább utaztunk *Dzisekbe*, egy nyomorult ázsiai fészekbe. Ez volt a mi leendő tartózkodási helyünk. A legénységet még tovább vitték kelet felé, *Asrabadba*. A válás igen fájdalmas volt. Szegények úgy érezték, hogy a tisztjeiktől való válás megfosztja őket a hazájukra vonatkozó utolsó emlékektől is.

Igen rossz dolgunk volt Nagyon unatkoztunk, mert szigorúan őriztek bennünket. Négy hónapi ott tartózkodás után, amely négy évnek tűnt fel, engedélyt kaptam, hogy *Szamarkandba* utazzam egy fogorvoshoz. A szabadság nyolc napra szólt, de hála az

orosz bürokratizmus nagyszerűségének, alaposan meghosszabbíthattam szabadságomat. A szabadságomat tanúsító írást ugyanis, amelyet el kellett volna küldeni a szamarkandi katonai hatóságnak, érthetetlen okból hosszabb időn át nem küldték el, s míg ez meg nem érkezett, senki sem törődött azzal, hogy mennyi szabadságot kaptam. *Az írás valószínűleg mai napig sem jutott el Szamarkandba...*

A przemysbeliek Szamarkandban

Przemysl eleste után jelentékenyen megnövekedett Szamarkandban a hadifoglyok száma. Przemyslből jött bajtársaimtól sokat hallottam arról a dicsőséggel teljes küzdelemről, amelyben a vár végül elbukott. Itt hallottam azt az érdekes epizódot is, amely Przemysl eleste után *Kuzmanek* tábornokkal, a vár hős védőjével történt.

Kuzmanek tábornok tudvalevőleg a vár átadása előtt kikötötte, hogy a tiszteknek hagyják meg a kardjukat. Alig vonultak be azonban az oroszok Przemyslbe, egy orosz alezredesnek első dolga volt *Kuzmaneknek elvenni a kardját.* Egy órával később megjelent Kuzmaneknél egy orosz tábornok, aki a legudvariasabb hangon nagy elismerését fejezte ki a magyar és osztrák katonák hősies védekezése és lovaglós magatartása felett. Szavait azzal fejezte be, hogy magától értetődő dolognak tekinti, hogy az összes *magyar és osztrák tisztek megtartják kardjukat.*

Kuzmanek tábornok ekkor kijelentette, hogy, úgy

látszik, a tábornoknak ez a véleménye ő reá nem vonatkozik, mert egy órával ezelőtt az ő kardját elvették. Az orosz tábornok a dühtől kékre vált arccal rendelte el, hogy azonnal nyomozzák ki az illető alezredest és hozzák fel Kuzmanek szobájába. Midőn az alezredek megjelent, az orosz tábornok Kuzmánék jelenlétében a legbrutálisabb kifejezésekkel lehordta és visszaadhatta Kuzmaneknek a kardját.

Eljött az ősz, elmúlt a tél is, tizenhat hónapja toltam mit távol hazámtól. A honvágý úgy gyötört, hogy éjjel-nappal a szökés lehetőségével foglalkoztam. Ez év Január havában végre kedvezett a szerencse. Szamarkandban megismerkedtem utazó artistákkal, megbarátkoztam velük, sikerült egy francia parket-táncos irományait megszereznem, beálltam közéjük és egy szép napon újra vonaton ültem és robogtam vissza, nyugat felé. Alig tudom szavakkal kifejezni azt az aggodalmat, amely kezdetben az útlevélvizsgálatoknál kínozott. De szerencséire nem történt baj és hosszú utazások és élmények után, gazdag tapasztalatokat szerezve, végre megérkeztem a cári birodalom fővárosába: Pétervárra. Nyelvismereteim — tökéletesen beszélek oroszul és franciául — lehetővé tették, hogy szóba állhassak bárkivel, anélkül, hogy gyanúba keveredném,

Oroszországban nem hisznek a győzelemben

Beszélgettem is sokakkal és megtudtam, hogy Oroszországban senki sem hisz többé az orosz hadsereg katonai győzelmében, de azért társadalmi kö-

rökben az a hit, hogy a háború még soká fog tartani. Azt beszélnek, hogy a cár németbarát, de semmit sem mer tenni a béke érdekében s Nikolajevics főherceg vezetése alatt álló háborús párt miatt. Kétségtelen, hogy Oroszországnak még mindig nagy emberanyaga van, de az újonnan besorozottak szelleme semmi jóval nem kecsegtetheti az orosz hadsereget. Ismételen előfordult, hogy orosz újoncok belopódtak a hadifoglyok közé és ajánlóleveleket kértek magyar, osztrák és német hadifoglyoktól, akiknek nyíltan megmondották, hogy egyetlen törekvésük az, hogy amint a harctérre érnek, minél előbb megadhassák magukat.

Egy ízben voltam a pétervári operában is és hallottam Csajkovszki „Picque Dame“-jában Saljapint énekelni. Ő a péterváriak kedvence, Mikor hazaérkeztem, hallottam, hogy nálunk hősi halálát híresztelik. Ezt a híresztelést tehát megcáfolhatom.

A drágaság Oroszországban is igen nagy. Az élelmiszerek ára jelentékeny magasságot ért el. Gyógyszereik úgyszólván csak a hadifoglyoknak vannak, akik vaggonszámra kapják hazájukból és az oroszok — becsületükre legyen mondva — oda is adják nekik. Érdekes, hogy a koronáknak Oroszországban most nagyobb az értéke, mint a háború előtt volt. Békeidőben 40 kopeket fizettek az oroszok egy koronáért, most 43, sőt 44 kopeket is adnak érte. Ennek főként az az oka, hogy az orosz nép elvesztette az orosz pénz iránti bizalmát.

Finnországon már könnyen jutottam át, a svéd határ átlépése sem volt nehéz dolog. Álmaim valóra

váltak, ismét szabad voltam, visszatérhettem hazámba.

Úgy tetszik, mintha mély álomból ébredtem volna fel, alig tudtam elhinni, hogy sikerült hazajutnom abból a távoli világból, amely idegenebb és elzártabb most, mint azelőtt Tibet vagy Afrika legismeretlenebb vidéke volt. Vájjon mikor fog elérkezni az a nap, midőn hazatérhetnek majd azok a bajtársak, akiknek nem kedvezett így a sors?

Az amerikai misszió útja

Az orosz fogolytáborokban elhelyezett sok ezer magyar katonáról rendkívül sok érdekes anyagot gyűjtött össze az amerikai kormány egyik megbízottja, aki még a múlt évben kormánya megbízásából bejárta az orosz fogolytelepeket és észleletéről terjedelmes jelentésben számolt be. A jelentésből vetőik az alábbi, az egyes fogolytáborok életét ismertető sorokat:

Az első stáció: Kurgan

Az első stáció, ahol a hetekig tartó utazás után leteszik a hadifoglyot, *Kurgan* városa az omszki kormányzóságban, ahol osztályozzák őket és vagy magában a kurgani fogolytáborban vagy pedig más telepeken helyezik el. Magában a városban 5180 hadifoglyot őriznek, míg 13.180 ember a kormányzóság különböző helyein van elosztva. Kurgan az első állomás, ahol megvizsgálják a szállítmányt és azokat, akik betegek kórházba teszik, míg a többi más fogolytáborokba küldik. Nagy általánosságban a Kurgan-

ban őrzött hadifoglyok ellátása elég tisztességes, A régi épületeket, magtárákat és hasonló készségeket használják fel a foglyok számára lakásul, nem szólva a hirtelenében épült barakkokról. Az ellátás teljesen megfelel az orosz katonai ellátásnak,

Petropavlovszk

A petropavlovszki fogolytáborban 15.487 fogoly van, ezek közül 7000 magában a városban lakik. A többi a kormányzásban osztották szét. Általában sokkal jobb dolguk van és sokkal jobban ápolják őket, mint Kurganban. A mi az ellátást illeti, elég jó, s a foglyok ugyanazt kapják, amit az orosz katona, s ugyanolyan barakkban laknak.

Az omszki kerület nyüzsg a hadifoglyoktól...

Az omszki kerület nyüzsg a hadifoglyoktól. Az egész kerületben 20,000 hadifogoly várja nehezen a szabadulást. Magában a városban 550 tiszt és 9850 közlegény lakik. A többi szétszórt falvakba került. *Az épület, amelyben a tisztek laknak, ezelőtt börtön volt,* itt tartották fogva a politikai bűnösöket, köztük Dosztojevszkit, a világhírű író is. A hatalmas terem, a melyben elhelyezték őket, körülbelül ezer ember befogadására elég. A tisztek lehetőleg a legkeményebb elbánásban részesülnek. A helyiségnek nincs padlója, sulykolt földön járnak az emberek. El lehet képzelni, amikor beköszönt az esős évszak, milyen kellemetlen az ott való tartózkodás. Ágyaik nincsenek, hanem két

egymás fölött húzódó polc-szerű alkotmányon kénytelenek tölteni az éjszakát Mindössze egy meglehetősen vékony szalmazsák szolgál fekvőhelyül. Ruhájuk és holmijuk szögön lóg, akárcsak az orosz közlegényeké. Hogy alhassanak, kénytelenek szorosan egymás mellé simulni, mert különben megvenné őket az Isten hidege. El lehet képzelni, hogy amikor beköszönt a tél és nem lehet kinyitni az ablakokat, micsoda levegő van ebben a rettenetes helyiségben. Magam láttam, mondja az amerikai kiküldött, — egy ezredest, aki már régen elhagyta az élet delét és kénytelen volt föl-mászni létrán a második sorban levő alvópolcra, hogy szomszédja, egy fiatal hadnagy mellé lefeküdhessék.

A parancsnokló tiszt szigorú és így nem lehetett szóba állanom a fogoly tisztekkel, de az állapotok, amelyeket láttam, szinte ordítanak a változásért. Egyébiránt meglehetősen nagy szabadságuk van a tiszteknek s nyáron az Irtis folyóban naponta kétszer is megfürdhetnek. Az egész fogolytábort hatalmas cölöpkerítés övezi körül, úgy hogy a szökés szinte lehetetlen. Az ellátás itt is megfelel az orosz katona ellátásának s a foglyok a lehető legjobb kondícióban vannak.

A novonikolajevszki gyöngy-élet

A novonikolajevszki fogolytábortól már fentebb megemlékeztünk,. most pótlólag az amerikai delegált írja róla ezeket a sorokat; Novonikolajevszkben 8947 fogoly, 219 tiszt várja a háború végét. Száz közül körülbelül tíz fogoly német, a többi osztrák, magyar,

cseh és oláh. Hetvenöt német és osztrák tisztet egy házban őriznek, amely a béke idején a Novonikolajevszkban állomásozó orosz ezredek tisztikarának is lakásul szolgált. Ugyanabban az ágyban alusznak, amelyekben az orosz tisztek. A szobák berendezése, bár egyszerű, mégis minden követelést kielégít. A tiszteket a fogoly közkatonák szolgálják ki. A többi Novonikolajevszkbe internált tiszt magánházakban lakik a városban. Rendkívül jól bánnak velük és megtehetős szabadságot élveznek. Ami panaszuk volt, az a a vízellátásra vonatkozott. Azonban a városnak a vízellátása rendkívül silány. A rendkívül műveét fogoly katonaoorvosok a szellemi élet teljes hiányáról panaszkodtak és szeretnék, hogyha ellátnák őket könyvekkel, angol és német klasszikusokkal. Sok hadifogoly téglabarakkban van internálva s ezeket rendszerint vasúti munkával foglalkoztatják. Négy vagy öt tífuszet is előfordult közöttük, azonban a betegség továbbterjedését megakadályozták. Ötezer hadifogoly a város közelében épített táborban nyert elhelyezést. Ezek a barakkok meglehetősen: szomorú épületek s mélyen bele nyúlnak a földbe, hogy a téli hideg ellen védelmet találjanak. Ezeket az épületeket orosz katonák számára emelték és azelőtt azok laktak benne. De újabb barakkok építésén is dolgoznak s ezek már nem-sokára használatba kerülnek.

Tomszk

A Tomszk mellett épült fogolytáborban 20.088 hadifogolyt őriznek, 483 tiszt van közöttük s ezek közül 75 egy téglaeépületben lakik, amely a háború

előtt orosz tisztek lakása volt. Minden szobában négy tiszt alszik, a lakások tiszták, világosak. Azok a tisztek, akik Tomszk városában magánházaknál vannak, úgyszólván teljes szabadságot élveznek. Nagy kertek zöldellenek minden lakás előtt s ezek a tiszteknek rendelkezésére vannak adva, akik sportolnak vagy kertmunkát végeznek. Ezeknek is az a panaszuk, hogy hiányzik a könyv, ami nagy jótétemény lenne számukra.

Irkuck

Irkuckban 273 tisztet helyeztek el, mégpedig orosz tiszti lakásokban. A lakások tágasak és nem túlszűfoltak. A fogoly tisztek rendkívül nagy szabadságot élveznék, azonban három török tiszt nemrégiben elszökött, úgy hogy szigorúbb őrizetet kellett elrendelni.

Innokentijevszkaja

Az Innokentijevszkaja mellett épült fogolytábor nem messze van Irkunktól. Valóságos sártengeren visz az ut oda. A tábor parancsnoka Rosztosztov ezredes, aki rendkívül jószívú embernek látszik. 4494 légenységi és 175 tiszti foglyot internáltak ide. Rajtuk kiviül az ezredes alá még valami 5—6000 orosz katonára is tartozik. A parancsnok engedelmével tiszti kaszinót rendeztek be, amelyben a tisztek ebéd után összejönnek és szórakozással tátik agyon az időt. Panaszuk nincsen.

Csita

Csitában 26.185 hadifogoly van, közöttük 505 tiszt, A táborok voltaképpen nem is Csitában, ha-

nem Csita mellett Antipicha és Peszsanka mellett épültek. A barakkok mellett orosz katonák laknak, szintén főépületekben, ezek a frontra indulnak. Mind a két foglytábor rendkívül egészséges helyen van egy tölgyerdő mellett, nem messze a várostól. A barakkokat rendkívül tisztán tartják, és nagy gondot fordítanak a foglyok ruhájának tisztántartására. Az ellátás és az étel rendkívül ízletes és jó. A tisztek orosz tisztalakásokban laknak, de szabadságuk kissé szűkebbre szabott, mint a legénységé.

Nikolszk-Ussuriszk

A legrosszabbak a viszonyok azonban a Nikolszk-Ussuriszkban, ahol a két táborban 15.000 hadifoglyot helyezte el. Az első és nagyobb tábor sok kívánnivalót mutat. A barakkok, melyek közül 9 téglából, 8 pedig fából épült, rendkívül piszkosak, s a foglyok sem keltenek jó impressziót. A hadifoglyok sokat panaszkodnak az ellátás miatt, melynek következtében erősen terjed közöttük a skorbut. Hosszasabban beszéltem — mondja az amerikai, — a tiszti orvosokkal, akik orosz tiszti lakásokban laknak, s ezek a hadifogly tisztekkel együtt panaszkodnak, hogy a bánásmód brutális és túrhetetlen, hogy az őrző személyzet a tiszteket éppen úgy, mint a legényeket puskatussal veri, megakadályozza fehérműjük tisztításában és minden szabadságtól megfosztja őket. Ez ellen a bánásmód ellen — mondja az amerikai — én és Caspari kapitány nyomban tiltakoztunk, mire az az orosz tiszt, aki kalauzunk volt, azt mondotta, hogy később szóval meg-

magyaráznak mindent. Ez azonban csak ígéret maradt, mert semmiféle felvilágosítást nem kaptunk. A kisebbik, 2500 fogolyra berendezett tábor egészen más impressziót kelt, mint az előbb leírt. A barakkok itten rendkívül tiszták és rendesek, de az emberek ugyancsak panaszkodnak a brutalitás miatt. Az amerikai delegált körülbelül egy évvel ezelőtt járt a koncentrációs táborban. Azóta, úgylátszik, a jogos felszólalásoknak meg lett a foganatja, mert a nikolszk-ussuriszki fogolytáborban körülbelül hat hónap óta a foglyok helyzete elég kedvező. Ilyen értesítéseket kaptunk.

Raszdolnoje

Raszdolnoje városkában 8000 hadifoglyot őriznek két táborra osztva. Az elsőben 150 tiszt és 4000 legény, míg a másodikban 4000 legény lakik. A hadifogoly tisztek egy kétemeletes kaszárnyában nyertek elhelyezést, amelyből eltávolították a legénységi berendezést s rendes bútort tettek a szobákba. Régebben nagyobb szabadságot élveztek a tisztek, amióta azonban tizenegyen átszöktek a kínai határon, szigorúbb az őrzésük. A legénység a legjobb színben van és nagy részüket építkezéseknél foglalkoztatják. (A „Magyarország”-ból.)

Levelek a hadifogságból

Egy tiszavidéki magyar paraszt írja a feleségének
Kazánból;
Kelt Kazán...

„Édes jó párom! Kívánom, hogy ezen pár sor írásom jó egészségben találjon benneteket. Tudatom veletek, hogy orosz fogságba estem. Hát nálatok hogy és mint vannak? Mit csinálnak a gyerekek? Mit csinálsz te, édes jó párom? Mit csinál a sógor és lefiadzott-e már a Riska tehén?

„Javítsátok ki a házunk fedelét, hogy télvizben ne csorogjon be rajta az eső és ne fázzanak meg a gyerekek. Továbbá írd meg, hogy a kis cselédemnek, a Jóskának, jönnek-e már a fogai? Tettél-e csukát a szájába, hogy hamarabb megtanuljon beszélni? És ha már beszélni tud, mondassátok vele ezerszer, hogy;

— Apám, apám, apám...

Hadd tanulja meg a fiú az apja nevét! Ha hazajövök, legalább már az apját hívó gyermeket szorít-

hatom a szívemre. Ha pedig idegen földön elpusztulnék, hadd tanulja meg, hogy volt egyszer egy apja — és nem fattyú — volt egyszer egy apja, aki feláldozta magát az asszonyért, a gyerekéért... Ne sírjon, ne könnyezze meg az apját, hiszen a földjéért pusztult el.

... Továbbá édes párom, küldök neked a borítékban egy virágot. A nagy út alatt — ha ugyan megkapod összefonnyadt, összeszáradt, de friss, harmatos volt, amikor téptem a nagy orosz mezőn. Tedd el az imádságos könyved lapjai közé, oda, ahol a radnai búcsúról hozott virág húzódik meg! Akkor is nagy veszélyben voltam. A pap már feladta a halotti szentséget és te akkor elmentél Radnára a csodatevő Máriához és meggyógyultam. Vedd úgy, mintha ez az egy szál virág sok ezer sóhajomat, virágomat vinné feléd ...

— Nyílnak-e már az akácok a kertben? Kalászbaszokik-e a búza? A gyümölcsöskertben a cseresznyefák hajtják-e már fehér virágaikat?.. Itt az orosz földön is van virág. Csodálatosképen olyan, mint a mieink, a szántó is olyan, a föld is, az ég is. És esténként muzsikál a sötétség . . .

— Mégis más itt minden, A szellő másképen suhog a fákon át, a nótázás is más. Az orosz mezőkön nem kolompol este hazafelé a nyáj, máskép alszik el a természet. Az ég peremén nagy vörös kendők vannak, olyan a színük, mint a te vörös kendődnek, amelyet első bérmáláskor vettél magadra.

. . . A poros szürkületben kis mokány lovak po-

roszkálnak az orosz pusztán át. Kis csengetyűk vannak a kocsikon. Be mások, mint az én szürkéim. .

Nyolc óraker jár ki a kommandó. Azután pihenni. tér a sok magyar gyerek. Valahonnan rőzsecsomót szerez az egyik. Meggyűjtjük, körülüljük és elbeszélgetünk:

— Vájjon mit csinálnak otthont

— Kigyulladt-e már a Fiastyúk a magyar égen?

— Mit csinál az asszony, a gyerekek?

Majd felcsendül az ének:

Az orosz mezőt járom,

Mikor látom a párom?

Otthon mostan mit csinálnak?

Talán reám lesnek, reám várnak...

— Győz-e a magyar?

Zeng az orosz síkság... Amonnan a fekete hegyek mögül pedig hallatszik lágy nótázás, muszka ének.

Édes párom, száll, libben sóhajom feléd, a gyerek, a ház, a magyar ég, víz és alkony felé. Ne feledkezz meg szerető uradról.

Kelt az Úrban, Kazánban.

Kerekei Andrásról.

(Az orosz fogoly itt következő levelét azért tettem a magyar hadifogoly levele mellé, mert mutatja, hogy a nagy emberi érzések ugyanazok a magyar síkság és az orosz mezők fiainál. A két levél olvasá-

sánál bizonyára két asszonyszívbe tolt különösen meleg vérfolyam. Az orosz mezők és a magyar síkság asszonyainak a szeméből, ugyanabból a forrásból fakadó könny folydogál, és pergeti az arcon lefelé. . . mint apró kis gyöngyei az egész emberiséget átfogó nagy evangéliumi szeretetnek. A könnyök, a bánatok és a sóhajtások apró kiszakadt atomjai, amelyek mindenütt, ahol emberek vannak, olyan egyformák ... A levél, amely kissé stilizálva van, mert a kusza ciril betűs mondatokban néhol hézagos részek voltak, így hangzik:

*Vaszilevics Vanda asszonynak.
Kazánban.*

Vengeria, Tiszmidéke.

Vaszalievics Vandál Hányj magadra kétszer keresztet A vörös ördögök fogságába estem és itt vagyok idegen földön, idegen emberek idegen világában.

Hát nálatok hogy és mint vannak? Nem gyaláztak-e meg tégedet, Vaszilievics Vanda, a kozákok? Mit csinálnak a gyermekek? Megszületett-e már a kis gyermekünk? Bizonyára fiú, mert az Atyuskának sok-sok férfira lesz szüksége. Mind elvérzettek az ördögvár alatt. (Az oroszok ördögvárnak tudvalevőleg Przemysl-t neveztek.) És ha fiú és már beszélni kezd, tanítsátok meg az apja nevére . . . Ha hazajövök, már legalább meg tud szólítani. Ha pedig elpusztulnék, tanítsátok megátkozni az Atyuskát, amiért kétszer vette az apja vérét Egyszer Odesszában, amikor az

Atyuska katonáinak a puszkagolyója a mellébe fűrődött, most meg idegen földön. Mondjátok meg a gyerekeknek, hogy sírjon el az apjáért szomorú, nehéz könnyeket, hiszen a szolgaságért pusztult el.

Vaszilievics Vanda, küldök néked a borítékban egy virágot. A nagy út alatt — ha ugyan megkapod — összefonnyadt, de harmatos volt, amikor léptem a nagy magyar Alföldről. Menj el a virággal a kazáni Máriához és rebegj el három Gospodine pomilujt: . . . Vedd úgy, mintha ez az egy szál virág sok ezer sóhajomat, virágomat vinné feléd.

A hóvirág kidugta-e már fejét? A szép fehér hótakarón csilingelnek-e már a trojkák? Itt a magyar földön minden olyan szép: a virág, a szántó, a dús magyar föld és az emberek is olyan jók . . . Olyan a viseletük, mint a vörös oroszoké, csak vörös kendő helyett szép tarka fejkendőt viselnek az asszonyaik, a melyieí körülcsavarják a hajukat. Estelenként megkínálnák meleg étellel és olyan furcsa, különös a danájuk. Egyik uráli votyák katonája az Atyuskának sírni kezdett a nótájukra és erősítette hogy náluk a tűzvallás hívői is ilyen nótákat énekelnek a tüzeknél a nap körül.

Este rőzsét rakunk és a sok gyerek, a legkülönfélébb az Atyuska birodalmából, mind ezt hajtogatja:

Jaj de jó volna itt maradni!

Mit csinál az asszony, a gyerek? Talán idejöhetnek ők is?

Mikör virrad az igaz oroszok reggele? ...

Hallgat a magyar síkság.

Gospodine pomiluj, fiai a cárnak,
 Virradatra, hajnalfényre várnak.
 Sok ezer Muzsik piros vére
 Vérbosszúért kiált fel az égre.

. . . Mind ezt nótázzuk, Vaszilievics Vanda! Különben légy jó és küldöm hozzád szívem üdvözlését, amelyek mint dallamos csengők, kis szánkókon csilingelnek össze.

Vaszilievics Nikefor,
 magyar hadifogságba esett orosz katona.

III.

A komáromi parasztleány levele a turkesztáni halárról:

„Kedves édesanyám, tudatom, hogy a tevék nagyon lassan járnak, mert itt tevékkel dolgozunk. Egy orosz gazdánál vagyok kiadva munkára, az öreg Gligovij nagyon jó ember, meg a felesége is, együtt alszunk a szobába, mert most odakint hideg van. Továbbá már megtanultam a nyelvüket és mondtam a Gligovijnak, hogy nálunk luval szántanak, aszóngya, hogy Oroszországba csak ökör, ahol nincs ökör, teve. A munkáért négy rubeltot fizet havonta, neki is a fija fogj Magyarországra. Itt csak józan világ van, mint nálunk, tanyán laknak az emberék, de tevével dolgoznak. A levelem jó egészségbe találja szülémeket, ojanba. mint nekem van, mert az állapotom jó, tisztelem az egész házi családok meg a rokonokat, meg a

sógorokat A címetet rosszul írtam, vigyék be Esztergomba, valamelyik orosz fogój majd elolvassa, meg leírja, ha nekem akarnak írni. Választ várok. Sür-gős.“ (*Budapesti Hírlap.*)

Az alföldi fiú a keletázsiai Chabaroszkból:

„Kelt levelem 1915-ik évi november 12-én. Kedves feleségem, kívánom a mindenható Istentől, hogy ez a pár sor írásom olyan jó egészségben találjon téged a két kis családommal együtt, amilyen nekem van, mert mióta elfogtak, meg nem sebesültem, betegségbe nem estem. Adná a mindenható Isten, hogy vége legyen ennek az áldatlan háborús állapotnak, hogy meg-lássalak benneteket. Kedves feleségem, tudatom, hogy olyan lány itt az ember szíve, hogy minduntalan ki-csordul a szemiből a könny. Nem csinálunk semmit, csak összeülünk a barakkban, ahogy odahaza az asz-szonyok pletykázni szoktak, de csak keveset beszélünk. Mindszentek napján gyertyát gyújtottunk a halottak emlékezetére, mindenki a feje fölé tette a pócra a gyertyát, oszt' így feküdt a priccsre, a tatár népfölkelők meg begyűttek, oszt nézték, oszt ők is szomorkodtak, hogy mi vigasztaltuk őket. Ebbe az esztendőbe szomorú lesz a magyarnak a karácsonya itt a pogányok között. Kedves feleségem Anna, tudat-tok továbbá, hogy á leveledből, akit küttél, megérteb tem, hogy a lovakat el akarod adni, mert nagy ára van, tudatlak, hogy ne add el őket, hanem vigyázz

rájuk, hogy más el ne szaggassa, gondját viseld nekik. Ha megkaptad a leveletem, írd meg, hogy milyen volt a termés, milyen ára van a horodák. Erigyd be a postára, oszt kérdezd meg, léhete csomagot küldeni, öt kilóig küldjél benne valami könyvet, akibe megvan írva, hogy miért tart itt bús Szibériába olyan sokáig a tél. Ezzel bezárom levelem, csókollak, tisztelem az egész rokonságot. Írd rögtön, írhatd magyarul is, az atrecra vigyázz,“ *(Budapesti Hírlapból)*

V.

Egy omszki hadifogoly katonánk írja a feleségének.

Omszky 1915. július 15.

Édes babukám! A múlt vasárnap már megpróbáltam és írtam neked, Szívrepesztve várom az időt, hogy megkapjam a válaszodat. Nem a sok megalázkodás, a fogság miatt való tehetetlen düh, a tudat, hogy amíg mi itt biztos helyen vagyunk, a bajtársaink helyettünk is véreznek, nem ez a legnagyobb fájdalom, hanem az a hatezer kilométer, az a borzasztó távolság, ami közöttünk van. Mi magyarok, akik leginkább Przemyslben estünk orosz fogságba, összejövünk a „krepost“ (így hívják az ilyen kaszárnya-szerű magas fakerítéssel és szöges dróttal körülvett u. n. „várat“) egyik oldalán lévő padon és egészen halkán, nehogy az oroszok meghallják és gyanakodjanak, énekelge-

tünk bús magyar nótákat . . . Mindannyiunknak van valakije otthon. Van egy kedves, drága lény, oly messze, hogy szinte a gondolat is elfárad. És mind olyan szomorúak vadunk. Éjjel kettőig ülünk az udvaron és beszélgetünk a távol otthonról . . . Közöttünk van a Dudus (egy tiszt becéző neve), olyan közöttünk, mint a sok csalán és bogáncs között a nefelejcs. Elkezd mesélni az ő nagyszerű humorával és elmeséli a „zri“-ket (pesti nyelven így nevezik a mulatságos, neveltető históriákat) Pestről. Elfelejtjük egy időre a fogságot és mintha otthon valami jó kávéházban lennénk, úgy érezzük magunkat. Azután lefekszünk piccsünkre. Mennyi sóhaj száll és hihetetlen vágyódás haza és az olyan régen látott Édes után. Az ember behunyja a szemét és elképzeli az otthont, a te kis szobádat és tégedet, aki oly borzasztó távol-ságban vagy tőlem. De már nőn tarthat sokáig. Olvasuk az angol és a dán újságok híreit, azok mind kedvezőek és egy gyönyörű napon újra viszontlátlak. Istenem, mikor lesz ez?

Fogolytábor az erdőben

A kiev-moszkvai vonalon fekszik Darnica orosz városka. A kárpáti csata után sok hadifoglyunkat idehurcolták az oroszok. H. I. rokkant kadét is, aki előzőleg Kiebben volt, idekerült Darnicába, ahol amputálták a bal karját. A rokkant kadét tizenkét hónapi orosz fogság után visszakerült hozzánk és naplóban örökstette meg orosz hadifogságban eltöltött napjainak történetét. A naplóból vesszük ezeket az érdekes részeket

Az orosz menekülő vonatok

— Kievből vittek bennünket Damicába, amely Kievtől mintegy 25 versztnyire fekszik, a moszkva-pottsavai vonal elágazása között. Szeptember 15-ike felé szállítottak el bennünket Kievből és a vasútvonalon, ahol elhaladtunk, folytonosan jöttek menekülő vonatok. Mintegy öt vonatot számoltam össze, amelyek zsúfolásig metélték a menekültekkel. Marhaszállító-kocsik voltak ezek, amelyeknek a tetején a menekülő

oroszlakosság legszükségesebb bútordarabjai dísztelenkedtek. A szüette bútorok tetejére is menekülők kapaszkodtak fel. A német-magyar-osztrák offenzíva elől menekültek az ország belseje felé. Egy-egy vasúti állomáson szóba elegyedünk a menekülőkkel, akik megkérdezték tőlünk, hogy igaz-e, hogy jönnek a magyar huszárok, mert azt hallották róluk, hogy mindenkit meggyilkolnak, Megnyugtattak őket, A menekülők beszélték azt is, hogy Kíev templomainak az összes harangjait leszedték és a katonák, a kozákok kényszerítették a polgári lakosságot arra, hogy hagyják el lakóhelyeiket. Aki nem ment el jószántából, azt elhajtották a kozákok.

Több napos út után érkezünk meg Darnicába, ahonnan hordágyon vittek be engemet az úgynevezett fogolytáborba, amely tulajdonképen egy fenyőerdő tisztásán volt és kerítéssel vették körül az oroszok.

A darnicai fogolytáborban

A darnicai fogolytábor tulajdonképen három részből állott. Az első rész, amint mondtam, az erdőben állott, tisztás hely volt, körül kerítéssel. A másik részben volt a konyha a legénység számára, négy barakk a mi sebesültjeink, egy barakk az orosz legénység számára és egy teljesen különálló épület a tiszteknek, az u. n. tiszti pavillon, mellette a sebesült tiszték számára épült helyiség, a kötözőhely, az iroda és egy raktár. A harmadik részben elkülönített barakkok feküdtek, két barakk a kolerás és a tífusz-betegek ré-

szére. Csatornázás nem volt a táborban. Sokat tárgyaltak afelől, hogy vízvezetékét létesítenek, de a terv csak terv maradt.

A tábor parancsnoka egy praporcsik — orosz zászlós volt. ő maga mesélte el nekünk, hogy tízezer rubeljébe került az, hogy ezt a díszes állást elnyerhette. Az orosz zászlóssal összebarátkoztunk, sokat beszélgettünk egymással. A múlt év augusztus 16-án, szeptember 1-én, 2-án, 5-én és 12-én tudtuk meg az újonnan érkezett fogoly tisztektől, hogy az orosz várak elestek. Megmondtuk az orosz zászlósnak is, aki hihetetlenül rázta a fejét. Nem akart hitelt adni a szavainknak.

A táborban meglehetősen szerették a magyarokat, bár sok katonát közönséges munkákra, így lámpagyújtogatásra, söprésre és takarításra használtak fel, de jellemző az, hogy oroszoknak is egy magyar szakács főzött. Hogy milyen rokonszenvvel kezelték bennünket, bizonyította az az eset, hogy egy napon parancs érkezett Damicába, hogy az ottani fogolytáborból az összes magyarokat és németeket el kell vinni Szibériába. Az orosz parancsnok kijárta valahogy, hogy ott maradhattunk.

Nagy szerencsém volt, hogy a sorainkból választott felügyelővel jó barátságot kötöttem. A felügyelő lakása egy a darnicai vasúti állomáson veszteglő marhakocsiban volt berendezve. A felügyelő, a polgári életben tanító, itt ütötte fel tanyáját egy orosz katonával, aki szintén a fogolytáborba volt beosztva. Konyháat is rendezett itt be magának. Innen élelmeztem magamat. Naponként kaptam palacsintát, gulyást, túrós

tésztát és ehhez hasonló ínycsok falatokat. A felügyelővel együtt lakó orosz, akinek polgári foglalkozása mechanikus, kaukázusi eredetű volt. Gyűlölte az oroszokat. Nagy megvetéssel beszélt róluk. Annyira összebarátkozott velem és a felügyelővel, hogy megígérte, hogy háború után ott hagyja Oroszországot és Magyarországon telepedik le. És hogy megmutassa, mennyire szeret bennünket, egy napon kitűnő zamatú magyar káromkodással fogadott bennünket és három kiló nyers hússal, amelyet mint valami diadalmi jelvényt lobogtatott maga előtt; pompás ebédet rendeztünk belőle.

A tábor élete

Magát a tábort ezer emberre rendezték be, de igen sokszor 10—15.000 ember is szorongott benne. El lehet képzelni, hogy milyen rettenetes idők voltak ezek. Kevés volt az élelem és a foglyok sokszor öt napon keresztül alig kaptak valamit enni. Három ember útközben, kettő pedig a táborban éhen pusztult el.

A sebesült hadifoglyokat a foglyotábor középső részén levő padlásszerű barakkokba helyezték el, amely egyszerű deszkatákolmány volt. Az eső vígan csurgott be rajta. Sokszor bokáig ért benne a víz. Az amerikai bizottság, amely egyszer ott járt a táborban, megígérte, hogy segít a bajokon, de semmi változás sem történt. A barakkok nagyon kicsinyek voltak és amikor sok sebesült gyűlt össze, megtörtént, hogy a sebesültek egymás hátán, a földön feküdtek.

— A táborban öt orosz orvos, három orvos a

mieink közül és egy medikus végezte az orvosi teendőket. Különösen nagy hálával tartoztunk egy *Stein* Mór nevű medikusnak, aki halálmegvetéssel dolgozott a darnicai fogolytáborban, amikor járványok ütötték fel a fejüket. Stein medikus éjjel-nappal dolgozott, ő volt az egyedüli, aki a betegeknek segítséget nyújtott. Napokon és heteken keresztül éjjel nappal dolgozott és amikor látta, hogy a betegek nem kapnak ételmezt, lemondott a saját adagjairól, csak hogy a betegeknek juttassa, ő maga — tudtuk és láttuk — az éhségtől szédelegve járkált közöttünk. A télikabátját is levette, a pénzét is megosztotta a katonákkal. A katonák sírva fogadták el az ajándékot. Leitmeritzben különben orosz fogságból való megérkezésem után, jelentést tettem a katonai hatóság előtt, — amely kihallgatott — a medikus emberfeletti önfeláldozásáról. Az orosz orvosokat vajmi keveset láttuk, nem törődtek velünk.

A legénység napjában egyszer kapott enni és pedig üres levest, egy kis kását és kenyeret, de ismétlem, amikor nagy fogolytranszportok jöttek, megtörtént, hogy *napokon keresztül nem volt ételmünk*, ilyenkor az ételmes németek vizet forraltak és azt itták meg. A mi szegény bakáink pedig korgó gyomorral egész nap heverésztek, akinek dohányja volt, az pipázott, káromkodtak jó nagyokat és türelmesen vártak. Estétként tüzet raktak a táborban, körülülték, pipázgattak és magyar dalokat énekeltek. Érdekes, hogy a bosnyákok is velünk énekeltek.

Külön meg kell emlékezmem az „Adolf úrról“. Ez az ételmes máramarosi zsidó, aki oroszul is beszélt,

az orosz fogolytáborban levő kintinban egy orosz tiszt mellé volt beosztva és mint ilyen, nagy szolgálatakat tett nekünk. Adolf úr bőségszaruja sohasem apadt ki. Mindig jutottak nekünk jó falatok és az élelmiszerek lemérésénél ugyancsak bőkezű volt.

— Itt van drága kadét úr, csak ne panaszkodjon az Adolfra, hogy nem jól mérte meg — hajtogatta!

A tiszti pavillon sem volt más, mint egy közönséges deszkabódé priccsekkkel, amelyeket pokrócokkal takartak le. Egy pavillonban 10—12 tiszt lakott.

Reggelire kávé, vagy tejkonzervet, délre levest, fásírozott húst, vagy kotlettet, estére pedig kávé, vagy tejkonzervet kaptunk. Ha sokan jöttünk össze, akkor csak naponként egyszer kaptunk enni: levest és kását.

Az egészséges tisztek az erdőben sátrakban laktak, Egész nap vizitáltak egymásnál, vagy kártyáztak. A leggyakoribb vendég a fogolytáborban egy amerikai úr Mr. Day volt, aki hetenként háromszor is kijött hozzánk Kievből. A kievi amerikai konzulátus hivatalnoka volt ez a jószágos, rózsásarcú úr, aki valóságos jóltevőnké lett. Pénzt kölcsönzött nekünk, vállalkozott arra, hogy levelezőlapjainkat, amelyeket hazaküldtünk, továbbítja, könyveket és újságokat hozott. Én is kaptam egy ízben tőle tíz rubelt. Más alkalommal pedig egy amerikai bizottság, amely hölgyekből állott, látogatott meg bennünket. Sok hiányra mutatott rá az őket kalauzoló orosz tisztek előtt, de ennek a missziónak is a látogatása eredménytelen volt. Két orosz tábornok is megvizsgálta a táborát és kérdezősködött az ellátás felől, amikor panaszkodtunk,

ők is megígérték, hogy segíteni fognak és minden maradt a régiben. Mindezeknél sokkal nagyobb baj volt az, hogy az orosz táborban a tisztaság legegységesebb körülményeinek sem tehetünk eleget, nem volt fürdőnk és a kúthoz kellett kiállni, ha mosakodni akartunk.

Október első napjaiban a táborba parancs érkezett, hogy gyűjtsék össze az invalidusokat, mert mint cserefoglyokat, hazájukba küldik vissza. Így is történt. A rokkantszállítmánnyal november végén hazakerültem.

Kisebb orosz foglytáborok

A kínai határ közelében levő Acsinszkból írja egy fogoly honvédtiszt:

— Újabb invalidus-csoport megy haza. Megpróbálkozom velük leveletem továbbítani, hátha szerencsésen eljut a honi földre.

— Itt Szibériában, közel a kínai határhoz és a kínai vasútvonal mentén fekvő Acsinszkbban vagyok több száz magyar bajtársammal. Acsinszkb egy úgynevezett katonaváros, amilyeneket az oroszok a háború kitörése előtt a kínai határ közelében — Isten tudja micsoda stratégiai vagy politikai okokból — lázasan és nagy tömegben építettek. Az acsinszki katonaváros tulajdonképpen baraktábor, a belső városi körzettől néhány kilométer távolságban. Harminc barakkból áll, amelyeket külön tisztii és külön legénységi pavilonokra osztottak fel. Ezekhez csatlakoznak a katonai irodák. A legénységi pavillonok felszerelése elég hiányos. A katonák piccseken alusznak és miután nagy tömegekben érkeztek az újabb foglyszállítmányok, a legénységi állománybeli katonákat, miután a szobákban nem fértek el, földalatti barakkban helyezték el és a pavillonokat az orosz katonák foglalták el.

A magyar lizstek helyzete a legénységéhez képest aránytalanul jobb. A tiszti pavillonokban tizenkét lakás van. A lakásokban mi magyar lizstek családokat képezünk, amely összesen hét tagból áll. A tiszti kiszolgáló személyzethez minden egyes „családnál“ négy szolga tartozik, akik közül háromban a tisztogatási munkákat és a felszolgálatást végzik, egy pedig a szakács. A lakás két előszobából, egy nagy és kis szobából és a konyhából áll. A nagy szobában három tiszt, a kis szobában szintén három és a második előszobában egy tiszt tartózkodik. Naponta négy óra a sétaidő (délelőtt és délután két-két óra). A korzó-út kezdődik a pavillonnál és egy gyönyörű erdőúton keresztül a hűsvizű Csulim-folyóig vezet, ahol nyáron fürödtünk. Télen fürdés helyett kozák-asszisztencia mellett a Csulim-folyó és az erdő között fekvő befagyott tavon korcsolyáztunk.

Napi életmódunk a következő: Reggel hét és fél-nyolc között kelünk fel, azután reggelizünk, újságot olvasunk (én orosz lapokat, mert fogságomban az orosz nyelvet is megtanultam). Délelőtt tíz órától sétálunk vagy korcsolyázunk, azután ebédelünk (és pedig kitűnően, mert pesti szakácsunk van!) Ebéd után a legtöbb tisztársam lepihen, én lemondottam a délutáni sziesztról, mert már úgyis nagyon kövér vagyok és nem akarok jobban megfázni. A délutáni órákban megvarrom az elszakadt dolgaimat, „megstoppolom“ a harisnyáimat, mert sajnos az anyagi helyzetem nem engedi meg, hogy folyton újat vegyek, különben is erre alkalom sem kínálkozik.

Fizetésünk különben 50 rubel, amelyből 30 rubelt ellátásunkra és 6 rubelt a legénység segélyezésére töröltünk. Ehhez járul még rendkívüli kiadásként a napi két üveg „kvasz“ (orosz ital) ára, mert vizet a tífusz elkerülése végett nem iszunk. Ez is hat rubel, amihez még hozzá kell számítanom, a havi 1.50 rubel mosáspénzt, három rubelt dohányra, egy rubelt borbélyra, bizony felesleges pénzünk nem igen marad. Ebből az ötven rubelből kellene ruháznunk is magunkat. A télire be is kellett szereznem a legszükségsebb téli holmikát: vettem egy pár csizmát 25 rubelért, egy sapkát 8 rubelért és egy meleg bundát 40 rubelért.

Délután bárom órától öt óráig újból sétálok, illetve korcsolyázom. Ezután elmegyek más tisztai „családot“ meglátogatni, vagy pedig felkeresem az orosz parancsnokot, akivel jó viszonyban vagyok. A szobájában sokszor zongoráztam el neki magyar dalokat. Az orosz tiszt láthatólag meghatódottan hallgatta a melódiákat.

Este hét és nyolc óra között vacsorára ülünk össze. Vacsora után a szamovár mellett teáztunk, mások kártyáznak, ha van ugyan arra való pénzük. Én azonban a vacsoraidő után olvasok valami könyvel, írok és szobrászattal foglalkozom. Este tíz órakor lefekszem és az otthonmaradottakról álmodom . . . Álmodom szép, szomorú álmokat . . . Mindig otthon vagyok álmomban ...

Egy másik levél is, amelyet *L.* hadnagy intézett bátyjához, érdekes képét adja annak, hogy Atschinszk-

ben mivel töltik a hadifoglyok napjaikat. Az érdekes írást) szószerint itt közöljük;

— A napokban kaptam apától táviratot, amelyből azt látom, hogy az invalidusokkal küldött leveletem megkapták. Ezen felbuzdulva, a most indulókkal is küldök levelet. Az életünket már leírtam a korábbi levélben, röviden bár, mert nagyon sokat lehetne még erről írni. Rettenetes az, hogy ennyi munkabíró embert egy helyen összeszorítanak, enni és inni adnak nekik és azután elzárják. Egész nap semmi dolgunk, folyton együtt vagyunk, a nőktől elzárva . . . Olyan ideges mindenki, hogy nem csoda, ha sokszor konfliktus is támad a fogolytáborok lakói között. Apró üres dolgokon órákig vitatkozunk és üres szavakat vagdosunk egymás fejéhez, amiért rendes körülmények között szégyenkezni kellene.

— A legjobb híreket kapjuk hazuról, de még mindig nem látom a végét . . . szabadulásunk kezdetét. A nyár óta folytonosan izgalomban élünk, remélve a gyors békét, de már itt megint tél van, hó, fagy és még mindig semmi remény ... Az orosz intelligenciával nem érintkezünk, csak a köznéppel és ezek úgy el vannak butítva, hogy hiába minden vereségük, még mindig azt hiszik, hogy ők vertek meg minket. Régi orosz szokás ez. A japán háború alkalmával is a békét már megkötötték, amikor az újságok még mindig harctéri tudósításokat közöltek és a nép mai is azt hiszi, hogy ők verték meg a japánokat. Különben a legjámborabb nép a világon. Jószívű.

—A mi helyzetünk még elviselhető, de a legény-

ségé nagyon rossz. Kérlek nagyon úgy a magam, mint az ittlévő összes magyar lisztek nevében, hogy küldjétek pénzt a legénységnek. Mi mindent megteszünk, amit tehetünk az érdekükben. Havonta fejenként öt rubelt adunk a legénység segélyezésére és az önkénteseket is ellátjuk élelemmel, de ez mind kevés. Nincs ruhájuk és az oroszok által adott étel nagyon kevés. Egy rendes adag húst hat ember kap. Munkára viszik őket, dolgoznak, hogy egy pár kopeket keressenek és nem kapnak semmit, ellopják a vállalkozók.

Egy porosz vöröskeresztes hölgy járt itt egy dán ezredes kíséretében. A dán ezredes Krasznojarszkba visszautazott, mert tovább nem nézhette ezeket az állapotokat.

Azonkívül a legnagyobb rendetlenség van a pénzküldeményes levelekkel. Az utolsó hónapokban küldött pénzeket megkaptuk rendesen és kapjuk is, de az előbbieket majdnem mind elvesztek. (A stockholmi értekezlet előtti időkről van szó, amikor mint említettem, a pénzküldeményeket tényleg nem kapták meg a foglyok!) A Tomskba küldött száz koronáit ma sem kaptam meg és ilyen eset számos van. Értesítés jön, de pénz nem.

Száz kérdésem volna még, de rövid már a papír. Különbön jól vagyok és a nagy semmittevésben meg is híztam.

Orenburg

Az európa-ázsiai határvonalon fekszik Orenburg városka. Hatalmas foglytábor-várossá alakult át a háború alatt a békében különben csendes tatár-jellegű

városka, ahol a vásárokra az európai és ázsiai furcsa keverék népség verődik össze. M. Gy. 10. honvéd gyalogezredbeli főhadnagy írja le néhány sorban az ottani állapotokat:

— „Orenburg — írja — ahol orosz fogságban vagyok, az Ural mellett fekszik, ott, ahol Európa vége és az ázsiai határvonal kezdődik. Az Orenburgba vetődött magyar tisztek napjai egyhangúan peregnek le. Havonként 50 rubelt kapunk mi tisztek, amelyből 35 rubelt az igen egyszerű ebédre és vacsorára, a zsold többi részét pedig ruha és fehérnemű beszerzésére fordítjuk. Ebédünket egy tatár vendéglőben költjük el, ahol ázsiai módra főznek, amihez természetesen hozzá kell szokni. A város igen érdekes keleti jellegű, élénk kereskedelemmel bír. Új életünkhöz lassanként, de mégis hozzátörődünk.“

Egy színész élményei orosz hadifogságban

V. József színész még 1914. december 25-én orosz fogságba esett. Az oroszok a kínai határon levő Tschindanszkba vitték. Mint rokkant cserefoglyot, a mull hónapban hazabocsátották. V. egyéves hadifogságáról ezeket az érdekes részleteket állá le:

— 1914 december 25-én kerültem Sztropkó és Homonim között az oroszok kezébe. Fejlövessel és karlövessel fogtak el a kozák járőrök, A front mögül Kieve szállítottak, ahonnan három napi tartózkodás után a Kiev mellett levő Priluki nevű kis községbe vittek. Lerongyolódva, éhesen érkeztünk oda én és több hadifogoly társam. Harmincyolcfokos lázam volt és betegen, sebesülten, hat kilométert kellett gyalogolnom, amíg Prilukiba értünk. A tiszteket elkülönítették tőlünk és külön vonaton szállítottak az ország belseje felé. Itt ideiglenes fabarakkokban helyeztek él benünket. A bánásmód elég jó volt, de kosztunk annál silányabb. Kétszer kaptunk naponként enni, és pedig:

kukoricakását és félig megfőzött húst. A fogolyparancsnok egy nyugalmazott orosz tábornok volt.

— Amint a fogolytáborba értünk, az oroszoknak első dolguk az volt, hogy leszedték rólunk a bakancsot, a derékszíjjat, elvették a zsebkendőnket és késsünket, úgyszintén a pénzünket is. A foglyok legnagyobb részét — a legénységbeli állományi katonákat — közmunkára használták fel, sokan pedig a környékbeli orosz paraszt földműveseknél és iparosoknál dolgoztak. Ezek nagyon jól bántak katonáinkkal. Enni-inni bőven adtak nekik és kijelentették, hogy azért bánnak jól a magyarokkal, mert hallották, hogy *Magyarországon is jó dolguk van a fogságba került orosz katonáknak.*

— A tiszteket elkülönítették a legénységtől és magánházakban helyezték el; így például a papnál, a jegyzőnél, a patikusznál és a tanítónál.

Hogyan bántak Moszkvában fogoly katonáinkkal?

— Három napi tartózkodás után Prilükből mintegy 8000 katonánkat: magyarokat, németeket és osztrákokat tehervonatokba pakolták fel és elindították Moszkva felé. Azon a vonaton, amelyen én utaztam, 600 ember volt. Útközben nyolcan közülünk meghaltak tífuszban. Öt napig utaztunk, amíg végre Moszkvába értünk. A hatalmas pályaudvaron vöröskeresztes ápolónők és apácák fogadtak bennünket. Igen jószágosak voltak hozzánk. Első dolguk az volt, hogy a

sebesülteket a pályaudvar mellett lévő fürdőben megfürdették és bőségesen ellátták mindennel. Az egyik orosz nővér valamennyit magyarul is tudott és magyarul beszélgetett velünk.

— Jól bánnák-e az orosz foglyokkal — ez volt az egyik vöröskeresztes hölgy első kérdése hozzám.

— Kitűnően bánnak velük — feleltem.

— Mikor lesz vége a háborúnak — kérdezte a vöröskeresztes ápolónő.

— Azt nem tudjuk — válaszoltam.

— A pályaudvarról a Vörös Kereszt által fentartott egyik moszkvai hadikórházba szállítottak engemet, amely 2000 beteget fogadott be. Igen sok magyar, német és osztrák tisztet és közlegényt találtam itten. Meglepett a kórház gazdag felszerelése; pompás műtőteremmel és röntgen-laboratóriummal volt felszerelve. Sajnos azonban, mindennek dacára, sok operáció nem sikerült. A kórházban 120 szoba volt. Minden egyes szoba felett három orvos rendelkezett, egy főorvos, egy ezredorvos és egy segédorvos. *A moszkvai hadikórházban két magyar orvost is találtam*, akik az orosz orvosokkal együtt dolgoztak, láthatólag jó viszonyban voltak egymással, igen szívélyes, mondhatni baráti volt közöttük az érintkezés. A bánásmód jó volt, *csak az élelmezés ellen emeltünk kifogásokat*. Nem tudtuk megenni azt, amit adtak. A kenyér savanyú volt, a levesben félig megfőtt rizskása dísztelenkedett, nem volt benne sem rántás, sem zsír. A rossz élelmezés volt egyik közvetett oka annak, hogy a kórházban fel-

lépett járványok ugyancsak szedték áldozataikat az elerőtlenedett szervezetűek között.

Kabaré a hadikórházban

— Hat hétig feküdtem a moszkvai hadikórházban, azután jobban lettem és felkeltem. Az orosz ezredorvos-kórházparancsnok, névszerint Misow Richárd — igen emberségesen bánt velünk. Megtett minden lehetőt, hogy jól érezzük magunkat. Egy napon elhatároztuk hárman: Virág Károly, egy bécsi színház tagja, egy németországi Breischmann Géza nevű színész és én, hogy kabarét rendezünk. Engedélyt kértünk az ezredparancsnoktól, aki készségesen egyezett bele abba, hogy egyik este sebesült hajtársainkat szórakoztassuk. Kellő beharangozás után a kabaré-estélyt meg is tartottuk a kórház egyik nagy termében. Nyolcszáz tiszt és közlegény jelent meg a kabarén, azonkívül olt voltak Misow kórházparancsnok, több magasrangú tiszt, vöröskeresztes ápolónők és a franciaországi apácák. A műsorunk magyar és német nyelven folyt le. Tudtuk, hogy az oroszok nem értik meg a magyar nyelvet és bizony nem egy csípős kuplé hangzott el, amelyben „méltattuk“ az orosz viszonyokat. A német színész után elénekeltük a német és a magyar himnuszt. Az orosz tisztek is tapsoltak.

Utcai forradalom Moszkvában

— Moszkvában meglehetősen szabadon éltünk. Fegyveres kozák járőrök fedezete alatt többször kísértál-

tunk a városba. A tömeg barátságosan és udvariasan fogadott bennünket, különösen pedig a magyarokat. Egy ízben furcsa és különös látványnak voltunk a részesei. Künn sétáltunk a kozák járőrökkel a városban, éppen egy hatalmas épület felé tartottunk, — amelyről csak később tudtuk meg, hogy a moszkvai színház, — *amikor hirtelen éles füttyöket, majd később revolverlövéseket hallottunk.* Orosz katonáktól tudtuk meg, hogy Moszkvában egész nap tombolt az utcai forradalom. *22.000 ember verődött össze a cár palotája előtt és tüntetett a háború ellen.* A népgyűlést szocialisták rendezték. Hirtelen hatalmas embertömeg hömpölygött felénk. Feltűntek a kozákok szuronyai és a rendőr kardok. Majd ismét puskaropogás, a katonák fegyverüket használták a tömeg ellen. Mintegy háromezer ember tartott ekkor felénk és hirtelen így kiáltoztak:

— Éljenek a hős magyarok!

Sokan felénk rohantak, pálinkával, cigarettával és pénzzel kínáltak meg bennünket. ¹

— Vuje vuske! (itt van, nesze pénz) kiáltozták. Én is kaptam egyik orosz paraszttól három rubelt ajándékba. Kórházparancsnokunk hirtelen ott termelt, a helyszínen és a kozák járőrnek parancsot adott, hogy a veszélyeztetett területről vezessen el bennünket, mert *a városnegyedben ostromállapot van.* Hirtelen újra fütty, éktelen üvöltözés mindenfelé, a kozákok a tömegtől megtisztították a keresztező utcákat. Ilyen tumultusban érkeztünk a moszkvai színház elé, amikor a kozák járőrök megmondották, hogy azért jöttünk

ide, hogy *végignézzük a színházi előadást*. Orosz operettel adtak a színházban. A földszinten orosz sebesült katonák foglaltak helyet, mi pedig az emeleti székeken. *Moziba is elvittek bennünket*, bemutatták a nyugati és keleti harctér legújabb eseményeit, természetesen erős entente megvilágításban és karrikatúrákat a német vezetőférfiakról. Furcsán festett, amikor a színházban négy-négy katona mellett két szuronyos kozák foglalt helyet. Színházban és moziban moszkvai tartózkodásom alatt összesen négyszer voltam.

— A kórházat többször meglátogatták előkelő orosz személyiségek. Egy ízben két orosz tábornok, máskor íredig két orosz hercegnő keresett fel bennünket. Amikor a hercegnők abba a kórterembe mentek, ahol a súlyos sebesültek feküdtek, nagyon elérzékenyültek. Láttam, hogy egyik baj társam ágya előtt, akinek a két lábát amputálták, *a hercegnők sima fakadtak*. Elhalmaztak bennünket szeretetadományokkal, cigarettával, gyümölcscsel, cukorral és imakönyvvel. A nehezebb sebesülteknek a kosztját' is megjavították a hercegnők látogatása után.

— Mindennek dacára nagyon szeniornak és levertnek voltunk. Állandóan a hazánkra, gyermekeinkre, otthonunkra gondoltunk és arra, hogy vájjon bajtársaink, akiket ott hagytunk a harctéren, mit csinálnak? Sokat sírtunk, búsultunk. Az ápolónők vigasztalni próbáltak bennünket.

— Nem tart már sokáig a háború — mondotta az egyik — csak ne búsuljatok. Viseljétek jól magatokat és legyetek engedelmesek, minden jóra fordul.

A pápa imája a kórházkápolnában

Közben sokan felgyógyultak közülünk és ezeket munkákra használták fel. A foglyok közül igen sokan a Moszkva környékbeli szén- és sóbányákban dolgoznak. Reggel hat órakor kezdték a munkát és déli tizenkét óráig szüntelenül dolgoztak, azután jött az ebéidő és délután két órától öt óráig ismét munka. Félhatkor felolvasták a hadifogoly munkások névsorát, átvették tőlük a munkát és kifizették a napszámot, amely körülbelül hatvan fillért tett ki naponként. Este hét órakor harangoztak és a fogoly munkások, akik ott maradtak, a bányatemplomokban imára gyűltek. A gyengékedőket visszavitték a kórházba és vacsora előtt a kórháztemplomba vitték, szintén imádkozni. Az egyik orosz fogoly pápa egy ízben nagy prédikációt tartott, amelynek a szavai még most is élénken az emlékezetemben vannak:

— Bár nyomorékokká lettetek — mondotta — ne búsuljatok — a társadalom és az emberek meg fogják veletek szemben tenni kötelességüket, akik magatok is a kötelességteljesítés áldozatai vagytok. *Ti már nem vagytok ellenségek, hanem testvérek, jóbarátok.* Hiszem és remélem, atyámfiai az Úrban, hogy a háború után testvérek leszünk mindannyian. A magyar és az orosz testvérnép. Tudjuk, a magyarok is az Ural vidékéről kerültek mostani hazájukba.

— Egészségesen vissza akarunk benneteket adni hazátoknak, ha majd a háborúnak vége lesz és a vérbeborult Európára ismét békességes nyugalom borul.

— A katonák, akik a templomban megjelentek, sirtak, az orosz pópa beszédét egy orosz ezredes német és tört magyar nyelven tolmácsolta.

A kínai határon.

— Február 28-án kerültünk Moszkvába és 1915 április 21-én jött a parancs, hogy tovább visznek bennünket, még pedig ismeretlen helyre. Ötven-hatvan vagonba szállásoltak el bennünket és megindult a foglyok végtelen menete ismeretlen tájak, ismeretlen országok felé. Az utazás igen rosszul telt el, mert a vagonokban körülbelül 2000—3000 ember szorongott. Enni sem kaptunk jól, csupán rothadt heringet és rizskását. Majd megevett bennünket az Isten hidege, mert a ruhánk rongyos volt, takarót nem kaptunk. Igen sok ember meg is fagyott az utazás alatt, összesen tizenhat napig tartott az út Moszkvától, míg végre megérkeztünk rendeltetési helyünkre. A tizenhat napból öt napot vasúton, tizenegy napot gyalog és kocsúton tettünk meg. A falvakban az *orosz parasztok fogadták, akik megkínálták bennünket kávéval, tejjel, túróval, cigarettával és pénzzel.* Az új állomás, ahova megérkeztünk. *Tschindanszk* nevű helység, pontosan a kínai határ mellett. Hatalmas foglytábor várt már bennünket. Nyolctízezer ember befogadására alkalmas fabarakkok sorakoztak egymás mellé, amelyekbe magyarokat, németeket és osztrákokat helyeztek el vegyesen. A tiszteket természetesen külön barakkokban szállásolták el, míg a legénység közül hatvanan voltak egy

szobában. Fekvőhelyünk a földre hintett szalma volt.

A barakkokban — csodálatos, csatornázást, vízvezetékei és fürdőt is találtunk. Itt is csak az ételmezés ellen voltak alapos kifogásaink. Reggel kását kaptunk, *délben pedig patkány vagy macskahúst*. Láttuk, amint a fogolytábor udvarán egy póznán lógtak a macskák, amelyet először megszáritottak, aztán lenyúzták róla a bőrt és kásával különös olajban megfőzték. A város kínai lakossága — orosz a fogolyparancsnokon és a fogolytáborban lévő orosz tisztéken kívül nem igen láttunk — vígan üzte a macskafogdosás sportját. Megtudtuk, hogy ez az ottani kínai népség kedvenc eledele. Szegény, földhöz ragadt páriák ezek, akik kávéval és fűgével kereskednek. Törzsekre oszlanak, mindegyik törzs élén egy-egy törzsfőnök áll. De a patkányhús sem volt ritka vendég az étlapon. A patkányokat egy nagy dézsába tették, levágták a fejüket, kettévágták a gerincüket, megsózták és aztán megsüttették. Természetesen a mi finnyás magyar gyomrunknak nem igen ízlett ez a delikatesz-konyha, nem akartuk megenni az elénk tálalt ételleket. Szidtak is bennünket ezért, majd mikor látták, hogy semmire sem mennek, *madarokat fogdostak össze és azokat tállátták fel*, ezeket már megettük. Tisztjeinknek külön konyhájuk volt. Ezek már rendes ételmezést kaptak, reggelire kávé vagy tejet, ebédre levest és madárhúst, amelyet különféle módon főztek meg és tállaltak fel.

A fogoly közlegényeket munkáknál használták fel. Az intelligensebbeket irodai munkákra, a munkásokat földhányásra, útpítésre, földművelésre. Reggel

négy órakor kelt link és este kilenc órakor feküdtünk le. Én beteg voltam, nem tudtam dolgozni, egész nap a kertben sétálgattam.

A fogolytáborban egy magyar orvos, névszerint *Molnár* János szegedi fiú ápolta betegeinket nagy önfeláldozással. A fogolytelepen meglehetősen felszerelt patikát is rendeztek be az oroszok, amelynek raktárát az aspirin és ricinus tették, a jód, karbol hiányzott.

A tiszték meglehetősen szabadságot élveztek, bejártak a városba, de a legénységnek nem volt szabad bemenni. Nagyon sokat szomorkodtunk azon, hogy nem írhatunk hozzátartozóinknak, csak minden három hónapban egyszer. Sokat szenvedtünk a kozák felügyelőktől is, akik nem egyszer alaposan beszézeltek és akkor minden ok nélkül ránk támadtak és összeviszsa vertek bennünket. A kórházparancsnok, aki szigorú, de igazságos ember volt, bántalmazásunkért szemünk láttára többször megbüntette a kozákokat, kiköttette őket és huszonöt botot méretett reájuk.

Így teltek el napjaink szomorú várakozásban, amíg végre augusztus 27-én parancs jött, hogy a táborban lévő foglyokat orvosilag meg kell vizsgálni és akik harcképtelenek, azokat kicserélik. Augusztus 30-án indítottak engemet is útnak több társammal és Moszkva—Szentpétervár, majd finn vasutakon át megérkeztünk hazánkba.

Haparanda a szabadság első állomása

Haparanda, Svédország ezen legészakibb városa szeptember első napjaiban ünnepi díszbe öltözve várta az első magyar és osztrák foglyszállítmányt, amely hónapos szenvedés után útban volt Oroszországból hazafelé. . . És az ellenséges földről lelépve: Haparanda volt az első állomás, ahol szerencsétlen testvéreinket emberek üdvözölték, akik nem voltak ellenségek, hanem megértő, szerető emberek; ahol először özönlött és áramlott feljűk a nagy emberi részvét és szeretet melege.

Az egyik berlini újságíró, aki a foglyok fogadására Haparandába ment, így írja le az első foglyszállítmány megérkezését:

A fehér hajó

A csodálatos nyári reggel fényének minden, gazdagságával önti el Svédország legészakabbra fekvő városát. Ott állok a parton és várom azt a kicsiny fehér gőzhajót, amely a foglyokat hozza vissza Oroszországból. A hajó kiköt. Valami hűsz ember száll ki

belőle, mankókra támaszkodva, szürke nadrágba és fekete polgári zubbonyba öltözve; fejükön lengyel sapkái viselnek. A rövid utal, amely a kikötőimből a vasúti állomásig visz, svéd katonák támogatásával teszi meg, többször megállnak és ha valami pihenőre alkalmuk nyílik, leülnek.

Mikor kilépnek a hajóból, svéd lisztek szívélyesen üdvözlik őket, egynéhány óriásira nőtt egészségügyi katona — Norrlandból való parasztleányok — tágra nyitott szemekkel lép közelebb hozzájuk és cigarettával kínálja meg őket. Ah, mily jól esik a szeretet nekik, akik a hadifogság nehéz napjaiban anynyit szenvedtek! Mily boldogan, mily felengedett bőbeszédűséggel kezdenek hozzá élményeik elmondásához!

— Úgy érzem magam, mintha otthon volnék — mondja egy Felső-Ausztriából való óriási katona, akinek a jobblába, miután a lábtörés rosszul gyógyult meg, tizenhat centiméterrel rövidebb lett.

— Ez életünk legszebb napja, mert ismét hazatérhetünk — sóhajtanak fel valamennyien.

A kis fehér gőzhajó ismét visszatér, ezúttal azonban nagyon súlyosan sérült katonákat hoz fedélzetén, olyanokat, akiknek mindkét lábuk hiányzik, akik megvakultak, vagy másokat, akik súlyos belső sérüléseket szenvedtek és akiket csak hordágyon lehet szállítani. Betegápoló nővérek járnak fontoskodva ideoda, egészségügyi tiszték helyezik el a sebesült katonákat a puha párnákkal kibélelt kocsikban. Ötször teszi meg a kis gőzös az utat és akkor azután valamenny-

nyien itt vannak, itt Svédországban, itt vannak mind a százötvenen, akiknek az orosz kormány megengedte, hogy elsőnek térjenek vissza a hadifogságból hazájukba.

Királyunk sürgönye

Mínta újjászülettek volna, amikor a vendégszerető svéd földre léptek. Marhakocsikba és negyedosztályú kocsikba „rakták be“ a nehéz sebesülteket Szibériában, Irkuckban, Kanszkban és Krasznojarszkban, megtették a legendásan hosszú utat, amelyet egészséges ember is csak nehezen bírna el és mégis olyan jókedvnek, amilyenek csak a mi fiaink tudnak lenni. Tudják jól, hogy nem hiába hurcoltak, és amikor végre az első svéd állomáson, Haparandán fellélegzettek, a magyar és osztrák katonáknak első gondolatuk volt: „a mi kedves öreg királyunk.“

Azonnal hódolatteljes üdvözlő sürgönyt küldtek ő felségéhez, amire *az uralkodó szeretetteljes táviratban válaszolt.* Ő felsége értesült a rokkantak üdvözlétéről és „legszívélyesebb köszönetét, legmelegebb üdvözlétet küldi és annak a kívánságának ad kifejezést, vajha a hazai földre lépve, itt szerencsés jövő várna rájuk.“ Ez a sürgöny éppen akkor érkezeit Halsbergbe, amikor a rokkantak pihenőt tartottak és reggelijüket fogyasztották el. A jó emberek öröme leírhatatlan volt. Egymás nyakába borultak, csókolták egymást, sírtak a meghatottságtól, és végül egyhangú lelkesedéssel éljenezték a királyt, utána a német császárt, majd a

svéd királynét, aki ismét ennivalót és ajándékokat küldött a hazatérő harcosoknak. . . !

A rokkantak vallomásai

A foglyok az állomásokon alig győznek a kérdősködőknek a fellelt kérdésekre válaszolni. Mindannyian vígak, mintha elfelejtették volna a sok szenvedést, betegséget, amelyben osztályrészük volt. Vallomásaikat érdeemesnek tartjuk sorjában leközölni, mert hozzátartoznak az Oroszországban élő hadifogoly katonáink életének az ismertetéséhez.

A pályaudvaron beszélgettünk a hős rokkantakkal.

Dr. P. A. önkéntes káplár, aki joggyakornok volt Marosvásárhelyen, féllábbal került vissza a hadifogságból. Rohatynnál egy shrapnell elvitte bal alsó láb-szárát. Mankójára támaszkodva így beszélt el meg-ható élményeit:

— A múlt év augusztus 30-án kerültem orosz fogságba. Az orosz szanitécek mindenekelőtt kiraboltak, aztán kötöztek csak be és teltek hordágyra. A szanitécek kirabolták a halottakat is. Elvették a pénzüket és minden élelmiszerüket. Engem is megkínáltak a halottak csokoládéjából, de én természetesen nem fogadtam el. Nem tudom, melyik községben volt, lefektettek a templomudvarra, ahol sokáig kellett várakoznom az orvosra. Néhány nap múlva amputáltak. Kezdetben elég jó volt a dolgom, később azonban mindig rosszabb és rosszabb lett. Kievben, de általában mindenütt a rendes katonai menázsit kaptuk. Köles-

kása-levest s árpakása-levest, hajdinát, marharépa-levest, elég gyakran húst is, de a koszt íze olyan volt, hogy azt mi magyarok nem tudtuk élvezni.

— Mikor Charkovba vittek, az a szomorú hír érkezett hozzánk, hogy Przemysl elesett. A hadifogságba került németek és mi magyarok nagyon szomorúak voltunk. De mikor arról értesültünk, hogy csapataink Przemyslt visszafoglalták, nagy ünnepséget rendeztünk. Az ünnepség abból állott, hogy minden német, minden magyar és minden osztrák egy-egy zsemlyét vett és azt mint ünnepi kalácsot fogyasztottuk el. Lelkesedésünk és örömünk határtalan volt. Majd kiugrottunk a bőrünkéből, különösen mi magyarok, mert éreztük, hogy a magyar föld megszabadult az orosz uralom alól.

— A „sveszterek“ általában mindenütt jól bántak velünk. Némelyik dugva adott nekünk könyveket, ami nagy jótétemény volt a rettenetes unalomban. Folyton lestük a híreket és májusig nagy aggodalomban éltünk, de azóta életkedvünk visszatért, mert titokban ugyan, de mindig jó híreket kaptunk. Mikor a magyar határt megpillantottuk, egyik-másik magyar fiú szerény éljenzéssel adott kifejezést annak a nagy örömeinek, hogy ismét itthon lehet.

A többiek, névszerint: F. J. békéscsabai földműves, aki az első leMBERGI csata után került orosz hadifogságba Itibinszkbe, A. J. zalamegyei felpelsőci munkás, aki Minszkben és Moszkvában volt, B. János-liptómegyei guli községbeli földmunkás, mind arról panaszkodtak, hogy kórházi ellátásuk meglehetősen si-

lány volt: káposztalevest, kását és a magyar gyomornak ehetetlen húsételeket kaptak. A rokkantak elbeszélése szerint egyes rögtönzött barakkokban az orosz orvosok altatás nélkül operáltak.

Mások meg a legkegyetlenebbül bántak katonáinkkal. O. Ignác beszéli, hogy Nisni-Novgorodban egy Púpok nevű törzsorvos többször lelövással fenyegette a betegeket és kiköpött előttük. Egy más alkalommal le akarta vitetni őket a kórház udvarára, ahol egzercíroztatni akarta őket. Egy másik orvos, valami Ifiniu nevű, viszont jól bánt velük, titokban elmondotta a sebesülteinknek a harctéri híreket, tőle mindig megtudták az igazságot.

B. János panaszkolt, hogy négy hónapig a lukonajevi fogolytáborban deszkán aludt, és miután ruhája elrongyolódott, egy ingben volt hét hónapig; a nagy hidegben majd megfagyott.

Nisni-Novgorodba vitt katonáink érdekes részleteket beszéltek arról a forradalomról, amely akkor tört ki a városban, amikor a győzelmi hírekkel elámitott nép megtudta a galíciai csúfos vereséget.

— Éjszaka volt, — beszéli O. Ignác — amikor a 32-es orosz helyőrségi kórház csendjét hatalmas láрма zavarta meg. Kinéztünk az ablakon. Hatalmas tűznyelvek csapkodtak fel az égig. A város egy része égett. *A csőcselék a polgármestert meggyilkolta*, mert hamis győzelmi híreket közölt a néppel, a csőcselék azután a mi kórházunk ellen fordult. Hatalmas téglák és kődarabok repültek be hozzánk, a kórház betöri üvegablakain keresztül.

Egy másik invalidus a foglyoknak a kórházban való ápolásáról így számolt be:

— Az orosz kórházakban mindenki szólhat a beteghez, csak egy embernek nincs szava: az orvosnak. A szolgálatot tábori sebészek és irgalmas nővérek végzik. A tábori „sebészek“ béke idején földműves parasztok, akik hat heti orvosi tanfolyamot végeznek és az orvosi szolgálatban a legnehezebb diagnózisokat is megállapítják, ők veszik vizsgálat alá a betegeket, azután vizsgálatuk eredményéről jelentést tesznek az orvosnak. Az orvos erre mindössze annyit mond:

— Nicsevo. (Nem tesz semmit.)

És:

— Amputáció.

Azután szó nélkül aláírja, amit a tábori sebész jónak lát és elrendel. Az orosz belegápoló nővérek önfeláldozással teljesítik kötelességüket. A foglyok közül csak kevés részesült abban a szerencsében, hogy olyan oroszra akadt, aki németül is beszél, aki Németországban tanult és csakugyan tudott is gyógyítani. Szörnyűség, hogy micsoda kórosseteken segítettek itt amputálásokkal! Férfiak, akik csak puskalövéstől sérültek meg jelentéktelenül, mindkét lábukat elvesztették — és a legtöbben nem is a hosszú fáradságos szállítás miatt, hanem az orvosok mondhatatlan könnyelműsége miatt panaszkodnak.

És hogyan történtek ezek a műtétek! Mintha az orvos nem is operált volna! Láttam lábcsontokat, amelyeket mintha leharaptak volna. A gipszkötés, a lábak kinyújtására szolgáló készülék Oroszországban telje-

sen ismeretlen segédeszköz. Aki a lábát törte, az örök életére nyomorékká vált, mert ha össze is nőtt az eltört láb, sokkal rövidebb lett, mint volt azelőtt és akad e rokkant katonák között nem egy, akinek a lába *húsz centiméterrel lelt rövidebb.*

Az orosz kórházakban a kloroformmal és a jóddal eleinte oly bőkezűen bántak, hogy a készletek már a télen elfogytak, úgy hogy kloroformot és jódot most már éppen csak a legszükségesebb esetben használnak. Aránylag a legjobb bánásmódban a lengyel kórházakban részesültek hadifogságba jutott sebesült katonáink. Minél mélyebbre szállították be őket azonban Oroszország belsejébe, annál rosszabbá vált a helyzetük.

A múlt évben még valamivel gondosabban bántak a katonákkal részben azért, mert az orvossághiány még nem volt oly nyomasztó, részben pedig azért, mert tavasz óta mindegyik újabb német győzelem újabb felháborító kórházi rendelkezések kiadására adott alkalmat. A szegény német sebesültek, akik orosz fogságba kerültek, így tudták meg, hogy honfitársaik győznek és előrenyomulnak.

A lelkiismeretlen orvosi kezelés azonban semmi esetre sem volt szándékos: *az orvosolt az orosz sebesülteket is nyomorékokká operálták.* Az ellátás hiányos volt. Mindennap a *kapusta* nevű orosz nemzeti eledelt (kelkáposztát) tálalták fel, amit a németek képtelenek voltak megenni. A legutolsó időben Szentpéterváron és Moszkvában még annyit sem kaptak enni, hogy jól lakhattak volna.

Forgách grófnő látogatása a magyar hadifoglyoknál

A stockholmi értekezleten a magyar, osztrák, német és az orosz Vörös keresztet delegáltjai megállapodtak abban, hogy kölcsönösen meglátogatják az ellenséges területeken levő foglyotáborokat. Az orosz Vörös keresztet misszió három hölgytagja tudvalevőleg februárban járta végig a monarchia foglyotbarakkjait, a mieink közül pedig kelen most a szibériai foglyotáborokat látogatják. *Rosthyné* Forgách Ilona grófnő, a magyar vörös keresztet hölgyek egyike, március 12-én érkezett vissza Bécsbe oroszországi foglyotkörútjáról és tapasztaltairól így számolt be.

— Múlt év november 10-én — meséli *Rosthyné* — indultunk innen útnak hárman, *Revertara* grófnő, *Milialotzyné* és én. Egyenesen Kopenhágába utaztunk. Ott a dán királynő fogadott bennünket igen kegyesen. A dán Vörös keresztet kellett egyet-mást megbeszelnünk, aztán folytattuk utunkat a dán urakkal, akik, mint a dán Vörös kereszt megbízottai, hoz-

zánk csatlakoztak, Stockholmba, onnan Haparandába, amely az orosz határ közelében fekszik. Haparandában az orosz konzul fogadott és át is kísért minket a határon. A határt a *Torneo* folyócska jelzi; ezen, mivel be volt fagyva és nagyon szép idő volt, gyalog mentünk át.

Torneóban *Etler* orosz tábornok üdvözölt bennünket, egész ott tartózkodásunk alatt a legnagyobb szeretetreméltósággal állott rendelkezésünkre. 24 órát töltöttünk Torneóban. Ez idő alatt jól megnéztük a kicserélésre szánt rokkantak kórházát. Nagyszerűen berendezett kis kórház ez, modern, tiszta, kényelmes, valóságos kisi szanatórium. *Finn* testvérek ápolják és gondozzák a legnagyobb szeretettel a magyar és osztrák rokkantakat. A főnöknő, *Salanda Adél*, liivaitása magaslatán álló nagyon kedves hölgy.

Onnan Szentpétervárra utaztunk, ahol 10 napot töltöttünk. A hatóságokkal, a Vöröskeresztel voltak megbeszéléseink, tárgyalásaink. *A fiatal cárné is fogadott bennünket Carszkoje-Szelóban.* Ápolónői ruhában volt, nyakán lánc, amelyről a vörös kereszt csüngött le. Nagyon kegyesen és kedvesen beszélt velünk hivatalos kiküldetésünkről.

Szentpéterváron felosztották számunkra Oroszországot három igen nagy részre. Hevertem grófnőnek jutott Szibéria és Transzkaspia, Mihalolzjénak Turkesztán, nekem pedig európai Oroszország és Szibéria egy kis része.

Tizenháromezer fogoly között

Én már előzőleg kértem volt, hogy a *krasznojarszki* fogolytáborba is én mehessek, mert ott van a fiam, *Rosthy* Ferenc, aki mint önkéntes kadét jutott fogságba. Ezt a kérésemet a cárné közbenjárására a legnagyobb készséggel teljesítették és amikor Krasznojarszkba megérkeztem, már várt a császárné üdvözlő sürgőnye. A császárné kamarásának, *Mayendorff* bárónak közbenjárására aztán *megengedték a fiamnak, hogy egész ott tartózkodásom akit velem együtt lehessen, szállodában lakhasson velem és az estéket az én és dán kísérőim társaságában tölthesse.* Jó színben találtam a fiamat, és bárha sok minden bajon, betegségen átesett, amit elhallgatott leveleiben, sorsa most már mégsem nyugtalanít annyira, mint előbb.

A *krasznojarszki fogolytábor* különösen nagy-
13.000 katona és 3000 tiszt van ott internálva. A tábor jobb, mint az orosz fogolytáborok átlaga. Az organizációja nagyon jó. Hegyen fekszik, háromnegyed órányira a várostól.

A karácsonyestét a táboriján töltöttem, katonáink körében. Minden egyes barakkban volt karácsonyfa, a magyaroknál azonkívül igen nagy lelkesedés és ünnepi hangulat. Magyar dalokat énekeltek, éljeneztek, a királyt éltették, egy közkatona gyönyörű beszédet tartott. Itt meg kell mondanom, *milyen nagyszerűen viselkednek ott is, a fogságban is a magyar katonák. Milyen derék, kedves, milyen hősie-*

sen túró, milyen egyenes, tisztalelkű emberek ezek a mi embereink!

Amikor Krasznajarszkból elmenteni, sírtak a magyar katonák és csókolták a ruhámat. Bizony sok-sok könnyet láttam akkor is, azután is. Elmegy a „mi grófnőnk“ — mondták a katonák.

Kuzmanek tábornoknál

Nisnij-Novgorodban egy órát töltöttem Kuzmanek tábornoknál. Egészségben, jó színben találtam. Ő is könyekig meg volt hatva, hogy beszélhetett valakivel „onnan hazulról.“ Elmondta panaszait és én megígérhettem neki, hogy sorsán javítani fognak. Egyedül voltam vele és így sok mindenről beszélgethettünk. Azóta már történt intézkedés, hogy a tábornok más foglytáborba helyeztessék át.

Tamássy altábornagyot, fájdalom, nem kereshettem fel, mert nagyon messze volt útirányomtól, dán kísérőmet, Brendstrup ezredest pedig úgy kimerítte az utazás, hogy nem akartam megterhelni egy újabb nagy utazással.

Később orosz tisztet kaptam kísérőnek, báró Grevenitz kapitányt, ő azonban a simbirski foglytáborban infekciót szerzett és Kazánban igen heves tünetek között hirtelen megbetegedett. A gyorsan a pályaudvarra hívott orosz felcser hamis diagnózisa és kezelése következtében állapota egyre rosszabbodott. Alig volt eszméleténél, amikor elutaztunk. Az éjjelt a beteg emberrel együtt töltöttem a kupében.

Egyedül voltam vele és nem tudtam, mit csináljak. A fehérneműmet használtam borogatórongynak és kétségbeesésemben vizes borogatást tettem a beteg mellére és torkára. Taskendben aztán komoly orvosok vették kezelésbe báró Grevenitzet. Megállapították, hogy súlyos difteritisze van és elszállították kórházba. Már Kazánban dr. Bárány docens, a Nobel-díj nyertese, aki a transzkaspiai Mervből jövet ott tartózkodott, ugyanezt állapította volt meg, de az orosz „orvos“ a saját diagnózisához ragaszkodott.

Bárány docenssel Kazánban sokat voltam együtt. Akkor még bizonytalan volt, vajjon szabadon engedik-e. '

Taskendben Mihalotzyné betegedett meg hirtelen kiütéses tífuszban. Három magyar és osztrák és három orosz orvos ápolta őt nagy gonddal; egészségesen utazott el Szentpétervárra, ahol bevárt engemet. Bár úgy volt, hogy külön-külön utazunk, rekonvaleszcens állapotára való tekintettel, együtt jöttünk Becsbe. Re-verlera grófnő csak négy hét múlva tér haza. Mi'halotzy egyik ápolójának, egy dr. Lambrecht nevű tiroli fogoly orvosnak megengedte az orosz kormány, hogy Mihalotzynét haza kísérhesse, úgy hogy Lambrecht doktor Mihalotzyné betegségének köszönheti szabadulását a fogságból.

Szentpétervárolt találkoztam a három orosz vöröskeresztes megbízottal, *Jaschwil* hercegnővel, Romanova és Maslinikova hölgyekkel, akik éppen jöttek vissza a monarchiából. Nagyon dicsérték előttem a magyar és osztrák fogolytáborokat.

Petrográdban az özvegy császárnénál

Petrogradban *az özvegy császárné fogadott engem különkihallgatáson.* A császárné roppant kedvesen hallgatta meg a fogolytáborokban szerzett impreszsióimat. Egy óráig tartó igen érdekes beszélgetésben a legnagyobb nyíltsággal mondtam el mindent, ami a szívemet nyomta. A császárné a végén megígérte nekem, hogy mindent meg fog tenni, ami tőle telik, hogy fogoly katonáink sorsán enyhítsen.

Egyéni benyomásom és meggyőződésem az, hogy az orosz fogolytáborokban sehol rossz szándék nincs. Ami kifogásolni valót találtam, az az organizációt terheli. Nyomatékos ígéretet kaptam azonban több illetékes helyen, hogy sürgősen változtatni fognak mindenféle helytelen berendezésen és állapoton.

Szentpétervárról orosz tiszték kísérték el bennünket a svéd határig. Stockholmban Károly herceg és Ingeborg hercegnő fogadtak bennünket és innen Bécsbe hazaérkeztem.

A szibériai fogolytáborok éghajlata. *

A közelmúltban sem Oroszország, sem Szibéria nem érdekelt bennünket annyira, mint most, midőn a világháborúba belesodródunk. Érdekel bennünket azért, mert sok-sok ezer honfitársunk az orosz fogságban sínylődik.

Oroszországról, erről a hóborította hideg birodalomról sok mindent hallottunk, de inkább több rosszat, mint jót, több kellemetlent, mint kellemeset. Tudtuk, hogy a fehér cár az orosz birodalom kényura, a csinovnik pedig a korlátlan hatalom végrehajtója. Tudtuk azt is, hogy Oroszország területe Szibériával együtt 22.673.585 négyszögkilométer és lakosainak száma 146 millió. Tudtuk, hogy a kormányzás nehézségeinek megkönnyítésére, valamint a túlságos szabadság korlátozására szervezték a kozáksereget. S végül mindezen jólét betetőzésére szolgál Szibéria. *Szibéria bár földrajzi helyet jelent, képzeletünkben nem mint ilyen, hanem mint olyan fogalom szerepel, amely a földi büntetés legsúlyosabbikát, a testi és lelki szenvedését*

*) A *Természettudományi Közöny* december 31-iki számában Szalay László, az Országos meteorológiai és földmágnességi intézet adjunktusa írta ezt az érdekes cikket.

déseket. Az elkövetett és el nem követett bűnökért való lakolást — a bűnhődést — fejezi ki. A valóságban nem egészen így van. Igaz, hogy Oroszország és Sziberia nem olyan szabad ország, mint a mi hazánk. De katonáinkkal, bár sok megaláztatásban van részük, még sem bánnak úgy, mint saját hazájukból politikai bűnösökkel vagy gonosztevőkkel.

Hadifogságba került katonáinkat tulajdonképpen európai Oroszországban többé-kevésbé csak átmenetileg helyezik el, mert itt nem építenek nagyobb tömegek befogadására alkalmas barakkokat, mint nálunk, ahol egy helyen 20.000—40.000 embert tarthatunk együtt, mint pl. Somorján a Csallóközben, Kenyérmezőn, Mosonban, Csóthon stb., ahol egy ilyen tábor megépítésére 2—3 millió koronát költenek, amelyekben azután a közegészség minden kellékéről gondoskodnak. Csatornázás, elektromos világítás, vízvezeték, kórház, templom és sok más hasznos intézmény dícséri a humánus felfogást és gondoskodást. Míg nálunk a monarchia mindkét részében összesen 18—20 számottevő fogolytábor van, nem tekintve az olyan helyeket, ahol bizonyos munka végrehajtására több 100 embert ideiglenesen telepítenek le, addig európai Oroszországban Freytag térképe szerint 888 helyen, ázsiai Oroszországban pedig 518 helyen vannak a foglyok elhelyezve. Ha végig nézünk ezen a térképen és elgondoljuk, hogy 1356 helyen tartják fogságban katonáinkat, akkor önkéntelenül az a gondolat merül föl, hogy seregünk és a szövetséges német hadsereg vesztesége roppant nagy lehet, amennyiben az orosz biro-

dalom, sőt még Szibéria minden számottevő községében kell azokat elhelyezni. Ez a föltevés téves, mert ezeknek a táboroknak túlnyomó része nem a hadifoglyok, hanem az internáltak elhelyezésére szolgál. A tévedés onnan ered, hogy a foglyok számának megítélésénél a nálunk szokásos fogoly-elhelyező rendszer méretei lebegnek szemünk előtt. *Míg nálunk a központosító rendszer divik, az oroszok a szétszórt rendszer hívei,* vagyis míg mi bizonyos szempontokból foglyainkat kevés vidéken nagy tömegekben összpontosítva tartjuk, addig az orosz bizalmatlanság őket annyira szétszórja egymástól, hogy megőrzésük és ellenőrzésük könnyebbé váljék, másrészt meg ellátás szempontjából nem kell központilag gondoskodni, s ami a fő, költséges barakkokat nem építenek, hanem a meglevő üres házakban helyezik el őket. Az ilyen táborokban a község nagyságához képest a foglyok száma 40-től egészen 2000-ig terjed.

A foglyotáborok Oroszország európai részében, Moszkvától délre és nyugatra Kazán városáig található a legsűrűbben, de ezek a táborok túlnyomóan internáltak részére vannak fentartva. Itt vannak a penza-i, szibirszk-i, szizrán-i, szamara-i szaratow-i táborok; ezek azok a foglyotáborok, ahonnan rendszeren az első hírt, az első levelezőlapot küldhetik katonáink.

De keletre az Uralig is vannak helyek, ahonnan elég sűrűen kapunk értesítést, pl. Perm, Nizsni Tagilszk, Jekaterinenburg, Ufa és Uralszk városokból. Északra a Dvina mentén is találunk foglyotáborokat,

sőt a Fehér-tenger partján, Archangelszkben, Finnországban Povnejenz és Olenez helyiségekben, de ezek minden valószínűség szerint német vagy monarchiabeli internáltak részére szolgálnak.

Hadifogságba esett katonák túlnyomó részét a szibériai városokban helyezik el, még pedig az Uraltól keletre egész a Japán-tengerig, vagyis a keleti hosszúság 60. fokától 135. fokig, tehát európai Oroszország keleti határától mintegy 7300 km-re és hazánktól mintegy 12000 km-re. E táborok leginkább a szibériai, illetőleg a transzbajkái vasúti vonal mentén vannak, de azért attól délre és északra is sok táborot találunk, ahol nincsen vasút. A szibériai fogolytáborok az északi szélesség 60. fokától délre vannak, csak elvétve van néhány hely, ahol ettől a szélességi foktól északabbra vannak táborok, például a következő helyeken: Nyugatszibériában, Berezov, Obdorszk, Rolnovatskoje, Troizkoje, Tschemaserszkoje; mindannyi az Ob folyó mentén. Kelet-Szibériában a legészakibb fogolytáborok Jakulszk és Marchinszkben vannak a Lena-folyó partján. Legdélibb táborok a 40. szélességi fok körül Turkesztánban, Taschkend, Szamarkand és Kattagurgán városok vidékén, Nyugatszibériában pedig Tobolszk vidékén az Ob-folyó balpartján levő Tschibak, Chmelovcze, Sulajevka, a jobb parton Romanov, Borovszkaja, Korznikova, Teploduschowszk, Sztaro Okunevka, Szlyvna és Uszpienszki városokban vannak elhelyezve, sajnos, azonban ezek a helyek nem egészségesek, mert környékük mocsaras. Omsk vidékén Bulujewo, Medveschi Marionovka, Ritkovszkaja és

még más sok helységben is létesítettek fogolytáborokat. Omszktól délre, Akmolinszk, Szemipalatinszk, Pablodar, Petropawloszk vidékén is sok a fogolytábor. Tomszk kormányzóságban szintén a mocsaras Ob folyó vidékén, ettől balra Nizsnikoniarowka, Aleschandeszko, Kolvvan, Mallscharnowo, Karatscsinszko, Zarkowka, Sergejewka, Woronmvo, Tamarszkaja, a jobb parton Bjezek Turnataroszko, Mazalowa Bolszaja Krivaszlokow, Ivolschenow, Lehcdjew, Bngri helységekben vannak logolytáborok. A Bajkál-tó vidékén Irkutsk és Nizsni Udinszk, továbbá Werchc Udinszkben nagy számban helyeztek el hadifoglyokat. Szibéria keleti partvidékén Priannir kormányzóságban Blagowjeschcsenszk, Kabarowszkban, az Amur folyó mentén! Ewgenjewszka Matmjuschko, Nikolo Alexandrowszk, Ipaszk, Amitsehkino, Szabok, Nadeschinszkojo, Alnudzovka, Tsnngari és Wladiwosztok városokból is kapunk értesítéseket az ott levő hadifoglyoktól. Arról, hogy a foglyok száma megközelítőleg mennyi lehel, hadvezetőségünk sem tudna pontos felvilágosítással szolgálni, csupán orosz hadvezetőségnek volna módjában tájékoztatni, de ebbeli kíváncsiságunk kielégítése a háború utáni időkre kell lialasztanunk.

Most, miután néhány fogolytábor nevét és fekvését megismertettem, e vidékek éghajlati viszonyának tárgyalására térek át. Az éghajlat tulajdonképpen a meteorológiai elemek összességét jelenti, de minthogy ezen elemek közül a hőmérséklet leginkább

éretteti hatását az emberi szervezetre, ez vonja figyelmünkéi első sorban magára.

Szibéria éghajlatára általánosságban jellemző, hogy hideg és túlnyomóan száraz. A nyár aránylag meleg, a tél aránytalanul hideg, minek következtében a hőingadozás túlságosan nagy. E nagy hőmérsékleti ingadozások okának részletes meteorológiai fejtegetését itt el kell mellőznöm, csupán csak azt említem meg, hogy ennek egyrészt a nagykiterjedésű szárazföld, másrészt a tenger hiánya az oka. A tenger nyáron csökkenti a meleget, télen pedig mérsékli a hideget, továbbá a nagy szárazföld fölött a barometrikus maximumok hosszú ideig tartózkodnak s ennek következtében az égboltozat hosszabb ideig derült s ez nagy be- és nagy kisugárással jár. A szárazföld gyorsan átmelegszik, de éppen olyan gyorsan ki is hűl, míg ellenben a tenger lassan melegszik, de melegét lassan veszti el, vagyis a szárazföld hőkapacitása kisebb, a tengeré nagyobb. A tenger közellélének mérsékelő hatása köztudomású, de Woeikoff szerint a Bajkál-tónál a legszembetűnőbb: nyáron lehűlő, és télen október és februárius között melegítő hatással van, míg március és április havában legkevésbé van hatással a hőmérsékletre.

Vizsgáljuk most meg, hogy milyenek a hőmérsékleti viszonyok európai Oroszországban és Szibériában.

Európai Oroszországban észlelt abszolút ingadozás a déli részeken 50° , az északi részeken pedig 85° -ot is elér, míg Szibériában közel 100° -ot tesz ki,

sőt Werchojanszkban 101.5, Jakutszkban 103.2 C°-ot figyeltek meg már.

Az európai Oroszország déli részén a Kaukázus és a Kaspi-tó vidékén Krasznovodszk, Alexandrowszk, Asztrachan, Szarátow, Szamára, Szimbirszk, Orenburg, Uralszk, Ufa városokban, ahol katonáinkat hadifogságban őrzik, a nyári hőmérséklet eléri a 40 C°-nyi meleget, inig a nyugati részén Zsitomir, Kiew, Wittcszk, Szmolenszk, Nowgorod, Moszkwa, Kurszk, Tula, Kaluga, Woronesch Tambor, Penza, Nizsni Nowgorod, Bjatka, Kazán, Perui, Kasztroma nyári hőmérséklete 35—40 C° között változik.

Szentpétervár és Moszkva hideg városok hírében állanak, és mégis nyári hőmérsékletük egyes években már elérte a 36 és 37 C° meleget. Sőt a háborús időben oly sokszor szereplő archangelszki kikötő a Fehér-tenger partján, amelyről a Iövöszerszállítás alkalmával oly sok szó esett, októbertől májusig — tellát közel 8 hónapon át — be van fagyva, mégis nyáron itt nem ritka a 34.4 C°-os meleg. Ha most Oroszország európai részének ugyanezen vidékén uralkodó téli legalacsonyabb hőmérsékletét vesszük szemügyre, azt fogjuk látni, hogy amennyire a 0° fölé emelkedett a hőmérő nyáron, ugyanannyira süljed télen a 0° alá. így Alexandrowszkban —25, Asztrachan-ban —37, Szarátow-ban —40, Szamára-ban —42.6, Szimbirszk-ben 40, Orenburg-ban —41.7, Uralszk-ban —40 és Ufa-ban —40 fok hideget mérlek. Míg Zsitomir-ban —30, Iview-ben —30, Wittcszk-ben —35, Szmolenszk-bán —35, Nowgorod-ban —40, Moszkvá ban 42.5, Kurszk-

ban —40, Tulá-ban —40, Kaluga-ban —40, Woronesch-ban 38.1, Tambor-ban —40; Pénza-bán 41.3, Nizsni Nowgorod-ban —40, Bjatka-ban 46.3, Kazán-ban —41.3, Perm-bcn —45.1, Kasztroma-ban —40 és Charkow-bau —40 fokra szállott alá már a hőmérő egyes éveken. Ila most Oroszország európai részeit elhagyjuk és átlépünk az Ural hegységen, akkor Oroszország ázsiai részeibe, *a rettegett Szibériába jutunk, a melynek egyes vidékei a Föld leghidegebb részének tekinthetők.* Egyes vidékeinek hőmérséklete a sarkvidék hőmérsékletével vetekedik, de minthogy itt túlnyomóan szélcsendes és derült idő uralkodik, a nagy, hideg eléggé elviselhető. Nyáron a talaj annyira átmeüegszik, hogy a sarki éghajlat a mérsékelt égöv éghajlatának hőmérsékletét veszi föl. *Nyugat-Szibériában, Tobolszk, Tomszk, Akmolinszk kormányzóságokban az Ob és Irlisch, valamint az Ischava folyók környékét mocsarak lepik el, amelyek egészségtelenné teszik az éghajlatot.*

Ilyen pocsolyszerű kis vízterületei még Szibéria északi és keleti részében függetlenül a folyóktól oly módon támadnak, hogy a nap melegétől megolvastott hó az alatta levő fagyos talajba nem tud beszívároggni, miáltal az egész tél alatt keletkezett csapadék csak lassan szívároghat be a fagytól fölengedett talajba. Ezen vízmennyiség leszivárgása nem megy rohamosan és így ezen a mocsaras vidéken és vizes területeken nyáron a szúnyog nagy bőségben tenyészik és szaporodik.

Észak-Szibériában Tretjakow leírása szerint Tu-

ruhanszkban április havában már 18°-nyi meleget észlelnek, sőt május végén a Teniszei folyó jege meg is törik, ekkor a növény- és állatvilág újra föléled; de bár június hó 1-én a hőmérő —2.5°-ol mutat, már 12 nappal később 37°-os melegre változik az idő, sőt a nyári időben fecskék is fölkeresik ezt a vidéket. A nyári idő azonban nem tart sokáig, mert augusztus végén, vagy szeptember elején már a borús napok és a szeles időjárás köszöntének be újra. A köd napokig tart. Tomszkban és környékén télen a hó gyakori, de a hófergetegek ritkák.

Nyugat-Szibériában a nyugati szél az uralkodó. Télen a délnyugati, nyáron az északnyugati szelek fújnak. Kelet-Szibériában télen az ország belsejéből fújnak az északnyugati és délnyugati hideg, száraz szelek, miig nyáron a délkeleti szelek (a tenger felől jövők) az uralkodók, amelyek nyomában esők járnak. A levegő páratartalma átlagosan csekély, ennek következtében a levegő túlságosan száraz. Oroszországban és Szibéria nyugati részében nyáron a „*bimm*“ nevű szél tölti meg porfelhővel a légkört és nyomasztó hőséget okoz, télen pedig hideg szellé fajul s por helyett a havat igen nagy mennyiségben kavarja fel; nyáron a felkavart por a lélekzésnél a szájban sárrá, télen a felkavart hó pedig havas péppé válik. Főleg a téli „*burrán*“ nagyon veszedelmes, mert az emberek elvesztik tájékozási képességeket és sokszor lakásuktól 100 lépésnyire fagynak meg. Az állatok sem tudnak ilyenkor tájékozódni és egész csordák megvadulva, 100

werszt távolságra céltalanul szerte rohannak, míg valamely parti szakadéokban el nem pusztulnak.

Ha „burán“ kerekedik, az ember és állat lefekszik és a havon elterülve várja a szél végét, amely ritkán tart egy napnál tovább. Az ilyen hófúvást vagy havas forgó szeleket enyhülés követi és nyomában havazás jár.

A szél a hideget elviselhetetlenné teszi s ezért szeles időben gyakran tévedünk a hőmérséklet megítélésében, a szél ugyanis nemcsak azáltal hal a bőrre, hogy a nedvességet elpárologtatja, hanem hogy ruháinkat átjárja és a felhalmozott meleg levegőt kifújja és újra hideg levegővel tölti meg, ez oly gyors egymásutánban történik, hogy testünk a keresztüláradó levegőt nem tudja újabb meleggel pótolni, anélkül, hogy a hideget ne érezze.

A hadifogságban levő katonáink száraz, csendes időben a 40°-os hideget inkább el fogják tudni szenvedni, mint azt az időt, midőn 6—8° hideg mellett dermesztő szél járja át ruháikat, melyeket nem ilyen éghajlatú vidékek hőmérsékleti viszonyaihoz szabtak.

Szibéria legészakibb lakói — a jakutok — akiknél téli időben az 50—60°-os hideg napirenden van, bámulatos módon bírják a hideget. Az éjt 40° hideg mellett is a szabadban a havon fekvő bírják eltölteni anélkül, hogy az egészségüknek ártana. Ruhájuk azonban bőrből készült és szőrmével van bélelve, mely nemcsak a hideg, hanem a szél ellen is megvédi testüket. Háziállataik sem maradnak el edzett-

ség dolgában gazdáik mögött. A jakutok tehenei 50°-os hidegben nyitott félszerekben állanak.

A legnagyobb hőingadozást Kelet-Szibériában észlelték. Itt a nagyon hideg telet nagyon meleg nyár követi. A keleti partvidéken a hőmérséklet ingadozása eltér a nyugati-, közép-, sőt kelet-szibériai ilyenmű viszonyoktól. A tavasz nagyon hideg, főleg az Ochotszki-tenger partvidékein, ahol a nyár nedves és ködös.

A legmelegebb napok augusztus havában vannak.

Wladiwosztok tengeri kikötő, amelynek fekvése délibb, mint az olaszországi Firenzéé, átlagos teli hőmérséklete —12°. Itt január és február hónapokban állandóan nyugati szelek fújnak, míg május közepétől augusztus végéig a déli és délkeleti szelek a túlnyomónk, az előbbi a szárazföld felől a hideget, az utóbbi az esős időt okozza.

A csapadékviszonyok Nyugat-, Kelet- és Közép-Szibériában egymástól lényegesen eltérnek. Szibériában a csapadékos napok száma 10—160 között változik. T.sita és Ochotszk vidékén évenként 40—80 esős napot észleltek, Szemipalatinszk, Wladiwosztok, Werchojanszk, valamint Akmolinszk, Tjumen és Toboloszk vidékén 80—80 csapadékos napot állapítottak meg. Jekaterinenburg, Omszk, Kanszk, Ivrasznojarszk, Nikolajewszk-zavod, Ajai, Habarowszk, Jakutszk, Olekminszk, Irkutszk 80—120 csapadékos napot, Tomszk, Blagowischenszk, Turjuhanszk 120—160 esős napot számlál. Közép-Szibériának csak egy vidékén, Narim körül több az esős napok száma

160-nál. Szibéria nyugati és keleti részén vannak a leggyakoribb havazások, illetőleg esőzések, még pedig a nyugati részen tavasszal, a keleti részen nyáron, míg Közép-Szibériában őszszel leggyakoribbak. Werclineudinszkben a hóhiány még feltűnőbb, mint Irkutszkban. Szánkókat csak folyó jegén használnak, míg száraz és hónélküli utakon kétkerekű kocsikkal közlekednek. Végeredményben Szibériát száraz és csapadékban szegény vidéknek kell minősítenünk. A derült napok száma Szibériában, bár a vidék esőben szegény, mégsem olyan nagy, amilyenek a viszonylagosan kevés csapadék alapján várnók. Így a déli részeken a derült napok száma 40—160 között változik. Bereczov, Tomszk vidékén pl. 40, Nizsni Tagilszk, Jekaterinenburg, Tjumen, Tobolszk, Omszk, Kansk, Barnaul, Minuszinszk, Krasznojarszk. Turulianszk, Nikolajevszk-zavod, Olekminszk, Blagovesclicsenszkij vidékén 60, Habarovszk, Irkutszk, Szelen-ginszk, Werchneudinszk, Jakutszk, Werchojanszk vidékén 60—80, Ikraz, Akmolinszk, Szemipalalinszk, Tsita környékén 80—100, Blagowischenszkben 100—120 és Szamarkandban 160—180 a derült napok száma évente.

Ám nemcsak borult napok apasztják a derült napok számát, a köd is nagyban hozzájárul, hogy a nap sugarai el legyenek takarva a szomorú vidéken élő népek előtt. Például Szibéria északi részén, a 60-ik szélességi fok fölött a ködök a legtrikábbak. Nik, Ukráz és Akmolinszk környékén a július hónap legkevesebbé ködös. Nikolajevszk-zavod, Irkutszk, Sze-

lenginszk, Werchneudinszk, Kjachla, Tsita, Ncrinszk, Nikolajewszk, Habarowszk, Wladiwosztok, Jakutszk; Werchojanszk vidékén januáriusban és februáriusban legkevésbé ködöse a napok. Leggyakoribb a köd majdnem egész Szibériában október és november hónapokban, sőt egyes részein májusban is gyakori a köd. Akmolinszk, Turgáj, Urkáz, Irkiz, Kazalinszk vidékén december liavál)an köszönt de a ködös időjárás. Szibéria keleti részén az Ochotszki-tenger és Japán-tenger vidékén a ködök június, július és augusztus havában a leggyakoribbak.

Szibéria folyói, tavai és egyéb vizei korán őszszel befagynak és csak késő tavasszal olvad meg a télen keletkezett jégpáncél. Az északi vidéken természetesen a vizeket hamarabb takarja a jégréteg, míg délibbieknél két hónapi eltérés is mutatkozik.

Szibériában a legkedvezőbb cselben 150 napig, vagyis közel félévig Szibéria minden vizét jég borítja. Az északi Jeges-tenger vidékén 200-ra emelkedik azon napok száma, melyek tartama alatt a vizeket jég fedi. A hőmérséklet azonban napi középértékben a jégolvadás után is még hosszabb időn át a 0° alatt marad. A tél tehát Kazalinszk déli fekvésű helyen 100 napig, az északi fekvésű helyeken 240—200 napig tart.

Mindezekből látható, hogy Szibéria bármely pontján legyen valaki akár mint szabad ember, akár mint hadifogoly, mindenütt a zord, sivár éghajlat teszi kellemetlenné az ottlétet, melyet a rövid nyári napsugár sem tud enyhíteni.

SZERBIA

Szerb földön

Még mindenkinek élénk emlékezetében élnek az „nran-gyelováci szomorú napok emlékei, amikor a múlt év őszén a magyar és osztrák szerbiai hadsereg megkezdte stratégiai visszavonulását. A szerb hadifogságba esett magyar fiúk szomorú históriája is tulajdon képen itt kezdődött. A magyar csapatok ezreit mint valami csordát hajtották a szerbek az ország belseje: Nis, Kragujevac és Krusevac felé. Ma már a históriáé ezek a nevek, amelyekhez annyi dicsőség, magyar vér és szenvedés tapad; de a Szerbiában foglyul esett véreink sorsa még mindig nagy kérdőjelként áll előttünk. Nagy szerbiai offenzívánk, amint gyors léptekkel haladt végcélja: a szerb királyságnak Európa térképéről való eltörlése felé, ugyanolyan tempóban hajtották ismét maguk előtt a szerbek a magyar és osztrák hadifoglyokat nagy visszavonulási útjukon Albánia felé. Azóta sok hónap telt már el és tudjuk, hogy azok a fogoly katonáink, akik túlélték a nagy járványt és a szerb hadsereg összeroppanását és az ezzel járó irtóza-

los debaclet, azok már biztos fogolytáborokban, olasz földön vannak, az álnoknépű, de derűs egű Itáliában.

De míg idáig jutottak, a szenvedések micsoda kálváriáját kellett megjárniok. A bosszúért lihegő ellenség dühe, a foglyokkal való szívtelen bánásmód, mind, mind elviselhetők lettek volna — ez az igazság — lia Szerbiában a múlt év decemberében fel nem lép a legádázabb ellenség: *az epidémia*. A szerb kegyetlenkedéseknél csak ez volt kegyetlenebb. De meghamisítanánk a tényekei, ha reá nem mutatnánk arra, hogy a járványok fellépésének okát messzebb kell keresnünk. Szerbia közegészségügye már a háború előtt is a legelhanyagoltabb állapotban volt. Nem voltak kórházai, orvosi kara kis létszámú és silány, a gyógyszer és kötszerhiány is állandó volt. A szerb polgári lakosság a járvány alatt épen úgy pusztult, veszett, mint a mi fogoly katonáink. Dr. K. J. főorvos, aki Krusevác bevétele után egyik szerb hadikórházban volt és a város meghódítása után kiszabadult, megkapó részleteket mondott el nekem magyar véreink helyzetéről a múlt évi visszavonulástól egészen addig az időpontig, amikor a szerbek fogoly katonáikat Albánián keresztül Olaszországba szállították.

A járványok

— A múlt év decemberében — kezdette előadását — az arangvelováci tartalékkórházban teljesítettem orvosi szolgálatot. A kórházba került magyar hadifoglyok helyzete jó volt. *December végén jelentkeztek az*

első tifuszesetek. Az epidémia hallatlan gyorsasággal terjedt. Voltak napok, amikor a *kórház pincéi is megteltek betegekkel.* Január közepén a tifuszbajrány már az egész országban dühöngött. A szerbek nem rendelkeztek semmiféle olyan eszközökkel, amelyek a járvány leküzdésére alkalmasak lettek volna. Mi orvosok szinte lehetetlenül állottunk a betegséggel szemben. *A betegeknek hatvan százaléka elpusztult* a higienikus viszonyok, a készülékek, a gyógyszer és a kórházbe-
rendezések hiánya miatt.

— *Elszomorító látvány volt, amikor a betegek a saját ruhájukban a kórházi szobák földjén fetrengtek és nem tudtunk rajtuk segíteni. Az orvosok is majdnem kivétel nélkül megkapták a kóros betegséget. Ebben az időben 129 szerb orvos betegedett meg tifuszbajban és a mieink közül tizennégyen, közöttük én is.*

— *Márciusban és áprilisban a hastífusz lépett fel.*

A járvány rettenetes hatású volt. Egyes körzetekben a megbetegedett foglyok hatvan százaléka pusztult el a gyilkos kórban. Ez volt az első fejezete a nagy szerb tragédiának.

Azután jött a második. Amikor megdördültek a német-magyar és osztrák ágyuk a szerb állások előtt, Szerbia lakossága mint egy megriadt hangyaboly hömpölygött az ország belseje felé. A szerb nép éhezett már ebben az időben és el lehet képzelni, hogy hadifoglyaink is micsoda siralmas helyzetben lehettek, amikor mint szomorú processzió haladtak az ágyúkdúlta szerb mezőkön keresztül a kopár albán hegyek felé. Azok a hadifoglyaink, akiket megkímélt a járvány,

nem voltak olyan rossz helyzetben, mint ahogy híresztelték. Nagyrészüket a szerb hadvezetőség közmunkák végzésére: vasút- és út-építésre használt le, sokan gyárakban dolgoztak: fizetést kaptak, bár élelmezésük elég silány volt. Ennek volt a következménye az, hogy helyenként skorbutjárvány ütötte fel a fejét. Dicséretére legyen mondva a szerb kormánynak, amikor mi magyar és osztrák orvosok rámutattunk arra, hogy a skorbutjárvány oka a hiányos és elégtelen táplálkozás, akkor *a szerb kormány megjavította a fogolyélelmezést.*

— A téli hónapok borzalmaait még tetézte az, hogy a szerbek a foglyok ruháit és pénzét elszedték. Lehúzták róluk a köpenyeket, a blúzokat és a bakancsot. Elszörnyűködve láttam magam is, hogy télvíz idején a közmunkáknál foglalkoztatott katonák a sokszor *félméteres hótakarókat meztláb gázolták.* Ruhát nem igen tudtunk venni, mert amint mondtam, a pénzünket is elvették. Tőlem ezerkétszáz koronát „konfiskálak” el.

— Mindez azonban könnyebben elviselhető hiány lett volna, csak gyógyszert tudtunk volna szerezni, hogy a tífusz és a vérhas mellett az új járványokat is gyógyíthassuk. Mert februárban már a *variolás megbetegedések is mendsűrűbben jelentkeztek.* A helyzet kissé jobbra fordult akkor, amikor egy angol misszió *Miss Hardy* nevű multimilliomos hölgygel az élén megjelent a pusztulás földjén és kétmillió korona értékű gyógyszert hozott magával. Természetesen nemcsak a

foglyok, hanem inkább a járványokban pusztuló szerb nép megmentésére.

— Ezután jött a mi offenzívánk. Amikor Krusevácon voltam, nagy; fogoly szállítmányokkal találkoztam. A szerbek hajtották őket maguk előtt. Állítólag Albániába, mások szerint Olaszországba.

Lady Paget

Lady Paget, az angol nő, az angol balkáni misszió tagja, örökre beírta nevét emlékezetünkbe. Az irtózatosszerb pusztulás színhelyén nagy emberi szívének irgalmával enyhítette testvéreink mérhetetlen szenvedéseit. A nemesszívű hölgy még a szerb uralom alatt Üszkűbben kórházat rendezett be, amelyben a szerb sebesülteket és a mi beteg foglyainkat ápolta meghaló szeretettel és egy nagy, nemes emberi szív minden irgalmával. Amikor a szövetségeseink Üszkűböt birtokukba vették, még ott találták Lady Pagetet, tovább teljesítette nemes munkáját... Ellenség vagy jóbarát — mindegy — Lady Paget tovább ápolta sebesültjeit... Az emberiség nagy tragédiájától elvonatkoztatottan, mint szelíd sugár az irtózatossötétségben, viharban: ez Lady Paget, a filantróp, az asszony, a nemesszívű ellenség.

Munkáját, hősiességét, emberfeletti önfeláldozását dr. Radó Antal író, aki Üszkűb bevétele után, mint a sajtóhadiszállás kiküldöttje, a városban újságírói szemlekörutat tett, ebben a karakterisztikus leírásban jellemzi:

Tiszta típusa: fájának. Magas, sovány, vörös arcú. Fekete karikás szemüveget visel. Megtestesítője a suffragettek jövő férfi-asszonyának. Csak egy benne teljesen női: az a gyöngé, puha mozdulat, melylyel a körülötte tolongó rongyos, sovány bolgár és szerb asszonyok, sápadt, fáradt, beteg arcú gyerekek kezét, fejét megsimítja. A kórház folyosóján áll irodaszobája előtt; ide zarándokolnak el hozzá minden reggel a szűk, piszkos, sáros kis utcák páriái, éhes asszonyok és síró árvák, kiknek férje, fia, apja és testvére elesett; vén, töpörödött török „baba“, nyomorúságos torzfigurává összeaszott agg asszonyok, zöldpenészes arcú szerb nőrongyok, bolgár, macedón görnyedt, kisirt szemű özvegyek és szerencsétlen, elhagyott, kóbor kutyaként lapuló, éhező gyerekek. Cserepes kis szájukra, gyomrukra mutogatnak, hogy enni szeretnének, elkényszeredetten mosolyogni próbálnak, hogy jobban tessenek, reszkető kis kezüket koldulva nyújtogatják. Akkor odalép ez a sovány, magas asszony. Mindenki megkapja, amit akar.

Báró *Rodich* őrnagy bemutat. Arca mozdulatlan marad, a feketekeretű üveg mögül szenvtelenül, szinte kifejezéstelenül tekintenek rám szemei, — ez a nő nem tud mosolyogni még udvariasságból sem. Mellette megyek a két szürke, hosszú kórház alatt, rámutat az épületekre:

— Látja, uram, ez a két Cheops-templom, egyiptomi rabszolgák vérével összetapasztott kövek. Ezeket *a: önök fogoly honfitársai építették fel* véres verejtékel. Beteg nyögésekből, kimerült sóhajokból épültek

ezek a szürke házak. Dermesztő hidegben, a téglákba, gerendákba kapaszkodó *kezek*, a robotos *lábak lefagytak*. De hát a kórházakra szükség volt, a szerbeknek pedig nem volt férfi-emberük.

A szürke házakra nézek, olyan nehéz lett egyszerre a lélegzetem. A kórház előtti térségen sűrű népesség közt csengő katonazene szól, a rendes vasárnapi koncert a betegeknek, a sliveni 11-ik bolgár gyalogezred zenekara játszik. A sebesült katonák megható módon hallgatják a muzsikát, a fehéren bekötött fejek ütik a taktust.

Ötszázhusz beteg egy istállóban

Hosszú, csúrszerű épülethez érünk, előtte bolgár őr.

— Istálló volt, — szól Lady Paget — ebben találtam ötszázhusz magyar és osztrák foglyot elhelyezve, mikor missziómmal idekerültem. Februárban volt, most egy éve. Üszkűbben tombolt a *kolera* és a *kiütéses tifusz*. Ezek a magas csizmák voltak rajtam, térdemen felül ért a havas sár. Jöjjön be, nézzen itt szét, most tele van lószerszámokkal, körül padok, de akkor üres volt, egészen üres, azok az apró szellőztető ablakok fenn betapasztva, a bűztől gyilkos félhomályban, mintha egymáson hemzsegő, borzalmas pióca-tömeg mozogna, keresztül-kasul heverték a boldogtalan nyomorultak a fagyott, csupasz földön, szalmának, takarónak híre sem volt. Legtöbbje teljesen meztelenül a dermesztő fagyban. Itt-ott cafatok, rongyok, rémes látvány volt, piszok és sár.

— Ebben az undorító béliszapban, nyúlós,

kimondhatatlan anyagban fetrengtek csonttá aszott,
 vörös kiütéssel, genyes fekélyekkel, ragacsos
 piszokkal lepett meztelen emberi testek. Kari-
 kás, eszméletlen, üveges szemek meredtek rám,
 gubancos, férges szőrrel benőtt, ólmos színű halál-
 fejek társasága. Állati ordítások, fulladt nyö-
 gések, lihegő köhögés. Nyálás, tajtékos szájú, me-
 redt szemű örjögök verték fejüket a falba. Viaszkos
 csontkezek hadonásztak a fojtogató, ragályos büztől
 telített homályos levegőben. Egyesek kínosan vonszol-
 ták magukat keresztül a holtakon, haldoklókon . . .
 Uram, én végigjártam az egész balkán háborút, láttam
 sok rémséget, hidegen léptem át sok olyan dolgon, ami
 előtt kemény katonák sírva fakadtak — de itt, ebben
 a dantei elkárhozásban szédülni kezdtem.

Most már értem ezt a kővé fagyott arcot, most
 már tudom, hogy ez a nő sohasem fog mosolyogni.

— *Egyetlen* egy ember volt még talpon az egész
 csoportból, az is görnyedten állt előttem, csaknem
 négykézláb. Szőrös csonttarcán vörös lázrózsák égtek.
 Ez ott tántorgott társai közt, mint egy eszeveszett,
 vizet cipelt nekik, hol ide rogyott, hol oda. Támogatta,
 ápolgatta elgyengült, vézna karjával haldokló testvé-
 reit, próbálta a holtakat kicipelni, de nem bírta. Éppen
 ott fáradozott egygyel, húzta, rángatta a mozdulatlan,
 elkékiilt meztelen testet és folyton beszélt hozzá,
 mintha még értené, hallaná. A sarokban egy örült
 csukló, vonító kacagással nézte kínlódását. Az ajtóban
 a szerb örök borzadva néztek be, — nem tehetünk róla,
 goszpodina, *nem kaptak öt napja enni*, éhen halnak,

de nekünk sincs, goszpodina, boga mi, én is olyan éhes vagyok, hogy szédülök, nincs, nincs, — meg nem lehet bemenni hozzájuk, biztosan megkapom én is a ragályt, — nézd, goszpodina, ott viszik egyik testvérünket, most esett össze, kolerás! Nem megyek be, inkább lőjjenek föbbe, nem lehet bemenni, hiszen úgy sajnálom őket, úgy ordítanak kenyérért, oh, Istenem, csak már felváltanának, — ne menj be te sem, goszpodina, meglátod, te is meghalsz!.. .

Popovits szerb generális intézkedik

Rohantam, mint egy bolond, be a városba, Popovics generálishoz, rátörtem, azonnali intézkedést követeltem. A kormányzó nem tudott ezekről a borzalmakról. Azonnal személyesen kijött velem, irtózattal látta a szerencsétlenek helyzetét, rendelkezésemre bocsátott minden eszközt, Pesics őrnagy, a kórház főorvosa *revolverrel kergette be a szerb katonákat*, hogy segítsenek. Itt, ezen a kemencén üstsámra főztem ápolónőimmal forró feketét, levest. Az átfagyott, átdermedt, éhségtől összefacsarodott belü foglyok őrjöngve dula-kodtak az ételért. Alig lehetett megfékezni őket. Aztán berendeztem nekik ott a régi török tűzérkaszárnnyát, — még a török vaságyak állnak benne — átcipeltük a betegeteket, *a deliráló elmezavartakat, rettenetes küzdelmeket vívtunk*, úgy kellett végigkergetni egyeseket meztelenül az udvaron, míg megfogytak és megkötöz-tük, haraptak, karmoltak. Az egézségesek is annyira

el voltak gyöngülve, hogy földön csúszva, négykézláb vánszorogtak elő. Rettenetes menet volt, mint Darwin ősembereinek processziója.

— A szerb katonák — maguk is piszkosak, rongyosak — eltakarták arcukat, Popovics generális fehér volt, mint a fal.

— Két nap alatt az életben maradt foglyok mind tisztán felöltözve, kiápolva, el voltak helyezve, ott lenn azt a kis kupolás török fürdőt is én építtettem betegeim számára, két hétig dolgoztunk itt, míg teljes rend lett.

— Alig hoztam itt rendbe a foglyokat, még meg sem száradtak könyeik kezemen, *kiütéses tífusban lefeküdtem én is. Két ápolónőm kolerát kapott*, a rendelkezésemre bocsájtott busz szerb szanitéc-katonából tizenhét mindjárt az elején meghalt, az orvos tífuszt kapott, — csak egyetlen napon ezerötszáz ragályhalál volt. Az utcán feküdtek a hullák. A szerb menekülőkkel túlszűfolt házakban csomóstul heverték a holtak. A katonaságot tizedelte a tífusz. Két hónapig küzdünk. Minden egyes házat, fakunyhót, viskót átkutatunk, megvizsgáltunk, fertőtlenítettünk, füstöltünk, meszeltünk, magam segítettem cipelni a hordágyakat a betegekkel, de a ragályt elnyomtuk. Kétszázharminc szerb orvos halt bele ebbe a harcba ...

Nézem a mellettem álló szikár alakot, a fekete keretes szemüveg valahova a levegőbe néz, nem nekem beszél már, az Istennek számol be.

— Most még mutatok önnek valamit — szól és a borzalmas istálló mögé vezet a domboldalra.

A foglyok temetője

A szelíden sülyedő, szomorú, barna rögös lejtő halkan zörgő, száradt, szürke bokrai között apró, durván összetakolt fakeresztek sűrű légiója áll, beroskadt, sárga, fűbenőlte kis halmok sorai fölött.

— *Itt fekiúsznek az elhalt foglyok,* — szólt Lady Paget, nehéz, fájó szünet után hozzát teszi, mintegy magának szólva: — *sokan vannak, hiába volt minden ...*

A korhadt, halódó kis kereszteken elvesző fehér cyrill betűk: — svaba, — svaba, — *austrianac,* — svaba, — *zaroblénik* (fogoly), — *austrianac,* — aztán odébb meg: *Franyo Josip,* — Franyo Josip, — Ferenc József, az, az Ferenc József katonája, — meg *frankó-inec,* — Ferenc katonája, — és megint svaba, — svaba, — *neznase ime,* — nem tudom nevét, — *austrianac,* — svaba.

E percben — mintha villanyülés ért volna — a rettenetes istálló hosszú koporsóteste mögött megszólal valami mélyen, zokogón zengő melódia:

„*Isten áldd meg a magyart*“

Belemarkol a szívembe fájdalmas gyönyörűséggel a szentséges imádság, a bolgárok kedveskednek himnuszunkkal, bolgár érc harsogja a testvéremzet dalát, gyönyörű, leli akkordok szállnak, — le a kalappal! ki tudja, hány nyomorult, tört csont mozdul meg a kis fakeresztek alatt. Tán ébrednek, tán végigfut a barna, harmatkönyes göröngyök alatt a sóhaj: megbűnhődte már e nép ...“.

Hallgatva indulunk autónkhoz, — mély, meghajlással csókolom meg azt a csontos, fehér kezűt, elfogódva szólok pár köszönő szót *nagy, nemes ellenségünknek*, a hideg arcú, meleg szívű angol ladynek, a fekete keretes üvegek rám néznek, röviden szól:

— Good by, sir!

Az autóból visszanézve, ott látom a körülötte tolongó rongyos asszonyok és gyerekek közt magas alakját, fehér főkötőjét, a két nagy Cheops-templom felől csattogó hangok szólnak:

„...*Sumi Marica* ...“

Útban Albánia felé

Az 1910. év január folyamán érkeztek hozzánk az első hírek a szerbiai magyar és osztrák hadifoglyok sorsáról. A híreik mindössze annyit mondtak, hogy Nisben internált foglyaikat behajózták és a Szardínia mellett lévő Asinara-szigetre vitték, ahol olasz őrizet alatt állanak. Egy luganói távirat szerint egy újságíró foglyaink egész útjáról tudomást szerzett és erről ezekben számol be, amely sok tekintetben érdekes képét nyújtja a szerb hadsereg menekülésének is.

A Nisben elszállásolt foglyokat október 19-én hajnalban az örök azzal a hírrel verték föl, hogy rögtön útra készüljenek, mert elszállítják őket. Hogy hová. arra az örök nem adtak választ, valószínűen mert maguk sem tudtak biztosat mondani. Csak annyit mondtak, hogy mindenki csak annyi útravalót, fehérneműt, stb. vihet magával, amennyit a köpenyének zsebében el tud helyezni. Még a tisztelnél sem tettek kivételt. A koffere mindenkinek visszamaradt; csak azt az ígéretet kapták, hogy majd utánuk fogják küldeni. Mint utólag kiderült, ebből természetesen nem lett semmi.

Foglyaink nem (adták, hogy mit jelentsen ez a nagy sietség; hallottak ugyan a néniéi—magyar—osztrák és bolgár offenzíváról, de arról természetesen sejtelmük sem volt, hogy mikor az indulásra szóló parancs megérkezett, a bolgárok már széles vonalon, Leskovác és Vranja közölt átlépték a vasútvonalat és elvágták az összeköttetést Szalonikivel.

Így indul el a szomorú menet, aránylag szép őszi időben nyugati irányban. Erőltetett menetekben haladtak és a szerbek folyton siettették őket. Csak gyorsan, gyorsan! ... Az okot nagyon hamar megtudták. Harmadnap a Jablonice völgyében voltak Dedicsnél, mikor keletről tompa dörgéseket halottak. Ágyulövések! Valószínű en a szerbek azzal a bolgár hadoszloppal állottak harcban, amely Leskovácot elfoglalta. A bolgárok gyors előnyomulása természetesen új ok volt a hajszolásra; a fáradtakat és kimerülteket *az örök kíméletlen eszközökkel kényszerítettek a továbbmenetelre*. Az út irányából a fogoly tiszték azt következtették, hogy Mitrovicára és esetleg onnan tovább, Montenegroba viszik őket. Számadásukban azonban csalódlak. *Az út délnek fordult, Prisztinának, majd Prizrendnek*.

Két heti fásasztó mars után végre megérkeztek Prizrendbe. öreik és a menetet vezénylő szerb tiszték legjobban örültek, mikor Prizendbe „bevonultak“. Az a hír járta, hogy ott több napi pihenőt kapnak, azután Szkutariba viszik őket. A pihenőből azonban nem lelt semmi. Alighogy megpihenlek, jött a parancs, megint tovább, ismeretlen irányban. Aki annyira volt, hogy

nem tudott menni, visszahagyták a hevenyészve be-rendezett prizrendi kórházakban, amelyek már telve voltak szerb sebesültekkel, akiket a macedóniai harcokból vittek oda. A szállongó hírek és a látottak kombinálásából a fogoly tisztek kezdtek képet alkotni róla, hogy a szerb hadsereg helyzete válságos és hogy valahol nagy katasztrófa érte őket. A valóságról, hogy időközben Kragujevác, Nis és Üszküb elesett, természetesen sejtelmük sem volt. Ellenkezően, a szerb tisztek mindig azt hangoztatták, hogy az antant Szalonikiban óriás haderőket szállított partra és döntő fordulat várható a háborúban. Úgy látszik, ők jobban el voltak vakítva, mint foglyaik.

A szkutarii útból természetesen nem lett semmi. Brudinál, a Fehér és Fekete Drin összefolyásánál délnek fordulnak, a szakadékos, jóformán úttalan folyó-völgyben egyenesen be az albániai Alpokba. Itt kezdődött az út rettenetes része. *November közepe táján beállott egész szigorúságában a kegyetlen albániai tél.* Szüntelen hóviharok söpörtek végig a Fekete Drin völgyén, ahol jóformán fedelet sem lehetett találni, amely alatt megpihenhettek volna. Az egy szál ruha kezdett *lerongyolódni róluk, a cipők talpa felmondta a szolgálatot,* főtt ételhez jóformán nem jutottak; kínszenvedés volt minden lépés, amelyet megtettek. Az egyetlen vigasztaló momentum az volt, hogy, öreiknek sem ment különben, mint nekik. Ellenkezően, már itt-ott csetepatéik voltak az albánokkal, akik fegyverrel fogadták a szerb vendégeket. A szerb vendégek pedig szaporodtak. A foglyoknak dél-északi útját ke-

letről mind gyakrabban kereszteztek feloszlóban levő szerb csapattestek, amelyek még beljebb vonultak az albán hegyek közé. Az örök is elégedetlenkedtek, a fegyelem meglazult, a lisztek elvesztették minden tekintélyüket. Menekülésre lett volna elég alkalom, de téli viharok közepette, aki elhagyta az egyetlen járható utat, biztos halálnak nézett elébe. A szerb lisztek azzal biztatták legénységüket, hogy ismét visszatérnek szerb területre és Monasztir lesz a végállomásuk.

Tényleg, Dibránál újra szerb területre léptek és Uj-Szerbia nyugati határa mentén eljutottak az ochridai tóig, amelynek északi végén, Strugánál két napot táboroztak. Itt egy nyugat felé haladó élelmiszeri oszlop került az újtokba, amelyet a menetet vezető szerb ezredes egyszerűen lefoglalt. Struga különben tele volt szerbiai civil és katonai menekültekkel, akikről lerítt a rettenetes nyomorúság és a kiállott nélkülözés.

Ekkor, november végén, Szerbia sorsa már befejezéséhez közeledett. A bolgárok már Monasztir előtt állottak. A foglyok ezt nem tudták ugyan, de csakis ez lehetett az oka, hogy Monasztir helyett *ismét nyugatnak fordultak, Elbasszán irányában*, megint be rettentő télben az albániai hegyiségekbe. Az útnak ez a része már *vad menekülés* volt. A szerb hadsereg roncsai, polgári menekültek együtt haladtak foglyainkkal, akikkel már öreik is alig törődtek valamit. Minden faluban *valóságos küzdelem folyt a fedélért, tűzért és élelmiszerekért*. A hideg, fagy és nélkülözés egymásután szedte áldozatait, különösen az asszonyok

és gyermekek körében, akik szintén követték a menekülő sereget. Az utat két oldalt állati hullák borították, ágyúk, lőszerkocsik és elhagyott fegyverek szégyeltyék. Így jutottak el Elbasszánig, ahol a szerbek több olasz raktárát, amelylyel az olasz kormány Esszád basát megajándékozta, annak rendje és módja szerint kifosztottak.

A foglyok megpillantják a tengert

Aztán ismét tovább a tenger felé, Durazzó irányában. Az előbbi képek még rettenetesebb kiadásban. Nélkülözések, szenvedések a végtelenségig. Az útnak ezen a szakaszán már minden katonai rend teljesen fölbomlott. A Valóságot már eltitkolni nem leheteti. Mindenki csak egyet várt, a tengert, amelyen át talán Olaszországba szállítják őket ... De ismét csalódás . . . December 8-án megpillantották a tengert, de Durazzóba nem jutottak el, mert Durazzó felől ágyúlövések hallatszottak. Helyette a mocsaras partvidéken, a Szkumbi kiöntésein át *Valona felé vezetett ntjuk*, ahova december 15-én érkeztek meg. Rettenetes napok voltak. Néha órákon át térdig gázoltak a mocsarakban és nem volt alkalmuk, hogy ruháikat megszáriítsák. E hét nap alatt egyetlenegyszer sem háltak fedél alatt és sem ők, sem a kísérő szerbek nem láttak kenyeret. De ezek a napok a szerbeket sokkal jobban megviselték, mint a mi fogoly hőseinket. Ezeket éllette a remény, hogy sorsuk valamivel jobbra fordul, míg

a szerbeket nyomta a rettenetes tudat, hogy minden visszavonhatatlanul elveszett.

A szerb foglyaink olasz földön

Valonában, — ha lehet ezt a kifejezést használni, — ütött a megváltás órája. *Az olaszok a foglyokat a szerb parancsnok minden tiltakozása ellenére egyszerűen átvették a szerbektől, szállást, meleg ételt és amennyire csak lehetett, ruhát adtak nekik.* A szerbekkel tüntetően nem törődtek, sőt az olasz tisztek le- rongyolódott, nyomorgó szerb szövetségeseikkel nem is akartak érintkezni. *Másnap a foglyok egy részét a Paglia-társaság két gőzösen Olaszország megkerülésével, a messzinai szoroson át Asinara szigetére szállították, ahol a következő napok folyamán a többiek is megérkeztek.* Asinarán elég *kezdetleges barakkokban szállásolták el őket,* mindnyájukat alapos dezinficiálásnak vetették alá, a betegeket elkülönítették az egészségesektől, névjegyzéket vettek föl és egyáltalán rendet teremtettek. Tizennégy napi vesztegár után a fogoly tiszteket mind és a legénység egy részét hajón és vasúton *Cittadualeba szállították, Abruzzi tartományba, négy órányi Rómától a ráma—ankonai vasútvonal mentén, ahol egy régi középkori kastélyban rendezték be a fogolytábor.* A többi foglyokat elosztották szanaszét az országban.

A hajóra szállástól kezdve a foglyok, két szerb tisztet kivéve, akik elkísérték őket, hogy az olasz hatóságokkal tárgyaljanak, szerbeket többé nem láttak.

A relatív emberi bánásmód melleit legnagyobb részük már kiheverte a szerb fogság és az albániai út borzalmait, amely valószínűen csak mint nyomasztó álmot tűnik föl az emlékezetükben. De ezt az álmot később, a béke óráiban sem fogják elfeledni soha! (A *Buda-pesti Hírlapból.*)

OLASZORSZÁG

Az olasz fogolytáborok

Hosszú ideig nagy kétségek között voltunk az olaszok fogságába esett katonáink sorsa felől. Hónapok teltek el és még mindig nem jöttek értesítések katonáinktól. Sűrűen érkeztek a panaszok innen is, onnan is:

— A fiam, a férjem az ezredparancsnokságtól érkezett híradások szerint az olaszok fogságába került és még semmi hír róla.

Az olasz háború kitörését követő negyedik-ötödik hónapban jöttek meg az első levelezőlapok; csodálatosan mind a mi tábori kártyáinkra irt sorok:

— „Olasz fogságba estem stb. . . . stb.“ . . . De ami a legfontosabb és a hozzátartozókat leginkább érdekelte volna, hiányzott az írásbeli üzenetekből a kelet és annak a fogolytábornak a megjelölése, ahova a foglyokat szállították. A magyarázata ennek igen egyszerű. Az olasz harctéren fogságba esett katonáink száma aránylag igen csekély, ami nemcsak vitéz katonáink hősiességének, hanem az ottani front sajátosságos terepviszonyainak is a következménye. A másik ok az, hogy az olaszok — úgy látszik, — szintén nem rendezkedtek be a fogolytelepek létesítésére és

foglyaikat ideiglenes elosztó telepeken hagyták hónapokon keresztül. Innen írtuk katonáink ezeket a kelet és a feladási hely megjelölése nélkül megírt lapokat. Minden percben vártak a továbbutazásra és így hát nagyon kétséges lett volna, ha ideiglenes tartózkodási helyükre címeztetik az övéiktől érkező leveleket, pénzt, csomagot és szeretetadományokat.

Az első értesítések, amelyeket már az olasz fogolytáborból adtak fel katonáink, körülbelül a múlt év szeptember hónapjában jöttek. Azóta szakadatlanul érkeznek az ismert „Censura Corrispondenza Prigioneri di Guerra“ és a „R. Poste Croce Rossa Italiann Comitato Centrale“ szignatúrával ellátott levelek . . . lapok . . . Csodálatos melegség árad ki belőlük. . . Mintha az olasz föld különös derűt, melegséget és napsugarat akarna kölcsönözni a magyar fiúknak. Mintha az örök derűs Italia földje fizetni és kárpótolni akarná a Doberdoi-fensíkről hozzája vetődött nagy-magyar-alföldi fiúkat népe hűtlenségéért. Mintha bocsánatukat kérné a legnagyobb világtörténelmi eltévelyedésért és hitszegésért, amelyet egy nép valaha elkövetett. Mennyit olvashatunk ki a foglyok soraiból. . . Hogy mit éreztek, amikor olasz földre értek. Az elkeseredés vagy szörnyű csalódás érzését, a történelmi kapcsok elszakadását. A Garibaldislák és a 48-as idők vörössipkásai... Kossuth második hazája jutott bizonyára eszükbe és a rettenetes kontraszt: akiknek a szíve valamikor együtt dobbant és vérzett az elmúlt századok szabadság-ideológiájáért, azok most a cári uralom fen-

maradásáért is küzdenek. Fenn északon a muszka . . . lenn délen a nap gyermekei, a datolyás, a virágos, a kéktengervízű, a napsütéses Itália gyermekei küzdenek ugyanazért a szörnyű ábrándért; megtörni a középeurópai békés nemzetek és népek hatalmát, amelynek egyetlen bűne az ő szemükben. — és a majdan későbbi évezredek történelmének az ítélőszéke előtt nagy erénye — az volt, liogv az önző, kapzsi északi és keleti fajok: az angol és az orosz, gazdasági hegemoniájának a megtörésén dolgoztak, hogy helyreállítsák a tényleges balance of power — a tényleges európai egyensúlyt, amelynek cégére alatt Anglia rabszolgájává akarta tenni Európa kontinentális hatalmait . . . Nem, az olasz nép egyetemét a hűtlenségéből eredő legnagyobb emberi ellenszenvünk ellenére sem vádolhatjuk meg. Nem tételezhetünk fel róla akkora botorságot, hogy céljait ennyire félreismerte volna. Ott lebeg az örökös vád vezetői felett; hogy az angol diplomácia megfizetett zsoldos katonái voltak, ők kergették bele népüket egy; céltalan erőfeszítésbe... Ezeket érezhették katonáink... De nemcsak mintha az olasz föld volna barátságosabb foglyainkkal szemben, hanem az olasz nép is. Talán a bűnbánás és az igazságtalan ügyön érzett megdöbbenés érzete sugallja ezt beljünk... Hiányoznak az olasz fogolyírásokból az orosz fogolybarakkok dermesztő sivárságai. Az olaszok jól bánnak foglyaikkal. Ezt a tényt le kell szögeznünk, mert tárgyi bizonyítékokon alapszanak. Az olaszok fogságában élő katonáinknak a helyzete emberi; nem kínozzák, koplaltatják őket,

és még az ember legelemibb jogában: a mozgás szabadságában is csak mérsékelten korlátozzák. Cenzúrájuk enyhe, a *foglyoknak megengedik, hogy magyarul levelezzenek*; (Oroszországban lévő hadifoglyaink nem írhatnak anyanyelvükön!) *amiből viszont arra következtethetünk, hogy magyar cenzorjaik is vannak.*

Az olasz éghajlat enyhe; így katonáink az időjárástól sem szenvednek. Sok helyről, így például a piemonti Fossanóból R. O. altisztől ilyen sorokat is kaptunk:

— „Itt vagyunk ötszázán a francia határon lévő kis piemonti városkában. Kitűnő bánásmódban részesülünk. Senki sem panaszkodhatik közülünk.“

Az észak-olaszországi *Scandiano*-ból is ilyen megnyugtató sorokat kaptunk. A katonák újév napján az oltani fogolybarakkokban nagy kabaréestélyt rendeztek, amelyhez a magyar zenét a fogságba esett Jónás hires-nevezetes magyar cigányprímás szolgáltatta. Magyar muzsika az olasz fogolytáborokban ... A magyar lélek egy darabjának dalos elröppenése a magyar puszta felé . . .

Vagy másfél hónappal ezelőtt az olasz fogolytelepek új fogolyszállítmányokat fogadtak be. Amikor a német-magyar-osztrák-bolgár offenzíva eltörölte a térképről Európa gyújtófészkrét, Szerbiát, szerb hadifoglyainkat a menekülő szerbek maguk előtt hajtották el a nagy visszavonulás útján Albánia felé. Majd mikor az albán föld is égett a lábuk alatt, *Olaszországba vitték a magyar fogoly katonákat.* A szenvedések kálváriája volt ez! Az éhezõ, lezüllött szerb had-

seregmaradványok menekülési útját követni. Valóságos megváltás lehetett, mikor az első fogolyszállítmányok olasz földre léptek. Hogy hadifogoly katonáink közül név- és szám szerint kik és hányan kerültek szerb fogságból olasz fogságba, nem tudjuk. Sem az olasz hadvezetőség, sem az olasz vöröskereszt hivatalos jelentést nem adott ki. Annyit azonban eddigi értesüléseinkből megállapíthattunk, hogy *a nagy ofenzíva idején a Nisben összeterejt magyar és osztrák foglyok legnagyobb részét Közép Itáliába, a Rómától északkeletre fekvő Cittaducale városkába vitték.* Csendes, napsugaras klímájú hely, valósággal újjászületés a szerb fogságban járványoktól megtizedelt, lerongyolódott, kiéheztetett katonáinknak. Zord szerb szükségbarakkok helyett Itália kéklő ege és napsugara köszöntött itt a hősökre. A sivár, kulturátlan szerb kalyibák helyett a Monte Tancia ormain megtörő napsugarak és a városkán kérésziül kanyargó ezüstösvízű Turano-folyócska üdvözölte itt őket.

Olaszországban a foglyok nem élnek oly hatalmas foglytáborokban, mint Oroszországban. Az olaszok szerteszt szórták az országban foglyaikat. Nyilván az a meggondolás vezette őket, hogy a foglyok ezreit összezsúfolni embertelen dolog és a kisebb csoportok ellenőrzése és élelmezése is sokkal könnyebb. A kisebb foglytáborokat tehát felsorolni lehetetlen, mert a szükséghez képest nap-nap után létesülnek. A nagyobb foglytáborok közül, amelyeket már tömegek számára rendeztek be az olaszok, ezeket említhetjük fel: Scandianó (Észak-Olaszországban,

Modenától húsz kilométernyire), Aquila (Közép-Olaszországban, Nápolytól északkeletre), Latisapa (Észak-Olaszország), Baia (a nápolyi öbölben, Nápoly mellett), Terrasini (Sicília szigetén, Palermótól nyugatra), Carini (Szicília szigetén, Palermótól nyugatra, Terrasini mellett), Fossano (piemonti város a francia határon), Vigevano (Észak-Itália, Lombardiában), Pizzighetone (Észak-Itáliában, Lombardia), Aquila-Cascllo (Milánótól 30 kilométernyire, ettől délnyugatra).

Magyar kadétek az olasz kolostorban

Melfiből (Nápolytól nyugatra, ettől 50 kilométerre) olasz hadifogságból írja ezeket a sorokat 1915. október (5-án dr. S. Gyula hadapród:

Mi is megszólalunk, szomorú emberek. Egyrészt, hogy életjelt adjunk magunkról, másrészt, hogy illeni helyzetünkről — a cenzúráat tekintetbe véve — az ott-honiatkat megnyugtathassuk.

A sors így akarta . . . Távol az ágyúk bömbölésétől, távol a harctértől, csak emlékeinknek élünk *egy kis olasz város ősrégi kolostorában*, ahonnan csak a letarolt mezőt és a kék eget látjuk ... Itt van *harminc, több ezredben kadét*, akik inkább álomalakoknak, mint katonáknak látszanak a fogság kél hónapja után. Csendesen beszélgetnek, suttognak, regélnek a kolostor hosszú folyosóján, mely visszhangzik a szeges cipők monoton kopogásától.

Nem kellene úgy élnünk, mint ahogy élünk. Nem kellene teljes mozdulatlanságban átaludni a napot és átvirrasztani az éjszakát. Szívhatnék az enyhe olasz levegőt a kolostor penészillata helyett, járhatnánk az utcán, mint nálunk az orosz fogolytiszték. De magunk

sem akarjuk. A fogolyórség parancsnoka már többször lett ajánlatot, hogy adjuk becsületszavunkat arra nézve, hogy meg nem szökünk és szabad mozgást biztosítanak, de sem a várban levő többi tisztek, sem közülünk nem akadt egyetlen egy sem, aki egy pillanatig is gondolkodott volna ez ajánlat elfogadása fölött. Köszönettel háritottuk el a felkínált nagylelkúséget és várunk, várunk, várunk türelemmel a nagy napra, midőn börtönünk kapuja megnyílik . . .

Testvéreink, kik velünk együtt harcoltak a Doberdon, a magyar önfeláldozás e történelmi 'színhelyén, Lálán még most is ott fekszenek a nedves lövészárkokban, falán még most is ott kacérkodnak a halállal és védik Trieszt kapuját, védik a tengert, a gyönyörű Adriát, tehát rendjén van, hogy mi, akiknek, ha más nem, legalább fedett helyünk van, szintén szenvedjünk. A magyar önfeláldozás, a példátlan magyar hősiesség véres színhelyének mondtam Doberdot. Annak is kell mondani, mert mást mint *magyar szót nem igen lehetett ott hallani, mást, mint magyar fiút nem tehetett ott látni*, ahol a Hálál oly szörnyű dáridóját tartotta. Ott voltak az Alföld fiai, a legragyogóbb ezredek. Júliusban volt . . . (itt a levélben egy nagy, tentával olvashalattanná feketített folt van, amelyet az olasz cenzúra ejtett a levélben).

Éjjel, ha eloltják a nagy szoba lámpását, ahol mindannyian együtt alszunk és nem látni mást, mint a cigaretták felcsillanó fényét, kezdődnek az elbeszélések a múltból, két hónap előtről, amely már végtelenségnek látszik. Csendesesen, szinte suttogva beszél mind-

egyik. Lassan fedi fel édes, véres emlékeit, félve, hogy avatatlan fülek ne halljanak semmit; félve, csendben, mintha titkot árulnának el, mintha egy ékszerész mutatná a világ legdrágább ékszereit. (Itt újból egy fekete tintával áthúzott rész következik. Az áthúzott rész után következő sorok, úgy látszik, végtelenül nyugtalanították az olasz cenzort, mert a levél itt következő része nincs tintával áthúzva, hanem egyszerűen ki van vágva.)

És ha egyik-másik elszunnyad is, akkor is hallatszanak kommandók, artikulálatlan hangok, „hurrá“-k, „előré“-k, halk nyöszörgések ... A kis kadéto k álmodnak . . . (Sajnos, magyar levelek alig jönnek. Ed-dig csak egyet kaptunk. Csak német nyelven írt levelek érkeznek. Hogy ennek mi lehet az oka, azt önök bizonyára jobban tudják, mint mi . . .) Várunk ... mi a várás mesterei vagyunk . . . Várunk az új, szép, nagy, magyar Magyarországra, melyet az a sok „falurossza“, az a sok „gatyás“ (az új honfoglalók) vérükkel, az a sok-sok magyar anya könnytengerével, — milliónyi meghasadt magyar szív kell, hogy kivívjon.

iff. dr. S. Gy.

Karácsonyeste Melfiben

A melfii hadifoglyok karácsonyestéjét ugyancsak dr. S. Gy. liadapród a következő hangulatos levélben írja le:

— Melfi, 1915. karácsonyeste.

Karácsony, estéje van... Hazai hangok ütik meg az ember fülét. A kürtös kiáll a várudvar közepére és az „imához“ szóló kürtjelet fújja.

— Csend van. Nem hallatszik más, mint a közeli város harangzúgása, mely tompán ér ide, a három méter vastag várfal mögé. Az udvaron néhány szomorú ember lézeng és zsebrerakott kézzel, lehajtóit fővel botorkálva jár a görbe kövezeten. Kabátjukon a hátizsáknak és két szíjjának a nyoma: a háború jelvénye...

— Tíz perc múlva újra trombitál a kürtös. „Sora-kozó a vacsorához“. Nagy kondérokban már az udvar közepén áll az étel, amit soha többé nem eszünk, ha innen kiszabadulunk: a makaróni. De hiába trombitál, mert az emberek legnagyobb része be sem jön. Nem bírják ezt a legfurcsább ízű, paradicsommal nyakon-öntött ételt, s különösen nem sietnek érte ma, karácsony estéjén.

— Ügyeletes vagyok és bejárom az összes szobákat, ahol a legénység van elhelyezve. Mindenütt mély csend uralkodik és csak elvétve látni kis csoportokat. A legtöbb ember fekvőhelyén ül, fejét tenyerébe hajtva gondolkodik és látszik rajta, hogy lélekben nincs itt. De bármilyen is közöttük a nyomorúság, a szegénység, bárhogy is fáj a szívük, mégis ünnepelnek, mégis bele visznek ebbe a sivár középkori várba valami melegséget, valami nevezhetetlen szépséget — szívet.

A szobák fala az egyes emberek fekvőhelye fölött tele van fényképpel. Nincs olyan ember, aki nem hozta volna magával annak a képét, akit a legjobban szeret. És amint a hossza szobán végighaladok, itt is, ott is kacag felém egy-egy magyarruhás menyecske, szépen, vasárnaposan kiöltözködve és mellette egy büszke legény, fekete ruhában, pödört bajuszzsal, huncutosan félreacsapott kalappal, virágosán. Az ember el sem hinné, hogy ez azonos azzal az öreg fiatalemberrel, aki most olyan szomorúan ül itt...

— Más ágy fölött családi fényképek komolykodnak. Egy kis gyerek bámul bele a világba, vagy egy leány, imakönyvvel a kezében. Mintha a legtökéletesebb kiállításon volna az ember, ahol a képeknek nem kell címet adni. Mégis akad felírás is. Például „kicsiny családom“, „az én édes anyám“, „egyetlen párom“, „az én édes angyalom“. Majd néhol primitív rajzok. Egy kis falusi ház, kis ablakkal, az ablakban virággal. Felírása: „a babám háza“. Egyéb dísz nincs is a szobában, kivéve az itt-olt lógó viharvert köpönyeget, egy-

egy kulacs, egy csajka. Annyi, amennyit a nemes ellenfél meghagyott.

A nyomoruság szimbólumát a falon függő pipák fejezik ki, mert a szegény emberek bizony nem dohányoznak. A tisztek nem segíhetnek rajtuk, mert pl. a kapitány fizetését 120 lírára szállították le, amivel ebben az óriási drágaságban önmagát is alig tudja fenntartani. A kadétek, zászlósok pedig a legénységi „koszt“-on kívül semmit sem kapnak. . .

A 32. számú szobában, ahol húsz pesti és debreceni honvéd — „a kis honvéd család“ — van együtt, még „karácsonyfa“ is díszlik. Egy kis cipruság, amelyre egy narancs, egy darab szentjánoskenyér és egy üres gyufaskatulya van kötve. A család körbeüli a karácsonyfát és hallgatja az egyik káplár előadását Tisza Istvánról. A vitából nem sokat leshettem el, csak az ajtón át hallottam az egyik mély hangú honvéd kijelentését: „Igaz, hogy Tisza — az Tisza, de Varsányi Irén mégis csak Varsányi Irén! Varsányi a színésznők Tisza Istvánja . . .“

Az olasz őr, aki bekandikál, csodálkozva nézi a társaságot és kérdezi, hogy mit jelent ez az ág. Jellemző ugyanis, hogy itt nem ismerik a karácsonyfát és a nálunk dívó egyéb szép szokásokat. A katonák azért kapnak ajándékot. Az olasz őrszobában például az egyik katona egy könyvből olvas fel, amelyet otthonról ajándékba kapott. Rekedt hangon olvas, a többiek hangos kacagásától kísérvé. Megkérdezem, hogy mi a könyv címe. „A fekete kutya“ mondják kórusban.

Ügyeletes szolgálatom véget ért. visszamegyek

társaimhoz. Az öreg vár harangja (amelyet annak idején a mi győzedelmes Lajos királyunk hagyott itt, midőn seregeivel a nápolyi királyság ellen harcolva, ezt a várat szemelte ki székhelyéül) ma először szólalt meg; a várfal tetején, ahol a falba vájt és az egész falon végig húzódó terras van, fel-alá járkál a feltüzölt fegyverű olasz őr. Rendes téli öltözékén kívül még egy vastag ágytakaró van rajta. Azt gondolná az ember, hogy ágyával együtt sétál. . . A tenger felől, Bari felől sűrű, fekete köd száll, mely egy pillanat alatt elborítja a várat ... A hatalmas várkapu mellett egy másik őrszem áll. Felnéz a várfalon levő társára és valamit mond neki ... A csendes éjszakában ide hullik a részeg betlehemesek rekedt éneke.

„Triste natale... mondja az egyik őr. „Triste, triste . . . hagyja rá a másik . . . Szomorú karácsony...

A várban komor sötétség van. Csak a tisztek, kadétek és önkéntesek szobájából szűrődik ki a világosság. Ott mindenki levelet ír . . . Mindenki egyformát ír ... „Triste natale...“ Szomorú karácsony ...

FÜGGELÉK

A hadifoglyokkal való érintkezés

A hadifoglyokkal való érintkezés egyike azoknak a legnehezebb feladatoknak, amelyet eddig kielégítően megoldani nem tudtak. A levél, a pénz és a csomagküldés körül még mindig nagy nehézségek vannak, dacára annak, hogy a stockholmi értekezlet az úgynevezett nemzetközi ellenőrző bizottságokat rendelte ki a pénzküldemények, a levél- és postacsomagforgalom rendszeres menetének az ellenőrzésére, úgy látszik azonban, a nemzetközi ellenőrző bizottság megalakítására, illetve szervezésére vonatkozó határozmányok, mind csak papiroson íródtak meg, de tényleg soha végrehajtást nem nyertek. E az oka annak, hogy hadifogoly-katonáinktól rendetlenül jönnek a levelek és viszont ők sem kapták meg a hozzátartozóik által küldött csomag, pénz és szeretetadományokat. Gyakori panasz az is, hogy a magyar katonákkal egy fogolytáborban levő osztrák és német tiszteknek rendszeresen érkeznek a küldemények és a mieink előtt ez mint megfejthetetlen rejtély áll. Tekintetbe kell itt vennünk, hogy Oroszországban nagyon sokan tudnak

németül. Német cenzort könnyen kaphatnak, azonban magyarul tudó orosz csak elvétve akad. Hiteles értesüléseim vannak arról, hogy a háború kitörésekor a magyar foglyokhoz érkezett magyarnyelvű levelezőlapok hónapokon keresztül garmadaszámra heverték a péterváni főpostán, amíg végre sikerült egy magyarul tudó cenzori szerezni és akkor már a magyar hadifoglyok is kaptak elvétve értesítéseket hozzátartozóiktól. Ez a magyar cenzor körülbelül tíz hónapig dolgozott a pétervári főposta cenzúráján, de néhány hónappal ezelőtt meghalt és ekkor újra megakadt a magyar levélforgalom. Csak diplomáciai közbenjárásra sikerült egy új magyar cenzort az orosz főpostára kirendeltetni és a pétervári főpostáról ismét tovább vitték a leveleket az orosz birodalom belsejében lévő magyar hadifoglyokhoz.

A levél, pénz és a csomagok továbbítását hadifoglyainkhoz a svéd, a dán és a román vöröskereszt egyesületek vállalták magukra és eddig is igen hasznos szolgálatokat tettek. Különösen a svéd és dán vöröskereszt-egyesületek végeztek igazán hasznos és emberfeletti munkát, hogy érintkezésünket foglyainkkal minél jobban megkönnyítsék. A svéd egyesület, élén *Didring* államtanácsossal, a háború kitörése óta állandóan lekötözött szívességgel állott rendelkezésünkre és a stockholmi úgynevezett „Österreich-Ungarischer Hilfsverein“ — a stockholmi osztrák-magyar segítőegyesület is minden hozzáérkezett levél, pénz és szeretetadományt is sikeresen továbbított. A román Vöröskereszt is élénk tevékenységet fejtett ki egészen a leg-

utóbbi hónapokig. Működése akkor akadt meg, amikor az oroszok Besszarábiában a vasutakat Románia felé katonai okokból lezárták. Néhány hét óta azonban Románián keresztül ismét szabad az út és a Tornán vöröskereszt újra akcióba lépett.

A stockholmi értekezlet óta a hadviselő felek között a levél-, a pénz- és a csomagszállítás megkönnyítésére újabb intézkedések nem történtek. Április végén ült össze Stockholmban az úgynevezett „Comission mixte“, amelynek első feladata az lesz, hogy a fogolytáborokban körutat tegyen, ezenkívül a hadifoglyokkal való érintkezésünket is elősegítse. A bizottságban három orosz, egy magyar, egy német, egy osztrák és három semleges állambeli alattvalóból és pedig: egy svéd, dán és svájci delegátusból fog állani. A magyar kiküldött Nemeskéri Kiss Pál. Április végén *Croyi* Kunigunda hercegnő, *Stubenberg* Pálffy Paulina grófnő, *Kinskij* Nóra grófnő, *Cebrián* Istvánná született *Vécsey* Magda bárónő és Huscha Anforina magyar és osztrák hölgyek indulnak Oroszországba az ottani fogolytáborok tanulmányozására.

A szeretetadományok továbbítását a magyar, német és az osztrák kormányok sikeresen úgy oldották meg, hogy külön vonatokat indítottak Oroszország belsejébe, amelyek mind szeretetadományt szállítanak. Magyarországból két-három vagon indult meg, amelyek az osztrák kocsikkal, amire a német tengerparthoz értek, már hatra szaporodott fel. Itt hozzájuk kapcsolták a német adományokat vivő kocsikat, úgy, hogy a német tengerparttól már egy hatalmas teher-

vonat-szállítmány ment Krisztiánián, Huparandán és a finn Metiluto kikötővárosán, Szentpétervár, és Moszkván át a bajkál-vasutak felé, amelyeknek vonalán tudvalevőleg a legtöbb orosz fogolytábor van. A szeretetadományokat a vasútvonal egyes körzeteiben szétszétosztották, az üres kocsikat visszaküldték és a többi rakomány tovább haladt Oroszország még távolabbi! eső részébe. Ma már a tizenötödik szeretetadomány-vonat járja az orosz földeket, amely néhány héttel ezelőtt Priamurban volt és Vladivosztok felé halad.

Hogy hadifoglyaink nem kapják meg tőlünk a leveleket, annak nagy részben az is az oka, hogy a hozzátartozók a levelezőlapra olyan dolgokat is írnak, amelyeket az orosz cenzúra vagy nem ért meg — és ezért törli és eldobja — vagy pedig tartalma miatt sem továbbítja. *Leghelyesebb ezért, ha tisztán csak családi vonatkozású és rövid tartalom levelezőlapokat küldünk katonáinknak.* A levelezőlapon értesítsük őket hogylétünkről, de *semmi felesleges vagy zavaró szöveget ne írjunk rá.* Helyesen teszik a hozzátartozók, ha *lehetőleg német vagy francia nyelven írnak*, mert az orosz cenzúra sokszor nélkülözvén, — amint fentebb megírtam — a magyar cenzort, a magyar nyelven írott kártyákat sokszor egyszerűen félreteszi. A foglyokkal való levelezés, csomag-, pénz- és táviratküldés általános szabályaira vonatkozólag a Hadifogoly Tudósító és Gyámolító Hivatal (Budapest, Üllői-út 1.) által kiadott határozmányok az irányadók.

Levelezés

Ezen határozmányok szerint a levelek címzésénél a hadifogoly családi- és keresztnéve előtt a címlap felső baloldalán külön sorban, *feltűnően írandó a „Prisonnier de guerre“ vagy „Kriegsgefangener“* (ami annyit jelent, hogy hadifogoly). A hadifogoly neve alá írandó a katonai rangja, ezen kívül pedig megnevezendő az a csapattest (ezred, század) is, amelyben legutoljára szolgált, (a tábori posta számot ne jegyezzük fel, mert ez téves irányításra adhat okot); a cím írásánál különösen a rendeltetési hely nevének helyes és magyar betűkkel való, jól olvasható leírása kívánatos.

Ha a címzettnek tartózkodási helye (város, kórház, fogolytábor, kormányzóság, kerület) tudva van, úgy az a címbe ugyancsak latin betűkkel írandó.

Orosz helynevek mellé írandó a kormányzóság (gubernia) vagy a kerület (oblost) neve is, mivel Oroszországban számos egyforma nevű város és falu van.

A hadifoglyoknak szánt levelezés lehetőleg rövid legyen. Azokban csak magánvonatkozású dolgokat szabad tárgyalni. A háborúval kapcsolatos közlemények kerülendők.

Ajánlatos a levelezésre csakis a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal által kibocsátott vöröskeresztes levelezőlapokat használni, amelyek a postahivatalokéban és dohánytőzsdékben darabonként 2 fillérért kaphatók. Ezekre már reá vannak nyom-

tatva mindazok az adatok, amelyeket a posta a helyes címzés tekintetében megkíván.

Aki a hadifogoly pontos címét tudja, az az elküldendő levelező-lapját ne küldje be a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatalhoz továbbítás végett, hanem a pontosan megcímzett levelező-lapot adja át a helyben levő postahivatalnak, illetve dobja be valamely levélgyűjtő szekrénybe.

A feladó „Absender“ vagy „envoyeur“ jelzéssel saját pontos címét is a levelező-lap címoldalának felső részére írja fel. A címzésre szolgáljanak a következő minták:*)

Kriegsgefangener

Absender: Péter Kovács Eger, Ungarn

Herrn Stephan Szabó

Leutnant im k. u. k. Infanterie Regiment No. 7.

Krasnojarsk

gubernija: Jenisseisk, Sibírien.

Russland.

Vagy:

Prisonnier de guerre

Envoyeur: *Pierre Kovács Eger, Hongrie*

Monsieur Etietme Szabó

Lieutenant dans le régiment d'infanterie No. 7.

Krasnojarsk

¹ gouvemement Jenisseisk, Sibérie,

Russie.

¹⁾ Természetes, hogy ezeket a minta céljaira szolgáló neveket annak nevével kell helyettesíteni, akinek a küldeményt szánjuk.

Pénzküldés

Pénzt hadifogolynak csak akkor lehet küldeni, ha annak tartózkodási helye (címe) ismeretes. A *pénzküldés történhetik vagy a posta, vagy valamely bank útján.* Tanácsos inkább kisebb összegeket küldeni, de gyakrabban. A Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal is csak ezen intézmények igénybevételével gondoskodik a reábízott összegek továbbításáról.

Aki valamely okból mégis a Hadifogoly-Hivatal közvetítését óhajtja igénybevenni, az küldje a pénzt postautalványon a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatalhoz koronaértékben. Annak a hadifogolynak a címét, akinek a pénzt elküldeni kívánjuk, ne közöljük külön levélben a Hivatallal, hanem Írjuk fel a lehelő lég pontosabban a postautalvány szelvényének hátoldalára, még pedig: a hadifogoly nevét, katonai rangját, az ezredet, századot, szakaszt, melyben .szolgált, azután a jelenlegi tartózkodási helyét, úgy, amint a fogoly azt hozzátartozóival közölte.

Ha a pénz küldője a hadifogoly leveléből a pontos címet megállapítani nem tudja, küldje be a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatalhoz az eredeti levelezőlapot vagy a levelet az eredeti .borítékkal együtt, melyet az illető fogolytól kapott, vagy az eredeti tudósítást, melyet más megbízható helyről kapott és amelyből a fogoly tartózkodási helye megállapítható.

A Hivatal a bemutatott levelezőlap vagy levél

visszaküldése mellett közli azután azt a címet, a melyre a postautalványt ki kell állítani.

Ha az elküldés sürgős, a pénz a címmegállapításhoz szükséges eredeti tudósítással együtt bérmentesítell pénzeslevélben küldhető a Hivatalhoz, mely a cím megállapítása után a pénzt postautalvánnyal a hadifogolynak elküldi és a pénz elküldéséről a feladót nyugtakönyvi másolaton értesíti, melyen egyúttal a fogoly helyes címe is fel van tüntetve, — egyúttal visszaküldi a bemutatott levelezőlapot vagy levelet.

A posta útján való pénzküldés nemzetközi utalvány úrlapok igénybevételével történik és kivétel nélkül portómén les.

Az utalvány szelvényére közleményt írni nem szabad. Egy postautalvánnyal legfeljebb 200 frank vagy ennek ellenértéke utalványozható.

Az utalványnak arra a helyére, ahová a bélyeget szokás ragasztani, „Pour prisonnier de guerre“ megjegyzést kell írni.

A külföldi pénznemben kifejezett összegnek koronaértékben való ellenértékére nézve a postahivatalok készséggel adnak felvilágosítást.

Értéklevelek és csomagok

Pénzküldeményeknek távirati úton való továbbítását sem a posta, sem a Hadifoglyokat Gyámoló és Tudósító Hivatal nem vállalhatja.

Értéklevelek vagy pénzeslevelek, a hadifoglyoknak egyáltalán nem küldhetők.

Postacsomagok küldésével a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal nem foglalkozik. Erre nézve a postahivatalok szolgálnak felvilágosítással.

Minden csomaghoz nemzetközi szállító-levél állítandó ki. Árubevallást annyit kell hozzá csatolni, mint béke idejében. Az Oroszországi és Nagybritanniában lévő hadifoglyoknak szánt csomagokhoz árubevallást csatolni nem kell.

Azokban a viszonylatokban, amelyekben árubevallást csatolni kell, különös súlyt kell helyezni arra, hogy azokban leadó a csomag tartalmát pontosan tüntesse ki s minden árunak tiszta (nettó) súlya pontosan ki legyen téve.

A hadifoglyoknak szánt csomagok postai kezelése díj mentes.

Táviratok

A Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal táviratok továbbításával nem foglalkozik.

A hadifoglyoknak feladott táviraatokra nézve egyébként a következő általános szabályok irányadók: A táviraatok díj kötelesek és fizetendő minden szóért Oroszországba 43 fillér, Olaszországba 23 fillér, Franciaországba 25 fillér. Egyébként a táviraatok felvétele a feladó veszélyére történik és amennyiben azok céljukat el nem érik, feladónak díjtérítésre igénye nincs.

Az Oroszországba és Olaszországba szóló távira-

tok közvetlenül továbbíthatnak rendeltetésük helyére, míg a Franciaországba szóló táviratok a svájci távirodaigazgatósághoz intézendők, amely azután azokat rendeltetésük helyére juttatja.

A táviratok aláírásában feladónak teljes nevét és lakóhelyét is fel kell vennie. Mindezek tovább táviratoztatnak és így díjazás alá esnek, kivétel ezen szabály alól csak az Oroszországgal való táviratforgalomban van, melyben a rövidített címek és aláírások használata meg van engedve.

A táviratok csak személyes és családi vonatkozású tárgyról szólhatnak s azokat mindig közértelmű nyelven kell írni.

Franciaországba szóló táviratok csak francia és angol nyelven, az Olaszországba szólók magyar, olasz, német és francia nyelven szerkeszthetők. A többi országokba szóló táviratoknál a német, francia vagy angol nyelv használata ajánlatos.

A táviratok latin hetűkkel írandók.

Olaszországba és Oroszországba szóló táviratoknál földadó a válaszdíjat is fizetheti. Oroszországba szóló táviratoknál azonkívül a sürgős kezelést is kérheti. Más különleges kezelés egyik viszonylatban sem kérhető. A válaszfizetés, illetőleg a sürgősség jelzésére a szabályszerű rövidítések használhatók, kivéve az Olaszországgal való forgalmat, ahol a válaszfizetés jelzésére mindég a „Reponse payée X mots“ jelzést kell használni. (Az X helyébe a fizetett szavak számát kell írni.)

**Postaküldemények utólagos
címváltoztatása és tudakolása**

Abban az őseiben, ha a hadifoglyot egyik táborból a másikba áthelyezték, célszerű, ha feladó a régi címre feladott küldeménynek, melyről felteszi, hogy címzett még nem kaphatta meg, címváltoztatása iránt intézkedik.

Ügyszintén, ha valamely vevény mellett feladott küldemény átvételét címzett 3 hónapon belül nem nyugtázta, feladó a felvevő postahivatalnál tudakozmány kiállítását kérheti.

Mindkét esetben a feladó forduljon közvetlenül a felvevő postahivatal főnökéhez, aki a feladóvevény alapján a szükséges intézkedéseket megteszi.

A hadifoglyok küldeményeire vonatkozó intézkedések díjmentesek.

A táviratért fizetett díjakat a posta nem fizeti vissza.

Táviratokat reklamálni nem lehet.

A táviratok esetleges kézbesíthetellenségéről egyedül Olaszországból küldenek értesítést.

TARTALOM

Oldal

A foglyokról és a fogságról — — — — —	3
---------------------------------------	---

OROSZORSZÁG

Omszk—Nisnij—Udinszktól egy pétervári hadikórházig ———	17
Tobolszk —————	21
Przemysli hősök karácsonyi éneke — — — — —	24
Krasznojarszk —————	28
A szomorú dauriai napokból —————	36
A .stockholmi hadifogoly-tanácskozás — — — — —	42
Novo-Nikolajevszkben —————	47
Rokkant katona a délibáb-utcai hadikórházban —————	55
Tizenhat hónapi fogság turkesztáni fogolytáborokban ———	69
Az amerikai misszió útja — — — — —	75
Levelek a hadifogságból — — — — —	82
Fogolytábor az erdőben — — — — —	91
Kisebb orosz fogolytáborok —————	98
Egy színész élményei orosz hadifogságban —————	104
Haparanda — a szabadság első állomása —————	114
Forgách grófnő látogatása a magyar hadifoglyoknál ———	122
A szibériai fogolytáborok éghajlata — — — — —	128

SZERBIA

Szerb földön —————	143
Lady Paget —————	148
Útban Albánia felé —. — — — — —	150

OLASZORSZÁG

Az olasz hadifogolytáborok —————	165
Magyar kadétok az olasz kolostorban —————	171
Karácsonyest Melfiben —————	174

FÜGGELÉK

A hadi foglyokkal való érintkezés —————	179
---	-----